

L3-20
c

HERFORDYANUM

HERFORDYANUM

SCRIPTORVM CLASSICORVM
BIBLIOTHECA OXONIENSIS

OXONII
E TYPOGRAPHEO CLARENDONIANO

BIBLIOTHECA OXONIENSIS
SCRIPTORVM CLASSICORVM

OXONII
SCRIPTORVM CLASSICORVM

L. ANNAEI SENECAE

AD LVCILIVM

EPISTVLAE MORALES

RECOGNOVIT

ET ADNOTATIONE CRITICA INSTRVXIT

L. D. REYNOLDS

COLLEGII AENEI NASI APVD
OXONIENSES SOCIVS

TOMVS I

LIBRI I-XIII

OXONII

E TYPOGRAPHEO CLARENDONIANO

MCMLXV

OXONII

Excudebat Vivianus Ridler

Architypographus academicus

© Oxford University Press 1965

124707/39

Technische Universität Dresden

Universitätsbibliothek

Zweigbibliothek: 02

10. JUNI 1994

02M NH 4320 L463 -1

Dr. Veit Wönnig
6900 Heidelberg
Lorenzstraße 2

PRINTED IN GREAT BRITAIN

95.8.04686.001

L. ANNAEI SENECAE

EPISTVLARVM MORALIVM
AD LVCILIVM

LIBER PRIMVS

5 1 SENECA LVCILIO SVO SALVTEM

Ita fac, mi Lucili: vindica te tibi, et tempus quod adhuc 1
aut auferebatur aut subripiabatur aut excidebat collige et
serva. Persuade tibi hoc sic esse ut scribo: quaedam tempora
eripiuntur nobis, quaedam subducuntur, quaedam effluunt.
10 Turpissima tamen est iactura quae per negligentiam fit. Et si
volueris adtendere, magna pars vitae elabatur male agentibus,
maxima nihil agentibus, tota vita aliud agentibus. Quem 2
mihi dabis qui aliquod pretium tempori ponat, qui diem
aestimmet, qui intellegat se cotidie mori? In hoc enim fallimur,
15 quod mortem prospicimus: magna pars eius iam praeterit;
quidquid aetatis retro est mors tenet. Fac ergo, mi Lucili,
quod facere te scribis, omnes horas complectere; sic fiet ut
minus ex crastino pendeas, si hodierno manum inieceris.
Dum differtur vita transcurrit. Omnia, Lucili, aliena sunt, 3
20 tempus tantum nostrum est; in huius rei unius fugacis ac
lubricae possessionem natura nos misit, ex qua expellit qui-
cumque vult. Et tanta stultitia mortalium est ut quae minima

et vilissima sunt, certe reparabilia, inputari sibi cum inpetravere patiantur, nemo se iudicet quicquam debere qui tempus accepit, cum interim hoc unum est quod ne gratus quidem potest reddere.

- 4 Interrogabis fortasse quid ego faciam qui tibi ista prae- 5
cipio. Fatebor ingenue: quod apud luxuriosum sed diligentem
evenit, ratio mihi constat inpensae. Non possum dicere nihil
perdere, sed quid perdam et quare et quemadmodum dicam;
causas paupertatis meae reddam. Sed evenit mihi quod pleris- 10
que non suo vitio ad inopiam redactis: omnes ignoscunt,
5 nemo succurrit. Quid ergo est? non puto pauperem cui
quantulumcumque superest sat est; tu tamen malo serves
tua, et bono tempore incipies. Nam ut visum est maioribus
nostris, 'sera parsimonia in fundo est'; non enim tantum
minimum in imo sed pessimum remanet. Vale. 15

2

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM

- 1 Ex iis quae mihi scribis et ex iis quae audio bonam spem
de te concipio: non discurre nec locorum mutationibus
inquietaris. Aegri animi ista iactatio est: primum argumen-
tum compositae mentis existimo posse consistere et secum 20
2 morari. Illud autem vide, ne ista lectio auctorum multorum
et omnis generis voluminum habeat aliquid vagum et instabile.
Certis ingeniis inmorari et innutriri oportet, si velis aliquid
trahere quod in animo fideliter sedeat. Nusquam est qui
ubique est. Vitam in peregrinatione exigentibus hoc evenit, 25
ut multa hospitia habeant, nullas amicitias; idem accidat
necesse est iis qui nullius se ingenio familiariter applicant

sed omnia cursim et properantes transmittunt. Non prodest 3
cibus nec corpori accedit qui statim sumptus emittitur; nihil
aeque sanitatem inpedit quam remediorum crebra mutatio;
non venit vulnus ad cicatricem in quo medicamenta temptan-
5 tur; non convalescit planta quae saepe transfertur; nihil tam
utile est ut in transitu prosit. Distringit librorum multitudo;
itaque cum legere non possis quantum habueris, satis est
habere quantum legas. 'Sed modo' inquis 'hunc librum 4
evolvere volo, modo illum.' Fastidientis stomachi est multa
10 degustare; quae ubi varia sunt et diversa, inquinant non
alunt. Probatos itaque semper lege, et si quando ad alios
deverti libuerit, ad priores redi. Aliquid cotidie adversus
paupertatem, aliquid adversus mortem auxili compara, nec
minus adversus ceteras pestes; et cum multa percurrens,
15 unum excerpe quod illo die concoquas. Hoc ipse quoque 5
facio; ex pluribus quae legi aliquid adprehendo. Hodiernum
hoc est quod apud Epicurum nactus sum (soleo enim et in
aliena castra transire, non tamquam transfuga, sed tamquam
explorator): 'honestas' inquit 'res est laeta paupertas'. Illa 6
20 vero non est paupertas, si laeta est; non qui parum habet,
sed qui plus cupit, pauper est. Quid enim refert quantum illi
in arca, quantum in horreis iaceat, quantum pascat aut
feneret, si alieno imminet, si non acquisita sed acquirenda
computat? Quis sit divitiarum modus quaeris? primus habere
25 quod necesse est, proximus quod sat est. Vale.

- 1 Epistulas ad me perferendas tradidisti, ut scribis, amico tuo; deinde admones me ne omnia cum eo ad te pertinentia communicem, quia non soleas ne ipse quidem id facere: ita eadem epistula illum et dixisti amicum et negasti. Itaque si 5 proprio illo verbo quasi publico usus es et sic illum amicum vocasti quomodo omnes candidatos 'bonos viros' dicimus, quomodo obvios, si nomen non succurrit, 'dominos' salutamus, hac abierit. Sed si aliquem amicum existimas cui non tantundem credis quantum tibi, vehementer erras et non 10 satis nosti vim verae amicitiae. Tu vero omnia cum amico delibera, sed de ipso prius: post amicitiam credendum est, ante amicitiam iudicandum. Isti vero praepostero officia permiscent qui, contra praecepta Theophrasti, cum amaverunt iudicant, et non amant cum iudicaverunt. Diu cogita an 15 tibi in amicitiam aliquis recipiendus sit. Cum placuerit fieri, toto illum pectore admitte; tam audaciter cum illo loquere quam tecum. Tu quidem ita vive ut nihil tibi committas nisi quod committere etiam inimico tuo possis; sed quia interveniunt quaedam quae consuetudo fecit arcana, cum 20 amico omnes curas, omnes cogitationes tuas misce. Fidelem si putaveris, facies; nam quidam fallere docuerunt dum timent falli, et illi ius peccandi suspicando fecerunt. Quid est quare ego ulla verba coram amico meo retraham? quid est

quare me coram illo non putem solum? Quidam quae tantum 4
amicis committenda sunt obviis narrant, et in quaslibet
aures quidquid illos urit exonerant; quidam rursus etiam
carissimorum conscientiam reformidant et, si possent, ne
5 sibi quidem credituri interius premunt omne secretum.
Neutrum faciendum est; utrumque enim vitium est, et
omnibus credere et nulli, sed alterum honestius dixerim
vitium, alterum tutius. Sic utrosque reprehendas, et eos qui 5
semper inquieti sunt, et eos qui semper quiescunt. Nam illa
10 tumultu gaudens non est industria sed exagitatae mentis
conkursatio, et haec non est quies quae motum omnem
molestiam iudicat, sed dissolutio et languor. Itaque hoc quod 6
apud Pomponium legi animo mandabitur: 'quidam adeo in
latebras refugerunt ut putent in turbido esse quidquid in luce
15 est'. Inter se ista miscenda sunt: et quiescenti agendum et
agenti quiescendum est. Cum rerum natura delibera: illa
dicet tibi et diem fecisse se et noctem. Vale.

4

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM

Persevera ut coepisti et quantum potes propera, quo diutius 1
20 frui emendato animo et composito possis. Frueris quidem
etiam dum emendas, etiam dum componis: alia tamen illa
voluptas est quae percipitur ex contemplatione mentis ab
omni labe purae et splendidae. Tenes utique memoria 2
quantum senseris gaudium cum praetexta posita sumpsisti
25 virilem togam et in forum deductus es: maius expecta cum
puerilem animum deposueris et te in viros philosophia
transscripserit. Adhuc enim non pueritia sed, quod est gravius,

puerilitas remanet; et hoc quidem peior est, quod auctorita-
 tem habemus senum, vitia puerorum, nec puerorum tantum
 3 sed infantum: illi levia, hi falsa formidant, nos utraque. Pro-
 fice modo: intelleges quaedam ideo minus timenda quia
 multum metus adferunt. Nullum <malum> magnum quod 5
 extremum est. Mors ad te venit: timenda erat si tecum esse
 4 posset: necesse est aut non perveniat aut transeat. 'Difficile
 est' inquis 'animum perducere ad contemptionem animae.'
 Non vides quam ex frivolis causis contemnatur? Alius ante
 amicae fores laqueo pependit, alius se praecipitavit e tecto 10
 ne dominum stomachantem diutius audiret, alius ne redu-
 ceretur e fuga ferrum adegit in viscera: non putas virtutem
 hoc effecturam quod efficit nimia formido? Nulli potest
 segura vita contingere qui de producenda nimis cogitat, qui
 5 inter magna bona multos consules numerat. Hoc cotidie 15
 meditare, ut possis aequo animo vitam relinquere, quam multi
 sic conplectuntur et tenent quomodo qui aqua torrente ra-
 piuntur spinas et aspera. Plerique inter mortis metum et vitae
 tormenta miseri fluctuantur et vivere nolunt, mori nesciunt.
 6 Fac itaque tibi iucundam vitam omnem pro illa sollicitu- 20
 dinem deponendo. Nullum bonum adiuvat habentem nisi
 ad cuius amissionem praeparatus est animus; nullius autem
 rei facilior amissio est quam quae desiderari amissa non potest.
 Ergo adversus haec quae incidere possunt etiam potentissi-
 7 mis adhortare te et indura. De Pompei capite pupillus et 25
 spado tulere sententiam, de Crasso crudelis et insolens Parthus;
 Gaius Caesar iussit Lepidum Dextro tribuno praebere cervi-
 cem, ipse Chaereae praestitit; neminem eo fortuna provexit
 ut non tantum illi minaretur quantum permiserat. Noli huic

tranquillitati confidere: momento mare evertitur; eodem die
ubi luserunt navigia sorbentur. Cogita posse et latronem et **8**
hostem admovere iugulo tuo gladium; ut potestas maior absit,
nemo non servus habet in te vitae necisque arbitrium. Ita
5 dico: quisquis vitam suam contempsit tuae dominus est.
Recognosce exempla eorum qui domesticis insidiis perierunt,
aut aperta vi aut dolo: intelleges non pauciores servorum ira
cecidisse quam regum. Quid ad te itaque quam potens sit
quem times, cum id propter quod times nemo non possit?
10 At si forte in manus hostium incideris, victor te duci iubebit— **9**
eo nempe quo duceris. Quid te ipse decipis et hoc nunc
primum quod olim patiebaris intellegis? Ita dico: ex quo
natus es, duceris. Haec et eiusmodi versanda in animo sunt
si volumus ultimam illam horam placidi expectare cuius
15 metus omnes alias inquietas facit.

Sed ut finem epistulae inponam, accipe quod mihi hodierno **10**
die placuit—et hoc quoque ex alienis hortulis sumptum est:
'magnae divitiae sunt lege naturae composita paupertas'.
Lex autem illa naturae scis quos nobis terminos statuatur?
20 Non esurire, non sitire, non algere. Ut famem sitimque
depellas non est necesse superbis adsidere liminibus nec
supercilium grave et contumeliosam etiam humanitatem
pati, non est necesse maria temptare nec sequi castra: parabile
est quod natura desiderat et adpositum. Ad supervacua **11**
25 sudatur; illa sunt quae togam conterunt, quae nos senescere
sub tentorio cogunt, quae in aliena litora inpingunt: ad
manum est quod sat est. Cui cum paupertate bene convenit
dives est. Vale.

5

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM

- 1 Quod pertinaciter studes et omnibus omissis hoc unum agis, ut te meliorem cotidie facias, et probo et gaudeo, nec tantum hortor ut perseveres sed etiam rogo. Illud autem te admoneo, ne eorum more qui non proficere sed conspici 5 cupiunt facias aliqua quae in habitu tuo aut genere vitae
- 2 notabilia sint; asperum cultum et intonsum caput et negligentio- rem barbam et indictum argento odium et cubile humi positum et quidquid aliud ambitionem perversa via sequitur evita. Satis ipsum nomen philosophiae, etiam si modeste 10 tractetur, invidiosum est: quid si nos hominum consuetudini coeperimus excerpere? Intus omnia dissimilia sint, frons
- 3 populo nostra conveniat. Non splendeat toga, ne sordeat quidem; non habeamus argentum in quod solidi auri caelatura descenderit, sed non putemus frugalitatis indicium auro 15 argentoque caruisse. Id agamus ut meliorem vitam sequamur quam vulgus, non ut contrariam: alioquin quos emendari volumus fugamus a nobis et avertimus; illud quoque efficimus, ut nihil imitari velint nostri, dum timent ne imitanda sint
- 4 omnia. Hoc primum philosophia promittit, sensum commu- 20 nem, humanitatem et congregationem; a qua professione dissimilitudo nos separabit. Videamus ne ista per quae admirationem parare volumus ridicula et odiosa sint. Nempe propositum nostrum est secundum naturam vivere: hoc contra naturam est, torquere corpus suum et faciles odisse munditias 25 et squalorem adpetere et cibis non tantum vilibus uti sed
- 5 taetris et horridis. Quemadmodum desiderare delicatas res

luxuria est, ita usitatas et non magno parabiles fugere demen-
tia. Frugalitatem exigit philosophia, non poenam; potest
autem esse non incompta frugalitas. Hic mihi modus placet:
temperetur vita inter bonos mores et publicos; suspiciant
5 omnes vitam nostram sed agnoscant. 'Quid ergo? eadem 6
faciemus quae ceteri? nihil inter nos et illos intererit?' Pluri-
mum: dissimiles esse nos vulgo sciat qui inspexerit propius;
qui domum intraverit nos potius miretur quam supellectilem
nostram. Magnus ille est qui fictilibus sic utitur quemad-
10 modum argento, nec ille minor est qui sic argento utitur
quemadmodum fictilibus; infirmi animi est pati non posse
divitias.

Sed ut huius quoque diei lucellum tecum communicem, 7
apud Hecatonem nostrum inveni cupiditatum finem etiam
15 ad timoris remedia proficere. 'Desines' inquit 'timere, si
sperare desieris.' Dices, 'quomodo ista tam diversa pariter
sunt?' Ita est, mi Lucili: cum videantur dissidere, coniuncta
sunt. Quemadmodum eadem catena et custodiam et militem
copulat, sic ista quae tam dissimilia sunt pariter incedunt:
20 spem metus sequitur. Nec miror ista sic ire: utrumque 8
pendentis animi est, utrumque futuri expectatione solliciti.
Maxima autem utriusque causa est quod non ad praesentia
aptamur sed cogitationes in longinqua praemittimus; itaque
providentia, maximum bonum condicionis humanae, in
25 malum versa est. Ferae pericula quae vident fugiunt, cum 9
effugere, securae sunt: nos et venturo torquemur et praeterito.

Multa bona nostra nobis nocent; timoris enim tormentum memoria reducit, providentia anticipat; nemo tantum praesentibus miser est. Vale.

6

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM

- 1 Intellego, Lucili, non emendari me tantum sed transfi- 5
gurari; nec hoc promitto iam aut spero, nihil in me superesse
quod mutandum sit. Quidni multa habeam quae debeant
colligi, quae extenuari, quae attolli? Et hoc ipsum argumen-
tum est in melius translatis animi, quod vitia sua quae adhuc
ignorabat videt; quibusdam aegris gratulatio fit cum ipsi 10
2 aegros se esse senserunt. Cuperem itaque tecum communicare
tam subitam mutationem mei; tunc amicitiae nostrae certio-
rem fiduciam habere coepissem, illius verae quam non spes,
non timor, non utilitatis suae cura divellit, illius cum qua
3 homines moriuntur, pro qua moriuntur. Multos tibi dabo 15
qui non amico sed amicitia caruerint: hoc non potest accidere
cum animos in societatem honesta cupiendi par voluntas tra-
hit. Quidni non possit? sciunt enim ipsos omnia habere
communia, et quidem magis adversa.
- Concipere animo non potes quantum momenti adferre 20
4 mihi singulos dies videam. 'Mitte' inquis 'et nobis ista quae
tam efficacia expertus es.' Ego vero omnia in te cupio trans-
fundere, et in hoc aliquid gaudeo discere, ut doceam; nec me
ulla res delectabit, licet sit eximia et salutaris, quam mihi uni
sciturus sum. Si cum hac exceptione detur sapientia, ut illam 25
5 socio iucunda possessio est. Mittam itaque ipsos tibi libros,

et ne multum operae inpendas dum passim profutura sectaris, inponam notas, ut ad ipsa protinus quae probo et miror accedas. Plus tamen tibi et viva vox et convictus quam oratio proderit; in rem praesentem venias oportet, primum quia
 5 homines amplius oculis quam auribus credunt, deinde quia longum iter est per praecepta, breve et efficax per exempla. Zenonem Cleanthes non expressisset, si tantummodo audisset: 6 vitae eius interfuit, secreta perspexit, observavit illum, an ex formula sua viveret. Platon et Aristoteles et omnis in diver-
 10 sum itura sapientium turba plus ex moribus quam ex verbis Socratis traxit; Metrodorum et Hermarchum et Polyaeum magnos viros non schola Epicuri sed contubernium fecit. Nec in hoc te accerso tantum, ut proficias, sed ut prosis; plurimum enim alter alteri conferemus.

15 Interim quoniam diurnam tibi mercedulam debeo, quid 7 me hodie apud Hecatonem delectaverit dicam. 'Quaeris' inquit 'quid profecerim? amicus esse mihi coepi.' Multum profecit: numquam erit solus. Scito esse hunc amicum omnibus. Vale.

20 7 SENECA LVCILIO SVO SALVTEM

Quid tibi vitandum praecipue existimes quaeris? turbam. 1 Nondum illi tuto committeris. Ego certe confitebor inbecillitatem meam: numquam mores quos extuli refero; aliquid ex eo quod composui turbatur, aliquid ex iis quae fugavi redit.
 25 Quod aegris evenit quos longa inbecillitas usque eo adfecit

ut nusquam sine offensa proferantur, hoc accidit nobis
 2 quorum animi ex longo morbo reficiuntur. Inimica est
 multorum conversatio: nemo non aliquod nobis vitium aut
 commendat aut inprimit aut nescientibus adlinit. Utique quo
 maior est populus cui miscemur, hoc periculi plus est. Nihil 5
 vero tam damnosum bonis moribus quam in aliquo spectaculo
 desiderare; tunc enim per voluptatem facilius vitia subrepunt.
 3 Quid me existimas dicere? avarior redeo, ambitiosior, luxurio-
 sior? immo vero crudelior et inhumanior, quia inter homines
 fui. Casu in meridianum spectaculum incidi, lusus expectans 10
 et sales et aliquid laxamenti quo hominum oculi ab humano
 cruore adquiescant. Contra est: quidquid ante pugnatum est
 misericordia fuit; nunc omissis nugis mera homicidia sunt.
 Nihil habent quo tegantur; ad ictum totis corporibus ex-
 4 positi numquam frustra manum mittunt. Hoc plerique 15
 ordinariis paribus et postulaticis praeferunt. Quidni prae-
 ferant? non galea, non scuto repellitur ferrum. Quo munimen-
 ta? quo artes? omnia ista mortis morae sunt. Mane leonibus
 et ursis homines, meridie spectatoribus suis obiciuntur. Inter-
 fectores interfecturis iubent obici et victorem in aliam detinent 20
 caedem; exitus pugnantium mors est. Ferro et igne res
 5 geritur. Haec fiunt dum vacat harena. 'Sed latrocinium fecit
 aliquis, occidit hominem.' Quid ergo? quia occidit, ille
 meruit ut hoc pateretur: tu quid meruisti miser ut hoc
 spectes? 'Occide, verbera, ure! Quare tam timide incurrit in 25
 ferrum? quare parum audacter occidit? quare parum libenter
 moritur? Plagis agatur in vulnera, mutuos ictus nudis et

obviis pectoribus excipiant.' Intermissum est spectaculum:
'interim iugulentur homines, ne nihil agatur'. Age, ne hoc
quidem intellegitis, mala exempla in eos redundare qui
faciunt? Agite dis immortalibus gratias quod eum docetis
5 esse crudelem qui non potest discere.

Subducendus populo est tener animus et parum tenax recti: 6
facile transitur ad plures. Socrati et Catoni et Laelio excutere
morem suum dissimilis multitudo potuisset: adeo nemo no-
strum, qui cum maxime concinnamus ingenium, ferre impe-
10 tum vitiorum tam magno comitatu venientium potest. Unum 7
exemplum luxuriae aut avaritiae multum mali facit: convictor
delicatus paulatim enervat et mollit, vicinus dives cupidita-
tem inritat, malignus comes quamvis candido et simplici
rubiginem suam adfricuit: quid tu accidere his moribus credis
15 in quos publice factus est impetus? Necesse est aut imiteris 8
aut oderis. Utrumque autem devitandum est: neve similis
malis fias, quia multi sunt, neve inimicus multis, quia dissi-
miles sunt. Recede in te ipse quantum potes; cum his versare
qui te meliorem facturi sunt, illos admitte quos tu potes
20 facere meliores. Mutuo ista fiunt, et homines dum docent
discunt. Non est quod te gloria publicandi ingenii producat in 9
medium, ut recitare istis velis aut disputare; quod facere te
vellem, si haberes isti populo idoneam mercem: nemo est qui
intellegere te possit. Aliquis fortasse, unus aut alter incidet,
25 et hic ipse formandus tibi erit instituendusque ad intellectum
tui. 'Cui ergo ista didici?' Non est quod timeas ne operam
perdideris, si tibi didicisti.

Sed ne soli mihi hodie didicerim, communicabo tecum 10
quae occurrunt mihi egregie dicta circa eundem fere sensum

tria, ex quibus unum haec epistula in debitum solvet, duo
 in antecessum accipe. Democritus ait, 'unus mihi pro populo
 11 est, et populus pro uno'. Bene et ille, quisquis fuit (ambigitur
 enim de auctore), cum quaereretur ab illo quo tanta diligentia
 artis spectaret ad paucissimos perventurae, 'satis sunt' inquit 5
 'mihi pauci, satis est unus, satis est nullus'. Egregie hoc
 tertium Epicurus, cum uni ex consortibus studiorum suorum
 scriberet: 'haec' inquit 'ego non multis, sed tibi; satis enim
 12 magnum alter alteri theatrum sumus'. Ista, mi Lucili, con-
 denda in animum sunt, ut contemnas voluptatem ex plurium 10
 adsensione venientem. Multi te laudant: ecquid habes cur
 placeas tibi, si is es quem intellegant multi? introrsus bona
 tua spectent. Vale.

8

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM

1 'Tu me' inquis 'vitare turbam iubes, secedere et conscien- 15
 tia esse contentum? ubi illa praecepta vestra quae imperant
 in actu mori?' Quid? ego tibi videor inertiam suadere? In
 hoc me recondidi et fores clusi, ut prodesse pluribus possem.
 Nullus mihi per otium dies exit; partem noctium studiis
 vindico; non vaco somno sed succumbo, et oculos vigilia 20
 2 fatigatos cadentesque in opere detineo. Secessi non tantum
 ab hominibus sed a rebus, et in primis a meis rebus: pos-
 terorum negotium ago. Illis aliqua quae possint prodesse
 conscribo; salutare admonitiones, velut medicamentorum uti-
 lium compositiones, litteris mando, esse illas efficaces in meis 25
 ulceribus expertus, quae etiam si persanata non sunt, serpere

desierunt. Rectum iter, quod sero cognovi et lassus errando, 3
aliis monstro. Clamo: 'vitate quaecumque vulgo placent,
quae casus adtribuit; ad omne fortuitum bonum suspiciosi
pavidique subsistite: et fera et piscis spe aliqua oblectante
5 decipitur. Munera ista fortunae putatis? insidiae sunt.
Quisquis vestrum tutam agere vitam volet, quantum pluri-
mum potest ista viscata beneficia devitet in quibus hoc
quoque miserrimi fallimur: habere nos putamus, haeremus.
In praecipitia cursus iste deducit; huius eminentis vitae exitus 4
10 cadere est. Deinde ne resistere quidem licet, cum coepit trans-
versos agere felicitas, aut saltem rectis aut semel ruere: non
vertit fortuna sed cernulat et allidit. Hanc ergo sanam ac 5
salubrem formam vitae tenete, ut corpori tantum indulgeatis
quantum bonae valetudini satis est. Durius tractandum est
15 ne animo male pareat: cibus famem sedet, potio sitim extin-
guat, vestis arceat frigus, domus munimentum sit adversus
infesta temporis. Hanc utrum caespes erexerit an varius lapis
gentis alienae, nihil interest: scitote tam bene hominem
culmo quam auro tegi. Contemnite omnia quae supervacuis
20 labor velut ornamentum ac decus ponit; cogitate nihil praeter
animum esse mirabile, cui magno nihil magnum est.' Si haec 6
mecum, si haec cum posteris loquor, non videor tibi plus
prodesse quam cum ad vadimonium advocatus descenderem
aut tabulis testamenti anulum inprimerem aut in senatu
25 candidato vocem et manum commodarem? Mihi crede, qui
nihil agere videntur maiora agunt: humana divinaque simul
tractant.

Sed iam finis faciendus est et aliquid, ut institui, pro hac 7
epistula dependendum. Id non de meo fiet: adhuc Epicurum

compilamus, cuius hanc vocem hodierno die legi: 'philosophiae servias oportet, ut tibi contingat vera libertas'. Non differtur in diem qui se illi subiecit et tradidit: statim circumagitur; 8 hoc enim ipsum philosophiae servire libertas est. Potest fieri ut me interrogas quare ab Epicuro tam multa bene dicta 5 referam potius quam nostrorum: quid est tamen quare tu istas Epicuri voces putes esse, non publicas? Quam multi poetae dicunt quae philosophis aut dicta sunt aut dicenda! Non attingam tragicos nec togatas nostras (habent enim hae quoque aliquid severitatis et sunt inter comoedias ac tra- 10 goedias mediae): quantum disertissimorum versuum inter mimos iacet! quam multa Publilii non excalceatis sed coturnatis dicenda sunt! Unum versum eius, qui ad philosophiam pertinet et ad hanc partem quae modo fuit in manibus, referam, quo negat fortuita in nostro habenda: 15

alienum est omne quidquid optando evenit.

10 Hunc sensum a te dici non paulo melius et adstrictius memini:

non est tuum fortuna quod fecit tuum.

Illud etiam nunc melius dictum a te non praeteribo:

dari bonum quod potuit auferri potest. 20

Hoc non inputo in solutum: de tuo tibi. Vale.

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM

An merito reprehendat in quadam epistula Epicurus eos **1**
 qui dicunt sapientem se ipso esse contentum et propter hoc
 amico non indigere, desideras scire. Hoc obicitur Stilboni ab
5 Epicuro et iis quibus summum bonum visum est animus in-
 patiens. In ambiguitatem incidendum est, si exprimere ἀπάθειαν **2**
 uno verbo cito voluerimus et impatientiam dicere; poterit
 enim contrarium ei quod significare volumus intellegi. Nos
 eum volumus dicere qui respuat omnis mali sensum: accipietur
10 is qui nullum ferre possit malum. Vide ergo num satius sit
 aut invulnerabilem animum dicere aut animum extra omnem
 patientiam positum. Hoc inter nos et illos interest: noster sapiens **3**
 vincit quidem incommodum omne sed sentit, illorum ne sentit
 quidem. Illud nobis et illis commune est, sapientem se ipso
15 esse contentum. Sed tamen et amicum habere vult et vicinum
 et contubernalem, quamvis sibi ipse sufficiat. Vide quam sit **4**
 se contentus: aliquando sui parte contentus est. Si illi ma-
 num aut morbus aut hostis exciderit, si quis oculum vel oculos
 casus excusserit, reliquiae illi suae satisficient et erit inmi-
20 nuto corpore et amputato tam laetus quam [in] integro fuit;
 sed <si> quae sibi desunt non desiderat, non deesse mavult. Ita **5**
 sapiens se contentus est, non ut velit esse sine amico sed ut
 possit; et hoc quod dico 'possit' tale est: amissum aequo
 animo fert. Sine amico quidem numquam erit: in sua pote-
25 state habet quam cito reparat. Quomodo si perdiderit Phidias
 statuam protinus alteram faciet, sic hic faciendarum amici-
 tiarum artifex substituet alium in locum amissi. Quaeris **6**
 quomodo amicum cito facturus sit? Dicam, si illud mihi

- tecum convenerit, ut statim tibi solvam quod debeo et quantum ad hanc epistulam paria faciamus. Hecaton ait, 'ego tibi monstrabo amatorium sine medicamento, sine herba, sine ullius veneficae carmine: si vis amari, ama'. Habet autem non tantum usus amicitiae veteris et certae magnam voluptatem 5
 7 sed etiam initium et comparatio novae. Quod interest inter metentem agricolam et serentem, hoc inter eum qui amicum paravit et qui parat. Attalus philosophus dicere solebat iucundius esse amicum facere quam habere, 'quomodo artificii iucundius pingere est quam pinxisse'. Illa in opere suo 10 occupata sollicitudo ingens oblectamentum habet in ipsa occupatione: non aequè delectatur qui ab opere perfecto removit manum. Iam fructu artis suae fruitur: ipsa fruebatur arte cum pingeret. Fructuosior est adulescentia liberorum, sed infantia dulcior. 15
- 8 Nunc ad propositum revertamur. Sapiens etiam si contentus est se, tamen habere amicum vult, si nihil aliud, ut exerceat amicitiam, ne tam magna virtus iaceat, non ad hoc quod dicebat Epicurus in hac ipsa epistula, 'ut habeat qui sibi aegro adsideat, succurrat in vincula coniecto vel inopi', 20 sed ut habeat aliquem cui ipse aegro adsideat, quem ipse circumventum hostili custodia liberet. Qui se spectat et propter hoc ad amicitiam venit male cogitat. Quemadmodum coepit, sic desinet: paravit amicum adversum vincla laturum
 9 opem; cum primum crepuerit catena, discedet. Hae sunt ami- 25 citiae quas temporarias populus appellat; qui utilitatis causa adsumptus est tamdiu placebit quamdiu utilis fuerit. Hac re

florentes amicorum turba circumsedet, circa eversos solitudo est, et inde amici fugiunt ubi probantur; hac re ista tot nefaria exempla sunt aliorum metu relinquentium, aliorum metu prodentium. Necesse est initia inter se et exitus congruant:
5 qui amicus esse coepit quia expedit (et desinet quia expedit); placebit aliquod pretium contra amicitiam, si ullum in illa placet praeter ipsam. 'In quid amicum paras?' Ut habeam 10 pro quo mori possim, ut habeam quem in exilium sequar, cuius me morti et opponam et inpendam: ista quam tu describis negotiatio est, non amicitia, quae ad commodum accedit, quae quid consecutura sit spectat. Non dubie habet 11 aliquid simile amicitiae adfectus amantium; possis dicere illam esse insanam amicitiam. Numquid ergo quisquam amat lucri causa? numquid ambitionis aut gloriae? Ipse per se amor, 15 omnium aliarum rerum neglegens, animos in cupiditatem formae non sine spe mutuae caritatis accendit. Quid ergo? ex honestiore causa coit turpis adfectus? 'Non agitur' inquis 12 'nunc de hoc, an amicitia propter se ipsam adpetenda sit.' Immo vero nihil magis probandum est; nam si propter se 20 ipsam expetenda est, potest ad illam accedere qui se ipso contentus est. 'Quomodo ergo ad illam accedit?' Quomodo ad rem pulcherrimam, non lucro captus nec varietate fortunae perterritus; detrahit amicitiae maiestatem suam qui illam parat ad bonos casus.
25 'Se contentus est sapiens.' Hoc, mi Lucili, plerique perperam 13 interpretantur: sapientem undique submovent et intra cutem

- suam cogunt. Distinguendum autem est quid et quatenus vox ista promittat: se contentus est sapiens ad beate vivendum, non ad vivendum; ad hoc enim multis illi rebus opus est, ad illud tantum animo sano et erecto et despiciente
- 14** fortunam. Volo tibi Chrysippi quoque distinctionem in- 5
dicare. Ait sapientem nulla re egere, et tamen multis illi rebus opus esse: 'contra stulto nulla re opus est (nulla enim re uti scit) sed omnibus eget'. Sapienti et manibus et oculis et multis ad cotidianum usum necessariis opus est, eget nulla re; egere enim necessitatis est, nihil necesse sapienti est. 10
- 15** Ergo quamvis se ipso contentus sit, amicis illi opus est; hos cupit habere quam plurimos, non ut beate vivat; vivet enim etiam sine amicis beate. Summum bonum extrinsecus instrumenta non quaerit; domi colitur, ex se totum est; incipit fortunae esse subiectum si quam partem sui foris quaerit. 15
- 16** 'Qualis tamen futura est vita sapientis, si sine amicis relinquatur in custodiam coniectus vel in aliqua gente aliena destitutus vel in navigatione longa retentus aut in desertum litus eiectus?' Qualis est Iovis, cum resoluta mundo et dis in unum confusis paulisper cessante natura adquiescit sibi 20
cogitationibus suis traditus. Tale quiddam sapiens facit: in
- 17** se reconditur, secum est. Quamdiu quidem illi licet suo arbitrio res suas ordinare, se contentus est et ducit uxorem; se contentus (est) et liberos tollit; se contentus est et tamen non viveret si foret sine homine victurus. Ad amicitiam fert 25

illum nulla utilitas sua, sed naturalis irritatio; nam ut aliarum
nobis rerum innata dulcedo est, sic amicitiae. Quomodo solitu-
dinis odium est et adpetitio societatis, quomodo hominem
homini natura conciliat, sic inest huic quoque rei stimulus
5 qui nos amicitiarum adpetentes faciat. Nihilominus cum sit **18**
amicorum amantissimus, cum illos sibi comparet, saepe
praeferat, omne intra se bonum terminabit et dicet quod
Stilbon ille dixit, Stilbon quem Epicuri epistula insequitur.
Hic enim capta patria, amissis liberis, amissa uxore, cum ex
10 incendio publico solus et tamen beatus exiret, interroganti
Demetrio, cui cognomen ab exitio urbium Poliorcetes fuit,
num quid perdidisset, 'omnia' inquit 'bona mea mecum sunt'.
Ecce vir fortis ac strenuus! ipsam hostis sui victoriam vicit. **19**
'Nihil' inquit 'perdidi': dubitare illum coegit an vicisset.
15 'Omnia mea mecum sunt': iustitia, virtus, prudentia, hoc
ipsum, nihil bonum putare quod eripi possit. Miramur
animalia quaedam quae per medios ignes sine noxa corporum
transeunt: quanto hic mirabilior vir qui per ferrum et ruinas
et ignes inlaesus et indemnis evasit! Vides quanto facilius sit
20 totam gentem quam unum virum vincere? Haec vox illi
communis est cum Stoico: aequae et hic intacta bona per
concrematas urbes fert; se enim ipse contentus est; hoc
felicitatem suam fine designat. Ne existimes nos solos generosa **20**
verba iactare, et ipse Stilbonis obiurgator Epicurus similem
25 illi vocem emisit, quam tu boni consule, etiam si hunc diem

iam expunxi. 'Si cui' inquit 'sua non videntur amplissima, licet totius mundi dominus sit, tamen miser est.' Vel si hoc modo tibi melius enuntiari videtur (id enim agendum est ut non verbis serviamus sed sensibus), 'miser est qui se non
 21 beatissimum iudicat, licet imperet mundo'. Ut scias autem 5
 hos sensus esse communes, natura scilicet dictante, apud poetam comicum invenies:

non est beatus, esse se qui non putat.

Quid enim refert qualis status tuus sit, si tibi videtur malus?
 22 'Quid ergo?' inquis 'si beatum se dixerit ille turpiter dives et 10
 ille multorum dominus sed plurium servus, beatus sua sententia fiet?' Non quid dicat sed quid sentiat refert, nec quid uno die sentiat, sed quid adsidue. Non est autem quod verearis ne ad indignum res tanta perveniat: nisi sapienti sua non placent; omnis stultitia laborat fastidio sui. Vale. 15

10

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM

1 Sic est, non muto sententiam: fuge multitudinem, fuge paucitatem, fuge etiam unum. Non habeo cum quo te communicatum velim. Et vide quod iudicium meum habeas: audeo te tibi credere. Crates, ut aiunt, huius ipsius Stilbonis 20
 auditor, cuius mentionem priore epistula feci, cum vidisset adolescentulum secreto ambulante, interrogavit quid illic solus faceret. 'Mecum' inquit 'loquor.' Cui Crates 'cave'

inquit 'rogo et diligenter adtende: cum homine malo loque-
ris'. Lugentem timentemque custodire solemus, ne solitudine **2**
male utatur. Nemo est ex imprudentibus qui relinqui sibi
debeat; tunc mala consilia agitant, tunc aut aliis aut ipsis
5 futura pericula struunt, tunc cupiditates improbas ordinant;
tunc quidquid aut metu aut pudore celabat animus exponit,
tunc audaciam acuit, libidinem irritat, iracundiam instigat.
Denique quod unum solitudo habet commodum, nihil ulli
committere, non timere indicem, perit stulto: ipse se prodit.
10 Vide itaque quid de te sperem, immo quid spondeam mihi
(spes enim incerti boni nomen est): non invenio cum quo te
malim esse quam tecum. Repeto memoria quam magno **3**
animo quaedam verba proieceris, quanti roboris plena:
gratulatus sum protinus mihi et dixi, 'non a summis labris
15 ista venerunt, habent hae voces fundamentum; iste homo
non est unus e populo, ad salutem spectat'. Sic loquere, sic **4**
vive; vide ne te ulla res deprimat. Votorum tuorum veterum
licet deis gratiam facias, alia de integro suscipe: roga bonam
mentem, bonam valetudinem animi, deinde tunc corporis.
20 Quidni tu ista vota saepe facias? Audacter deum roga: nihil
illum de alieno rogaturus es.

Sed ut more meo cum aliquo munusculo epistulam mittam, **5**
verum est quod apud Athenodorum inveni: 'tunc scito esse
te omnibus cupiditatibus solutum, cum eo perveneris ut
25 nihil deum roges nisi quod rogare possis palam'. Nunc enim
quanta dementia est hominum! turpissima vota dis insusur-
rant; si quis admoverit aurem, conticiscent, et quod scire
hominem nolunt deo narrant. Vide ergo ne hoc praecipi salu-
briter possit: sic vive cum hominibus tamquam deus videat,
30 sic loquere cum deo tamquam homines audiant. Vale.

- 1 Locutus est mecum amicus tuus bonae indolis, in quo quantum esset animi, quantum ingenii, quantum iam etiam profectus, sermo primus ostendit. Dedit nobis gustum, ad quem respondebit; non enim ex praeparato locutus est, sed 5 subito deprehensus. Ubi se colligebat, verecundiam, bonum in adolescente signum, vix potuit excutere; adeo illi ex alto suffusus est rubor. Hic illum, quantum suspicor, etiam cum se confirmaverit et omnibus vitiis exuerit, sapientem quoque sequetur. Nulla enim sapientia naturalia corporis aut animi 10 vitia ponuntur: quidquid infixum et ingenitum est lenitur
- 2 arte, non vincitur. Quibusdam etiam constantissimis in conspectu populi sudor erumpit non aliter quam fatigatis et aestuantibus solet, quibusdam tremunt genua dicturis, quorundam dentes colliduntur, lingua titubat, labra con- 15 currunt: haec nec disciplina nec usus umquam excutit, sed natura vim suam exercet et illo vitio sui etiam robustissimos
- 3 admonet. Inter haec esse et ruborem scio, qui gravissimis quoque viris subitus adfunditur. Magis quidem in iuvenibus apparet, quibus et plus caloris est et tenera frons; nihilominus 20 et veteranos et senes tangit. Quidam numquam magis quam cum erubuerint timendi sunt, quasi omnem verecundiam
- 4 effuderint; Sulla tunc erat violentissimus cum faciem eius sanguis invaserat. Nihil erat mollius ore Pompei; numquam non coram pluribus rubuit, utique in contionibus. Fabianum, 25 cum in senatum testis esset inductus, erubuisse memini, et
- 5 hic illum mire pudor decuit. Non accidit hoc ab infirmitate mentis sed a novitate rei, quae inexercitatos, etiam si non concutit, movet naturali in hoc facilitate corporis pronos;

nam ut quidam boni sanguinis sunt, ita quidam incitati et mobilis et cito in os prodeuntis. Haec, ut dixi, nulla sapientia 6 abigit: alioquin haberet rerum naturam sub imperio, si omnia eraderet vitia. Quaecumque adtribuit condicio nascendi et corporis temperatura, cum multum se diuque animus composuerit, haerebunt; nihil horum vetari potest, non magis quam accersi. Artifices scaenici, qui imitantur adfectus, 7 qui metum et trepidationem exprimunt, qui tristitiam repraesentant, hoc indicio imitantur verecundiam. Deiciunt enim vultum, verba summittunt, figunt in terram oculos et deprimunt: ruborem sibi exprimere non possunt; nec prohibetur hic nec adducitur. Nihil adversus haec sapientia promittit, nihil proficit: sui iuris sunt, iniussa veniunt, iniussa discedunt.

15 Iam clausulam epistula poscit. Accipe, et quidem utilem 8 ac salutarem, quam te adfigere animo volo: 'aliquis vir bonus nobis diligendus est ac semper ante oculos habendus, ut sic tamquam illo spectante vivamus et omnia tamquam illo vidente faciamus'. Hoc, mi Lucili, Epicurus praecepit; 9 custodem nobis et paedagogum dedit, nec inmerito: magna pars peccatorum tollitur, si peccaturis testis adsistit. Aliquem habeat animus quem vereatur, cuius auctoritate etiam secretum suum sanctius faciat. O felicem illum qui non praesens tantum sed etiam cogitatus emendat! O felicem qui sic 25 aliquem vereri potest ut ad memoriam quoque eius se componat atque ordinet! Qui sic aliquem vereri potest cito erit verendus. Elige itaque Catonem; si hic tibi videtur nimis 10 rigidus, elige remissioris animi virum Laelium. Elige eum

cuius tibi placuit et vita et oratio et ipse animum ante se ferens vultus; illum tibi semper ostende vel custodem vel exemplum. Opus est, inquam, aliquo ad quem mores nostri se ipsi exigant: nisi ad regulam prava non corriges. Vale.

- 1 Quocumque me verti, argumenta senectutis meae video. Veneram in suburbanum meum et querebar de inpensis aedificii dilabentis. Ait vilicus mihi non esse negligentiae suae vitium, omnia se facere, sed villam veterem esse. Haec villa inter manus meas crevit: quid mihi futurum est, si tam 10
- 2 putria sunt aetatis meae saxa? Iratus illi proximam occasionem stomachandi arripio. 'Apparet' inquam 'has platanos neglegi: nullas habent frondes. Quam nodosi sunt et retorridi rami, quam tristes et squalidi trunci! Hoc non accideret si quis has circumfoderet, si inrigaret.' Iurat per genium meum 15 se omnia facere, in nulla re cessare curam suam, sed illas vetulas esse. Quod intra nos sit, ego illas posueram, ego
- 3 illarum primum videram folium. Conversus ad ianuam 'quis est iste?' inquam 'iste decrepitus et merito ad ostium admotus? foras enim spectat. Unde istunc nactus es? quid te delectavit 20 alienum mortuum tollere?' At ille 'non cognoscis me?' inquit: 'ego sum Felicio, cui solebas sigillaria adferre; ego sum Philositi vilici filius, deliciolum tuum'. 'Perfecte' inquam 'iste delirat: pupulus, etiam delictum meum factus est? Prorsus potest fieri: dentes illi cum maxime cadunt.' 25

Debeo hoc suburbano meo, quod mihi senectus mea 4
quocumque adverteram apparuit. Conplectamur illam et
amemus; plena (est) voluptatis, si illa scias uti. Gratissima
sunt poma cum fugiunt; pueritiae maximus in exitu decor
5 est; deditos vino potio extrema delectat, illa quae mergit,
quae ebrietati summam manum inponit; quod in se iucun- 5
dissimum omnis voluptas habet in finem sui differt. Iucun-
dissima est aetas devexa iam, non tamen praeceps, et illam
quoque in extrema tegula stantem iudico habere suas volu-
10 ptates; aut hoc ipsum succedit in locum voluptatum, nullis
egere. Quam dulce est cupiditates fatigasse ac reliquisse!
'Molestum est' inquis 'mortem ante oculos habere.' Primum 6
ista tam seni ante oculos debet esse quam iuveni (non enim
citamur ex censu); deinde nemo tam senex est ut inprobe
15 unum diem speret. Unus autem dies gradus vitae est. Tota
aetas partibus constat et orbis habet circumductos maiores
minoribus: est aliquis qui omnis conplectatur et cingat (hic
pertinet a natali ad diem extremum); est alter qui annos
adulescentiae excludit; est qui totam pueritiam ambitu suo
20 adstringit; est deinde per se annus in se omnia continens
tempora, quorum multiplicatione vita componitur; mensis
artiore praecingitur circulo; angustissimum habet dies gyrum,
sed et hic ab initio ad exitum venit, ab ortu ad occasum. Ideo 7
Heraclitus, cui cognomen fecit orationis obscuritas, 'unus'
25 inquit 'dies par omni est'. Hoc alius aliter exceptit. Dixit

enim * * * parem esse horis, nec mentitur; nam si dies est tempus viginti et quattuor horarum, necesse est omnes inter se dies pares esse, quia nox habet quod dies perdidit. Alius ait parem esse unum diem omnibus similitudine; nihil enim habet longissimi temporis spatium quod non et in uno die 5 invenias, lucem et noctem, et in alternas mundi vices plura facit ista, non <alia> * * * alias contractior, alias productior.

8 Itaque sic ordinandus est dies omnis tamquam cogat agmen et consummet atque expleat vitam. Pacuvius, qui Syriam usu suam fecit, cum vino et illis funebribus epulis sibi paren- 10 taverat, sic in cubiculum ferebatur a cena ut inter plausus exoletorum hoc ad symphoniam caneretur: *βεβίωται, βεβίω- 9 ται*. Nullo non se die extulit. Hoc quod ille ex mala conscientia faciebat nos ex bona faciamus, et in somnum ituri laeti hilaresque dicamus, 15

vixi et quem dederat cursum fortuna peregi.

Crastinum si adiecerit deus, laeti recipiamus. Ille beatissimus est et securus sui possessor qui crastinum sine sollicitudine expectat; quisquis dixit 'vixi' cotidie ad lucrum surgit.

10 Sed iam debeo epistulam includere. 'Sic' inquis 'sine ullo 20 ad me peculio veniet?' Noli timere: aliquid secum fert. Quare aliquid dixi? multum. Quid enim hac voce praeclarius quam illi trado ad te perferendam? 'Malum est in necessitate vivere, sed in necessitate vivere necessitas nulla est.' Quidni

nulla sit? patent undique ad libertatem viae multae, breves
faciles. Agamus deo gratias quod nemo in vita teneri potest:
calcare ipsas necessitates licet. 'Epicurus' inquis 'dixit: quid **11**
tibi cum alieno?' Quod verum est meum est; perseverabo
5 Epicurum tibi ingerere, ut isti qui in verba iurant nec quid
dicatur aestimant, sed a quo, sciant quae optima sunt esse
communia. Vale.

LIBER SECVNDVS

13 SENECA LVCILIO SVO SALVTEM

- 1 Multum tibi esse animi scio; nam etiam antequam in-
strueres te praeceptis salutaribus et dura vincentibus, satis
adversus fortunam placebas tibi, et multo magis postquam 5
cum illa manum conseruisti viresque expertus es tuas, quae
numquam certam dare fiduciam sui possunt nisi cum multae
difficultates hinc et illinc apparuerunt, aliquando vero et
propius accesserunt. Sic verus ille animus et in alienum non
2 venturus arbitrium probatur; haec eius obrussa est. Non 10
potest athleta magnos spiritus ad certamen adferre qui
numquam suggillatus est: ille qui sanguinem suum vidit,
cuius dentes crepuere sub pugno, ille qui subplantatus ad-
versarium toto tulit corpore nec proiecit animum proiectus,
qui quotiens cecidit contumacior resurrexit, cum magna spe 15
3 descendit ad pugnam. Ergo, ut similitudinem istam prosequar,
saepe iam fortuna supra te fuit, nec tamen tradidisti te, sed
subsiluisti et acrior constitisti; multum enim adicit sibi
virtus laccessita.

Tamen, si tibi videtur, accipe a me auxilia quibus munire 20
4 te possis. Plura sunt, Lucili, quae nos terrent quam quae
premunt, et saepius opinione quam re laboramus. Non loquor
tecum Stoica lingua, sed hac summissiore; nos enim dicimus
omnia ista quae gemitus mugitusque exprimunt levia esse et
contemnenda. Omittamus haec magna verba, sed, di boni, 25
vera: illud tibi praecipio, ne sis miser ante tempus, cum illa
quae velut inminencia expavisti fortasse nunquam ventura

sint, certe non venerint. Quaedam ergo nos magis torquent 5
quam debent, quaedam ante torquent quam debent, quaedam
torquent cum omnino non debeant; aut augemus dolorem
aut praecipimus aut fingimus.

5 Primum illud, quia res in controversia est et litem con-
testatam habemus, in praesentia differatur. Quod ego leve
dixero tu gravissimum esse contendes; scio alios inter flagella
ridere, alios gemere sub colapho. Postea videbimus utrum ista
suis viribus valeant an inbecillitate nostra. Illud praesta mihi, 6
10 ut, quotiens circumsteterint qui tibi te miserum esse persua-
deant, non quid audias sed quid sentias cogites, et cum patien-
tia tua deliberes ac te ipse interroges, qui tua optime nosti,
'quid est quare isti me conplorent? quid est quod trepident,
quod contagium quoque mei timeant, quasi transilire calami-
15 tas possit? est aliquid istic mali, an res ista magis infamis est
quam mala?' Ipse te interroga, 'numquid sine causa crucior
et maereo et quod non est malum facio?' 'Quomodo' inquis 7
'intellegam, vana sint an vera quibus angor?' Accipe huius rei
regulam: aut praesentibus torquemur aut futuris aut utrisque.
20 De praesentibus facile iudicium est: si corpus tuum liberum
et sanum est, nec ullus ex iniuria dolor est, videbimus quid
futurum sit: hodie nihil negotii habet. 'At enim futurum 8
est.' Primum dispice an certa argumenta sint venturi mali;
plerumque enim suspicionibus laboramus, et inludit nobis
25 illa quae conficere bellum solet fama, multo autem magis
singulos conficit. Ita est, mi Lucili: cito accedimus opinioni;
non coarguimus illa quae nos in metum adducunt nec excuti-
mus, sed trepidamus et sic vertimus terga quemadmodum
illi quos pulvis motus fuga pecorum exiit castris aut quos
30 aliqua fabula sine auctore sparsa conterruit. Nescio quomodo 9
magis vana perturbant; vera enim modum suum habent:

- quidquid ex incerto venit coniecturae et paventis animi
 licentiae traditur. Nulli itaque tam perniciosi, tam inrevoca-
 biles quam lymphatici metus sunt; ceteri enim sine ratione,
 10 hi sine mente sunt. Inquiramus itaque in rem diligenter.
 Verisimile est aliquid futurum mali: non statim verum est. 5
 Quam multa non expectata venerunt! quam multa expectata
 nusquam comparuerunt! Etiam si futurum est, quid iuvat
 dolori suo occurrere? satis cito dolebis cum venerit: interim
 11 tibi meliora promitte. Quid facies lucri? tempus. Multa
 intervenient quibus vicinum periculum vel prope admotum 10
 aut subsistat aut desinat aut in alienum caput transeat:
 incendium ad fugam patuit; quosdam molliter ruina deposuit;
 aliquando gladius ab ipsa cervice revocatus est; aliquis
 carnifici suo superstes fuit. Habet etiam mala fortuna levita-
 tem Fortasse erit, fortasse non erit: interim non est; meliora 15
 12 propone. Nonnumquam, nullis apparentibus signis quae mali
 aliquid praenuntient, animus sibi falsas imagines fingit: aut
 verbum aliquod dubiae significationis detorquet in peius aut
 maiorem sibi offensam proponit alicuius quam est, et cogitat
 non quam iratus ille sit, sed quantum liceat irato. Nulla 20
 autem causa vitae est, nullus miseriarum modus, si timetur
 quantum potest. Hic prudentia prosit, hic robore animi
 evidentem quoque metum respue; si minus, vitio vitium
 repelle, spe metum tempera. Nihil tam certum est ex his
 quae timentur ut non certius sit et formidata subsidere et 25
 13 sperata decipere. Ergo spem ac metum examina, et quotiens
 incerta erunt omnia, tibi fave: crede quod mavis. Si plures
 habebit sententias metus, nihilominus in hanc partem potius
 inclina et perturbare te desine ac subinde hoc in animo volve,

maiores partem mortalium, cum illi nec sit quicquam mali nec pro certo futurum sit, aestuare ac discurrere. Nemo enim resistit sibi, cum coepit inPELLI, nec timorem suum redigit ad verum; nemo dicit 'vanus auctor est, vanus [est]: aut finxit
5 aut credidit'. Damus nos aerae ferendos; expavescimus dubia pro certis; non servamus modum rerum, statim in timorem venit scrupulus.

Pudet me tibi sic tecum loqui et tam lenibus te remediis
14 focalare. Alius dicat 'fortasse non veniet': tu dic 'quid porro, si veniet? videbimus uter vincat; fortasse pro me venit, et mors ista vitam honestabit'. Cicuta magnum Socratem fecit. Catoni gladium adsertorem libertatis extorque: magnam partem detraxeris gloriae. Nimium diu te cohortor, cum tibi
15 admonitione magis quam exhortatione opus sit. Non in diversum te a natura tua ducimus: natus es ad ista quae dicimus; eo magis bonum tuum auge et exorna.

Sed iam finem epistulae faciam, si illi signum suum in-
16 pressero, id est aliquam magnificam vocem perferendam ad te mandavero. 'Inter cetera mala hoc quoque habet stultitia:
20 semper incipit vivere.' Considera quid vox ista significet, Lucili virorum optime, et intelleges quam foeda sit hominum levitas cotidie nova vitae fundamenta ponentium, novas spes etiam in exitu inchoantium. Circumspice tecum singulos:
17 occurrent tibi senes qui se cum maxime ad ambitionem, ad peregrinationes, ad negotiandum parent. Quid est autem
25 turpius quam senex vivere incipiens? Non adicerem auctorem

huic voci, nisi esset secretior nec inter vulgata Epicuri dicta, quae mihi et laudare et adoptare permisi. Vale.

14

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM

- 1 Fateor insitam esse nobis corporis nostri caritatem; fateor nos huius gerere tutelam. Non nego indulgendum illi, 5
serviendum nego; multis enim serviet qui corpori servit, qui
2 pro illo nimium timet, qui ad illud omnia refert. Sic gerere nos debemus, non tamquam propter corpus vivere debeamus, sed tamquam non possimus sine corpore; huius nos nimius amor timoribus inquietat, sollicitudinibus onerat, contumeliis 10
obicit; honestum ei vile est cui corpus nimis carum est. Agatur eius diligentissime cura, ita tamen ut, cum exiget ratio, cum dignitas, cum fides, mittendum in ignes sit.
3 Nihilominus quantum possumus evitemus incommoda quoque, non tantum pericula, et in tutum nos reducamus, 15
excogitantes subinde quibus possint timenda depelli. Quorum tria, nisi fallor, genera sunt: timetur inopia, timentur morbi,
4 timentur quae per vim potentioris eveniunt. Ex his omnibus nihil nos magis concutit quam quod ex aliena potentia inpendet; magno enim strepitu et tumultu venit. Naturalia mala 20
quae rettuli, inopia atque morbus, silentio subeunt nec oculis nec auribus quicquam terroris incutiunt: ingens alterius mali pompa est; ferrum circa se et ignes habet et catenas et turbam
5 ferarum quam in viscera inmittat humana. Cogita hoc loco carcerem et cruces et eculeos et uncum et adactum per 25
medium hominem qui per os emergeret stipitem et distracta in diversum actis curribus membra, illam tunicam alimentis

ignium et inlitam et textam, et quidquid aliud praeter haec
commenta saevitia est. Non est itaque mirum, si maximus 6
huius rei timor est cuius et varietas magna et apparatus
terribilis est. Nam quemadmodum plus agit tortor quo plura
5 instrumenta doloris exposuit (specie enim vincuntur qui
patientiae restitissent), ita ex iis quae animos nostros subigunt
et domant plus proficiunt quae habent quod ostendant. Illae
pestes non minus graves sunt—famem dico et sitim et prae-
cordiorum suppurationes et febrem viscera ipsa torrentem—
10 sed latent, nihil habent quod intentent, quod praeferant:
haec ut magna bella aspectu paratuque vicerunt.

Demus itaque operam, abstineamus offensis. Interdum 7
populus est quem timere debeamus; interdum, si ea civitatis
disciplina est ut plurima per senatum transigantur, gratiosi in
15 eo viri; interdum singuli quibus potestas populi et in popu-
lum data est. Hos omnes amicos habere operosum est, satis
est inimicos non habere. Itaque sapiens numquam potentium
iras provocabit, immo [nec] declinabit, non aliter quam in
navigando procellam. Cum peteres Siciliam, traiecisti fretum. 8
20 Temerarius gubernator contempsit austri minas (ille est
enim qui Siculum pelagus exasperet et in vertices cogat);
non sinistrum petit litus sed id a quo propior Charybdis
maria convolvit. At ille cautior peritos locorum rogat quis
aestus sit, quae signa dent nubes; longe ab illa regione verti-
25 cibus infami cursum tenet. Idem facit sapiens: nocituram
potentiam vitat, hoc primum cavens, ne vitare videatur; pars
enim securitatis et in hoc est, non ex professo eam petere,
quia quae quis fugit damnat. Circumspiciendum ergo nobis 9
est quomodo a vulgo tuti esse possimus. Primum nihil idem

- concupiscamus: rixa est inter competitores. Deinde nihil habeamus quod cum magno emolumento insidiantis eripi possit; quam minimum sit in corpore tuo spoliolum. Nemo ad humanum sanguinem propter ipsum venit, aut admodum pauci; plures conputant quam oderunt. Nudum latro trans- 5
- 10 mittit; etiam in obsessa via pauperi pax est. Tria deinde ex praecepto veteri praestanda sunt ut vitentur: odium, invidia, contemptus. Quomodo hoc fiat sapientia sola monstrabit; difficile enim temperamentum est, verendumque ne in contemptum nos invidiae timor transferat, ne dum calcare 10 nolimus videamur posse calcari. Multis timendi attulit causas timeri posse. Undique nos reducamus: non minus
- 11 contemni quam suspici nocet. Ad philosophiam ergo confugiendum est; hae litterae, non dico apud bonos sed apud mediocriter malos infularum loco sunt. Nam forensis eloquen- 15 tia et quaecumque alia populum movet adversarios habet: haec quieta et sui negotii contemni non potest, cui ab omnibus artibus etiam apud pessimos honor est. Numquam in tantum convalescet nequitia, numquam sic contra virtutes coniurabitur, ut non philosophiae nomen venerabile et 20 sacrum maneat. Ceterum philosophia ipsa tranquille modesteque tractanda est.
- 12 'Quid ergo?' inquis 'videtur tibi M. Cato modeste philosophari, qui bellum civile sententia reprimit? qui furentium principum armis medius intervenit? qui aliis Pompeium 25
- 13 offendentibus, aliis Caesarem, simul lacescit duos?' Potest aliquis disputare an illo tempore capessenda fuerit sapienter res publica. Quid tibi vis, Marce Cato? iam non agitur de libertate: olim pessum data est. Quaeritur utrum Caesar an

Pompeius possideat rem publicam: quid tibi cum ista contentione? nullae partes tuae sunt. Dominus eligitur: quid tua, uter vincat? potest melior vincere, non potest non peior esse qui vicerit. Ultimas partes attigi Catonis; sed ne priores
5 quidem anni fuerunt qui sapientem in illam rapinam rei publicae admitterent. Quid aliud quam vociferatus est Cato et misit inritas voces, cum modo per populi levatus manus et obrutus sputis exportandus extra forum traheretur, modo e senatu in carcerem duceretur?

- 10 Sed postea videbimus an sapienti opera rei publicae danda sit: interim ad hos te Stoicos voco qui a re publica exclusi secesserunt ad colendam vitam et humano generi iura condenda sine ulla potentioris offensa. Non conturbabit sapiens publicos mores nec populum in se vitae novitate convertet.
- 15 'Quid ergo? utique erit tutus qui hoc propositum sequetur?'
Promittere tibi hoc non magis possum quam in homine temperanti bonam valetudinem, et tamen facit temperantia bonam valetudinem. Perit aliqua navis in portu: sed quid tu accidere in medio mari credis? Quanto huic periculum
20 paratius foret multa agenti molientique, cui ne otium quidem tutum est? Pereunt aliquando innocentes (quis negat?), nocentes tamen saepius. Ars ei constat qui per ornamenta percussus est. Denique consilium rerum omnium sapiens, non exitum
25 spectat; initia in potestate nostra sunt, de eventu fortuna iudicat, cui de me sententiam non do. 'At aliquid vexationis adferet, aliquid adversi.' Non damnat latro cum occidit.

17 Nunc ad cotidianam stipem manum porrigis. Aurea te
 stipe implebo, et quia facta est auri mentio, accipe quemad-
 modum usus fructusque eius tibi esse gratior possit. 'Is maxi-
 me divitiis fruitur qui minime divitiis indiget.' 'Ede' inquis
 'auctorem.' Ut scias quam benigni simus, propositum est 5
 aliena laudare: Epicuri est aut Metrodori aut alicuius ex illa
 18 officina. Et quid interest quis dixerit? omnibus dixit. Qui
 eget divitiis timet pro illis; nemo autem sollicito bono fruitur.
 Adicere illis aliquid studet; dum de incremento cogitat,
 oblitus est usus. Rationes accipit, forum conterit, kalendarium 10
 versat: fit ex domino procurator. Vale.

15

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM

1 Mos antiquis fuit, usque ad meam servatus aetatem, primis
 epistulae verbis adicere 'si vales bene est, ego valeo'. Recte
 nos dicimus 'si philosopharis, bene est'. Valere enim hoc 15
 demum est. Sine hoc aeger est animus; corpus quoque, etiam
 si magnas habet vires, non aliter quam furiosi aut frenetici
 2 validum est. Ergo hanc praecipue valetudinem cura, deinde
 et illam secundam; quae non magno tibi constabit, si volueris
 bene valere. Stulta est enim, mi Lucili, et minime conveniens 20
 litterato viro occupatio exercendi lacertos et dilatandi cervi-
 cem ac latera firmandi; cum tibi feliciter sagina cesserit et
 tori creverint, nec vires umquam opimi bovis nec pondus
 aequabis. Adice nunc quod maiore corporis sarcina animus
 eliditur et minus agilis est. Itaque quantum potes circum- 25
 3 scribe corpus tuum et animo locum laxa. Multa sequuntur

incommoda huic deditos curae: primum exercitationes,
quarum labor spiritum exhaurit et inhabilem intentioni ac
studiis acrioribus reddit; deinde copia ciborum subtilitas
impeditur. Accedunt pessimae notae mancipia in magisterium
5 recepta, homines inter oleum et vinum occupati, quibus ad
votum dies actus est si bene desudaverunt, si in locum eius
quod effluxit multum potionis altius in ieiuno iturae regesse-
runt. Bibere et sudare vita cardiaci est. Sunt exercitationes et 4
faciles et breves, quae corpus et sine mora lassent et tempori
10 parcant, cuius praecipua ratio habenda est: cursus et cum
aliquo pondere manus motae et saltus vel ille qui corpus in
altum levat vel ille qui in longum mittit vel ille, ut ita dicam,
saliaris aut, ut contumeliosius dicam, fullonius: quoslibet ex
his elige †usum rude facile†. Quidquid facies, cito redi a cor- 5
15 pore ad animum; illum noctibus ac diebus exerce. Labore
modico alitur ille; hanc exercitationem non frigus, non aestus
impediat, ne senectus quidem. Id bonum cura quod vetustate
fit melius. Neque ego te iubeo semper inminere libro aut 6
pugillaribus: dandum est aliquod intervallum animo, ita
20 tamen ut non resolvatur, sed remittatur. Gestatio et corpus
concutit et studio non officit: possis legere, possis dictare,
possis loqui, possis audire, quorum nihil ne ambulatio quidem
vetat fieri. Nec tu intentionem vocis contempseris, quam 7
veto te per gradus et certos modos extollere, deinde depri-
25 mere. Quid si velis deinde quemadmodum ambules discere?
Admitte istos quos nova artificia docuit fames: erit qui gradus
tuos temperet et buccas edentis observet et in tantum

- procedat in quantum audaciam eius patientia et credulitate
 produxeris. Quid ergo? a clamore protinus et a summa con-
 tentione vox tua incipiet? usque eo naturale est paulatim
 incitari ut litigantes quoque a sermone incipiant, ad voci-
 ferationem transeant; nemo statim Quiritium fidem implorat. 5
- 8 Ergo utcumque tibi impetus animi suaserit, modo vehemen-
 tius fac vitiis convicium, modo lentius, prout vox te quoque
 hortabitur †in id latus†; modesta, cum recipies illam revocaris-
 que, descendat, non decidat; †mediatorisui habeat et hoc†
 indocto et rustico more desaeviat. Non enim id agimus ut 10
 exerceatur vox, sed ut exerceat.
- 9 Detraxi tibi non pusillum negotii: una mercedula et
 †unum graecum† ad haec beneficia accedet. Ecce insigne
 praeceptum: 'stulta vita ingrata est, trepida; tota in futurum
 fertur'. 'Quis hoc' inquis 'dicit?' idem qui supra. Quam tu 15
 nunc vitam dici existimas stultam? Babae et Isionis? Non
 ita est: nostra dicitur, quos caeca cupiditas in nocitura, certe
 numquam satiatura praecipitat, quibus si quid satis esse
 posset, fuisset, qui non cogitamus quam iucundum sit nihil

poscere, quam magnificentum sit plenum esse nec ex fortuna
pendere. Subinde itaque, Lucili, quam multa sis consecutus **10**
recordare; cum aspexeris quot te antecedant, cogita quot
sequantur. Si vis gratus esse adversus deos et adversus vitam
5 tuam, cogita quam multos antecesseris. Quid tibi cum ceteris?
te ipse antecessisti. Finem constitue quem transire ne possis **11**
quidem si velis; discedant aliquando ista insidiosa bona et
sperantibus meliora quam adsecutis. Si quid in illis esset
solidi, aliquando et implerent: nunc haurientium sitim con-
10 citant. Mittantur speciosi apparatus; et quod futuri temporis
incerta sors volvit, quare potius a fortuna inpetrem ut det,
quam a me ne petam? Quare autem petam? oblitus fragilitatis
humanae congeram? in quid laborem? Ecce hic dies ultimus
est; ut non sit, prope ab ultimo est. Vale.

15 **16** SENECA LVCILIO SVO SALVTEM

Liquere hoc tibi, Lucili, scio, neminem posse beate vivere, **1**
ne tolerabiliter quidem, sine sapientiae studio, et beatam
vitam perfecta sapientia effici, ceterum tolerabilem etiam
inchoata. Sed hoc quod liquet firmandum et altius cotidiana
20 meditatione figendum est: plus operis est in eo ut proposita
custodias quam ut honesta proponas. Perseverandum est et
adsiduo studio robur addendum, donec bona mens sit quod
bona voluntas est.

- 2 Itaque <non opus est> tibi apud me pluribus verbis aut adfirmatione tam longa: intellego multum te profecisse. Quae scribis unde veniant scio; non sunt ficta nec colorata. Dicam tamen quid sentiam: iam de te spem habeo, nondum fiduciam. Tu quoque idem facias volo: non est quod tibi cito et facile 5 credas. Excute te et varie scrutare et observa; illud ante omnia vide, utrum in philosophia an in ipsa vita profeceris.
- 3 Non est philosophia populare artificium nec ostentationi paratum; non in verbis sed in rebus est. Nec in hoc adhibetur, ut cum aliqua oblectatione consumatur dies, ut dematur otio 10 nausea: animum format et fabricat, vitam disponit, actiones regit, agenda et omittenda demonstrat, sedet ad gubernaculum et per ancipitia fluctuantium derigit cursum. Sine hac nemo intrepide potest vivere, nemo secure; innumerabilia accidunt singulis horis quae consilium exigant, quod ab hac 15
- 4 petendum est. Dicit aliquis, 'quid mihi prodest philosophia, si fatum est? quid prodest, si deus rector est? quid prodest, si casus imperat? Nam et mutari certa non possunt et nihil praeparari potest adversus incerta, sed aut consilium meum occupavit deus decrevitque quid facerem, aut consilio meo 20
- 5 nihil fortuna permittit.' Quidquid est ex his, Lucili, vel si omnia haec sunt, philosophandum est; sive nos inexorabili lege fata constringunt, sive arbiter deus universi cuncta disposuit, sive casus res humanas sine ordine inpellit et iactat, philosophia nos tueri debet. Haec adhortabitur ut deo libenter 25 pareamus, ut fortunae contumaciter; haec docebit ut deum

sequaris, feras casum. Sed non est nunc in hanc disputationem 6
transeundum, quid sit iuris nostri si providentia in imperio
est, aut si fatorum series inligatos trahit, aut si repentina ac
subita dominantur: illo nunc revertor, ut te moneam et
5 exhorter ne patiaris impetum animi tui delabi et refrigescere.
Contine illum et constitue, ut habitus animi fiat quod est
impetus.

Iam ab initio, si te bene novi, circumspicies quid haec 7
epistula munusculi adtulerit: excute illam, et invenies. Non
10 est quod mireris animum meum: adhuc de alieno liberalis
sum. Quare autem alienum dixi? quidquid bene dictum est
ab ullo meum est. Istuc quoque ab Epicuro dictum est: 'si
ad naturam vives, numquam eris pauper; si ad opiniones,
numquam eris dives'. Exiguum natura desiderat, opinio 8
15 immensum. Congeratur in te quidquid multi locupletes
possederant; ultra privatum pecuniae modum fortuna te
provehat, auro tegat, purpura vestiatur, eo deliciarum opumque
perducatur ut terram marmoribus abscondas; non tantum
habere tibi liceat sed calcare divitias; accedant statuae et
20 picturae et quidquid ars ulla luxuriae elaboravit: maiora
cupere ab his disces. Naturalia desideria finita sunt: ex falsa 9
opinione nascentia ubi desinant non habent; nullus enim
terminus falso est. Via eunti aliquid extremum est: error
immensus est. Retrahe ergo te a vanis, et cum voles scire
25 quod petes, utrum naturalem habeat an caecam cupiditatem,
considera num possit alicubi consistere: si longe progresso
semper aliquid longius restat, scito id naturale non esse. Vale.

- 1 Proice omnia ista, si sapis, immo ut sapias, et ad bonam mentem magno cursu ac totis viribus tende; si quid est quo teneris, aut expedi aut incide. 'Moratur' inquis 'me res familiaris; sic illam disponere volo ut sufficere nihil agenti 5
- 2 possit, ne aut paupertas mihi oneri sit aut ego alicui.' Cum hoc dicis, non videris vim ac potentiam eius de quo cogitas boni nosse; et summam quidem rei pervides, quantum philosophia prosit, partes autem nondum satis subtiliter dispicis, necdum scis quantum ubique nos adiuvet, quemadmodum 10 et in maximis, ut Ciceronis utar verbo, 'opituletur' (et) in minima descendat. Mihi crede, advoca illam in consilium:
- 3 suadebit tibi ne ad calculos sedeas. Nempe hoc quaeris et hoc ista dilatione vis consequi, ne tibi paupertas timenda sit: quid si adpetenda est? Multis ad philosophandum obstitere 15 divitiae: paupertas expedita est, segura est. Cum classicum cecinit, scit non se peti; cum aqua conclamata est, quomodo exeat, non quid efferat, quaerit; [ut] si navigandum est, non strepunt portus nec unius comitatu inquieta sunt litora; non circumstat illam turba servorum, ad quos pascendos trans- 20
- 4 marinarum regionum est optanda fertilitas. Facile est pascere paucos ventres et bene institutos et nihil aliud desiderantes quam impleri: parvo fames constat, magno fastidium. Paupertas contenta est desideriiis instantibus satis facere: quid est

ergo quare hanc recuses contubernalem cuius mores sanus
dives imitatur? Si vis vacare animo, aut pauper sis oportet 5
aut pauperi similis. Non potest studium salutare fieri sine
frugalitatis cura; frugalitas autem paupertas voluntaria est.
5 Tolle itaque istas excusationes: 'nondum habeo quantum sat
est; si ad illam summam pervenero, tunc me totum philo-
sophiae dabo'. Atqui nihil prius quam hoc parandum est
quod tu differs et post cetera paras; ab hoc incipiendum est.
'Parare' inquis 'unde vivam volo.' Simul et parare <te> disce:
10 si quid te vetat bene vivere, bene mori non vetat. Non est 6
quod nos paupertas a philosophia revocet, ne egestas quidem.
Toleranda est enim ad hoc properantibus vel fames; quam
toleravere quidam in obsidionibus, et quod aliud erat illius
patientiae praemium quam in arbitrium non cadere victoris?
15 Quanto hoc maius est quod promittitur: perpetua libertas,
nullius nec hominis nec dei timor. Ecquid vel esurienti ad ista
veniendum est? Perpessi sunt exercitus inopiam omnium 7
rerum, vixerunt herbarum radicibus et dictu foedis tulerunt
famem; haec omnia passi sunt pro regno, quo magis mireris,
20 alieno: dubitabit aliquis ferre paupertatem ut animum
furoribus liberet? Non est ergo prius acquirendum: licet ad
philosophiam etiam sine viatico pervenire. Ita est? cum omnia 8
habueris, tunc habere et sapientiam voles? haec erit ultimum
vitae instrumentum et, ut ita dicam, additamentum? Tu
25 vero, sive aliquid habes, iam philosophare (unde enim scis
an iam nimis habeas?), sive nihil, hoc prius quaere quam
quicquam. 'At necessaria deerunt.' Primum deesse non pote- 9
runt, quia natura minimum petit, naturae autem se sapiens

- accommodat. Sed si necessitates ultimae inciderint, iamdu-
 dum exhibit e vita et molestus sibi esse desinet. Si vero exiguum
 erit et angustum quo possit vita produci, id boni consulet nec
 ultra necessaria sollicitus aut anxius ventri et scapulis suum
 reddet et occupationes divitum concursationesque ad divitias 5
 10 euntium securus laetusque ridebit ac dicet, 'quid in longum
 ipse te differs? expectabisne fenoris quaestum aut ex merce
 compendium aut tabulas beati senis, cum fieri possis statim
 dives? Repraesentat opes sapientia, quas cuicumque fecit
 supervacuas dedit.' Haec ad alios pertinent: tu locupletibus 10
 propior es. Saeculum muta, nimis habes; idem est autem
 omni saeculo quod sat est.
- 11 Poteram hoc loco epistulam claudere, nisi te male insti-
 tuissem. Reges Parthos non potest quisquam salutare sine
 munere; tibi valedicere non licet gratis. Quid istic? ab 15
 Epicuro mutuum sumam: 'multis parasse divitias non finis
 12 miseriarum fuit sed mutatio'. Nec hoc miror; non est enim
 in rebus vitium sed in ipso animo. Illud quod paupertatem
 nobis gravem fecerat et divitias graves fecit. Quemadmodum
 nihil refert utrum aegrum in ligneo lecto an in aureo conloces 20
 (quocumque illum transtuleris, morbum secum suum trans-
 feret), sic nihil refert utrum aeger animus in divitiis an in
 paupertate ponatur: malum illum suum sequitur. Vale.

18 SENECA LVCILIO SVO SALVTEM

December est mensis: cum maxime civitas sudat. Ius 1
 luxuriae publice datum est; ingenti apparatu sonant omnia,
 tamquam quicquam inter Saturnalia intersit et dies rerum
 5 agendarum; adeo nihil interest ut <non> videatur mihi errasse
 qui dixit olim mensem Decembrem fuisse, nunc annum. Si 2
 te hic haberem, libenter tecum conferrem quid existimares
 esse faciendum, utrum nihil ex cotidiana consuetudine moven-
 dum an, ne dissidere videremur cum publicis moribus, et
 10 hilarius cenandum et exuendam togam. Nam quod fieri nisi
 in tumultu et tristi tempore civitatis non solebat, voluptatis
 causa ac festorum dierum vestem mutavimus. Si te bene 3
 novi, arbitri partibus functus nec per omnia nos similes esse
 pilleatae turbae voluisses nec per omnia dissimiles; nisi forte
 15 his maxime diebus animo imperandum est, ut tunc voluptati-
 bus solus abstineat cum in illas omnis turba procubuit; certis-
 simum enim argumentum firmitatis suae capit, si ad blanda
 et in luxuriam trahentia nec it nec abducitur. Hoc multo 4
 fortius est, ebrio ac vomitante populo siccum ac sobrium
 20 esse, illud temperantius, non excerpere se nec insignire nec
 misceri omnibus et eadem sed non eodem modo facere; licet
 enim sine luxuria agere festum diem.

Ceterum adeo mihi placet temptare animi tui firmitatem 5
 ut ex praecepto magnorum virorum tibi quoque praecipiam:
 25 interponas aliquot dies quibus contentus minimo ac vilissimo
 cibo, dura atque horrida veste, dicas tibi 'hoc est quod time-
 batur?' In ipsa securitate animus ad difficilia se praeparet et 6
 contra iniurias fortunae inter beneficia firmetur. Miles in

media pace decurrit, sine ullo hoste vallum iacit, et super-
 vacuo labore lassatur ut sufficere necessario possit; quem in
 ipsa re trepidare nolueris, ante rem exerceas. Hoc secuti sunt
 qui omnibus mensibus paupertatem imitati prope ad inopiam
 accesserunt, ne umquam expavescerent quod saepe didicissent. 5
 7 Non est nunc quod existimes me dicere Timoneas cenas et
 pauperum cellas et quidquid aliud est per quod luxuria
 divitiarum taedio ludit: grabattus ille verus sit et sagum et
 panis durus ac sordidus. Hoc triduo et quatruiduo fer, inter-
 dum pluribus diebus, ut non lusus sit sed experimentum: 10
 tunc, mihi crede, Lucili, exultabis dipondio satur et intelleges
 ad securitatem non opus esse fortuna; hoc enim quod necessi-
 8 tati sat est dabit et irata. Non est tamen quare tu multum
 tibi facere videaris (facies enim quod multa milia servorum,
 multa milia pauperum faciunt): illo nomine te suspice, quod 15
 facies non coactus, quod tam facile erit tibi illud pati semper
 quam aliquando experiri. Exerceamur ad palum, et ne
 inparatos fortuna deprehendat, fiat nobis paupertas familiaris;
 securius divites erimus si scierimus quam non sit grave pau-
 9 peres esse. Certos habebat dies ille magister voluptatis 20
 Epicurus quibus maligne famem extingueret, visurus an
 aliquid deesset ex plena et consummata voluptate, vel quan-
 tum deesset, et an dignum quod quis magno labore pensaret.
 Hoc certe in iis epistulis ait quas scripsit Charino magistratu
 ad Polyaenum; et quidem gloriatur non toto asse <se> pasci, 25

Metrodorum, qui nondum tantum profecerit, toto. In hoc **10**
 tu victu saturitatem putas esse? Et voluptas est; voluptas
 autem non illa levis et fugax et subinde reficienda, sed stabilis
 et certa. Non enim iucunda res est aqua et polenta aut
 5 frustum hordeacii panis, sed summa voluptas est posse capere
 etiam ex his voluptatem et ad id se deduxisse quod eripere
 nulla fortunae iniquitas possit. Liberaliora alimenta sunt **11**
 carceris, sepositos ad capitale supplicium non tam anguste
 qui occisurus est pascit: quanta est animi magnitudo ad id
 10 sua sponte descendere quod ne ad extrema quidem decretis
 timendum sit! hoc est praeoccupare tela fortunae. Incipe **12**
 ergo, mi Lucili, sequi horum consuetudinem et aliquos dies
 destina quibus secedas a tuis rebus minimoque te facias
 familiarem; incipe cum paupertate habere commercium;
 15 aude, hospes, contemnere opes et te quoque dignum
 finge deo.

Nemo alius est deo dignus quam qui opes contempsit; quarum **13**
 possessionem tibi non interdico, sed efficere volo ut illas in-
 trepide possideas; quod uno consequeris modo, si te etiam
 20 sine illis beate victurum persuaseris tibi, si illas tamquam
 exituras semper aspexeris.

Sed iam incipiamus epistulam complicare. 'Prius' inquis **14**
 'redde quod debes.' Delegabo te ad Epicurum, ab illo fiet
 numeratio: 'inmodica ira gignit insaniam'. Hoc quam verum
 25 sit necesse est scias, cum habueris et servum et inimicum. In **15**

omnes personas hic exardescit adfectus; tam ex amore nascitur quam ex odio, non minus inter seria quam inter lusus et iocos; nec interest ex quam magna causa nascatur sed in qualem perveniat animum. Sic ignis non refert quam magnus sed quo incidat; nam etiam maximum solida non receperunt, rursus 5 arida et corripit facilia scintillam quoque fovit usque in incendium. Ita est, mi Lucili: ingentis irae exitus furor est, et ideo ira vitanda est non moderationis causa sed sanitatis. Vale.

19

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM

10

- 1 Exulto quotiens epistulas tuas accipio; implent enim me bona spe, et iam non promittunt de te sed spondent. Ita fac, oro atque obsecro—quid enim habeo melius quod amicum rogem quam quod pro ipso rogaturus sum? si potes, subduc te istis occupationibus; si minus, eripe. Satis multum tem- 15
- 2 poris sparsimus: incipiamus vasa in senectute colligere. Numquid invidiosum est? in freto viximus, moriamur in portu. Neque ego suaserim tibi nomen ex otio petere, quod nec iactare debes nec abscondere; numquam enim usque eo te abigam generis humani furore damnato ut latebram tibi 20 aliquam parari et oblivionem velim: id age ut otium tuum
- 3 non emineat sed appareat. Deinde videbunt de isto quibus integra sunt et prima consilia an velint vitam per obscurum transmittere: tibi liberum non est. In medium te protulit ingenii vigor, scriptorum elegantia, clarae et nobiles amicitiae; 25 iam notitia te invasit; ut in extrema mergaris ac penitus

recondaris, tamen priora monstrabunt. Tenebras habere non 4
potes; sequetur quocumque fugeris multum pristinae lucis:
quietem potes vindicare sine ullius odio, sine desiderio aut
morsu animi tui. Quid enim relinques quod invitus relictum
5 a te possis cogitare? Clientes? quorum nemo te ipsum
sequitur, sed aliquid ex te; amicitia olim petebatur, nunc
praeda; mutabunt testamenta destituti senes, migrabit ad
aliud limen saluator. Non potest parvo res magna constare:
aestima utrum te relinquere an aliquid ex tuis malis. Utinam 5
10 quidem tibi senescere contigisset intra natalium tuorum
modum, nec te in altum fortuna misisset! Tulit te longe a
conspectu vitae salubris rapida felicitas, provincia et pro-
curatio et quidquid ab istis promittitur; maiora deinde officia
te excipient et ex aliis alia: quis exitus erit? quid expectas 6
15 donec desinas habere quod cupias? numquam erit tempus.
Qualem dicimus seriem esse causarum ex quibus nectitur
fatum, talem esse * * * cupiditatum: altera ex fine alterius
nascitur. In eam demissus es vitam quae numquam tibi
terminum miseriarum ac servitutis ipsa factura sit: subduc
20 cervicem iugo tritam; semel illam incidi quam semper premi
satius est. Si te ad privata rettuleris, minora erunt omnia, 7
sed adfatim implebunt: at nunc plurima et undique ingesta
non satiant. Utrum autem mavis ex inopia saturitatem an in
copia famem? Et avida felicitas est et alienae aviditati
25 exposita; quamdiu tibi satis nihil fuerit, ipse aliis non eris.
'Quomodo' inquis 'exibo?' Utcumque. Cogita quam multa 8
temere pro pecunia, quam multa laboriose pro honore
temptaveris: aliquid et pro otio audendum est, aut in ista

sollicitudine procurationum et deinde urbanorum officiorum
 senescendum, in tumultu ac semper novis fluctibus quos
 effugere nulla modestia, nulla vitae quiete contingit. Quid
 enim ad rem pertinet an tu quiescere velis? fortuna tua non
 vult. Quid si illi etiam nunc permiseris crescere? quantum 5
 9 ad successus accesserit accedet ad metus. Volo tibi hoc loco
 referre dictum Maecenatis vera in ipso eculeo elocuti: 'ipsa
 enim altitudo attonat summa'. Si quaeris in quo libro dixerit,
 in eo qui Prometheus inscribitur. Hoc voluit dicere, attonita
 habet summa. Est ergo tanti ulla potentia ut sit tibi tam 10
 ebrius sermo? Ingeniosus ille vir fuit, magnum exemplum
 Romanae eloquentiae daturus nisi illum enervasset felicitas,
 immo castrasset. Hic te exitus manet nisi iam contrahes vela,
 nisi, quod ille sero voluit, terram leges.

10 Poteram tecum hac Maecenatis sententia parem facere 15
 rationem, sed movebis mihi controversiam, si novi te, nec
 voles quod debeo <nisi> in aspero et probo accipere. Ut se res
 habet, ab Epicuro versura facienda est. 'Ante' inquit 'circum-
 spiciendum est cum quibus edas et bibas quam quid edas et
 11 bibas; nam sine amico visceratio leonis ac lupi vita est.' Hoc 20
 non continget tibi nisi secesseris: alioquin habebis convivas
 quos ex turba salutantium nomenclator digesserit; errat
 autem qui amicum in atrio quaerit, in convivio probat.
 Nullum habet maius malum occupatus homo et bonis suis
 obsessus quam quod amicos sibi putat quibus ipse non est, 25

quod beneficia sua efficacia iudicat ad conciliandos animos,
 cum quidam quo plus debent magis oderint: leve aes alienum
 debitorem facit, grave inimicum. 'Quid ergo? beneficia non 12
 parant amicitias?' Parant, si accepturos licuit eligere, si
 5 conlocata, non sparsa sunt. Itaque dum incipis esse mentis
 tuae, interim hoc consilio sapientium utere, ut magis ad rem
 existimes pertinere quis quam quid acceperit. Vale.

20

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM

Si vales et te dignum putas qui aliquando fias tuus, gaudeo; 1
 10 mea enim gloria erit, si te istinc ubi sine spe exeundi fluctuaris
 extraxero. Illud autem te, mi Lucili, rogo atque hortor, ut
 philosophiam in praecordia ima demittas et experimentum
 profectus tui capias non oratione nec scripto, sed animi
 firmitate, cupiditatum deminutione: verba rebus proba. Aliud 2
 15 propositum est declamantibus et adsensionem coronae captan-
 tibus, aliud his qui iuvenum et otiosorum aures disputatione
 varia aut volubili detinent: facere docet philosophia, non
 dicere, et hoc exigit, ut ad legem suam quisque vivat, ne ora-
 tionis vita dissentiat vel ipsa inter se vita; <ut> unus sit omnium
 20 actio[dissentio]num color [sit]. Maximum hoc est et officium
 sapientiae et indicium, ut verbis opera concordent, ut ipse
 ubique par sibi idemque sit. 'Quis hoc praestabit?' Pauci,
 aliqui tamen. Est enim difficile [hoc]; nec hoc dico, sapientem
 uno semper iturum gradu, sed una via. Observa te itaque, 3

numquid vestis tua domusque dissentiant, numquid in te liberalis sis, in tuos sordidus, numquid cenes frugaliter, aedifices luxuriose; unam semel ad quam vivas regulam prende et ad hanc omnem vitam tuam exaequa. Quidam se domi contrahunt, dilatant foris et extendunt: vitium est haec 5 diversitas et signum vacillantis animi ac nondum habentis 4 tenorem suum. Etiamnunc dicam unde sit ista inconstantia et dissimilitudo rerum consiliorumque: nemo proponit sibi quid velit, nec si proposuit perseverat in eo, sed transilit; nec tantum mutat sed redit et in ea quae deseruit ac damnavit 10 5 revolvitur. Itaque ut relinquam definitiones sapientiae veteres et totum conplectar humanae vitae modum, hoc possum contentus esse: quid est sapientia? semper idem velle atque idem nolle. Licet illam exceptiunculam non adicias, ut rectum sit quod velis; non potest enim cuiquam idem semper placere 15 6 nisi rectum. Nesciunt ergo homines quid velint nisi illo momento quo volunt; in totum nulli velle aut nolle decretum est; variatur cotidie iudicium et in contrarium vertitur ac plerisque agitur vita per lusum. Preme ergo quod coepisti, et fortasse perduceris aut ad summum aut eo quod summum 20 nondum esse solus intellegas.

7 'Quid fiet' inquis 'huic turbae familiarium sine re familiari?' Turba ista cum a te pasci desierit, ipsa se pascet, aut quod tu beneficio tuo non potes scire, paupertatis scies: illa veros certosque amicos retinebit, discedet quisquis non te sed 25 aliud sequebatur. Non est autem vel ob hoc unum amanda paupertas, quod a quibus ameris ostendet? O quando ille 8 veniet dies quo nemo in honorem tuum mentiatur! Huc ergo cogitationes tuae tendant, hoc cura, hoc opta, omnia alia

vota deo remissurus, ut contentus sis temet ipso et ex te nascentibus bonis. Quae potest esse felicitas propior? Redige te ad parva ex quibus cadere non possis, idque ut libentius facias, ad hoc pertinebit tributum huius epistulae, quod
5 statim conferam.

Invideas licet, etiam nunc libenter pro me dependet **9**
Epicurus. 'Magnificentior, mihi crede, sermo tuus in grabatto videbitur et in panno; non enim dicentur tantum illa sed probabuntur.' Ego certe aliter audio quae dicit Demetrius
10 noster, cum illum vidi nudum, quanto minus quam [in] stramentis incubantem: non praeceptor veri sed testis est. 'Quid ergo? non licet divitias in sinu positas contemnere?' **10**
Quidni liceat? Et ille ingentis animi est qui illas circumfusas sibi, multum diuque miratus quod ad se venerint, ridet
15 suasque audit magis esse quam sentit. Multum est non corrumpi divitiarum contubernio; magnus ille qui in divitis pauper est. 'Nescio' inquis 'quomodo paupertatem iste laturus **11**
sit, si in illam inciderit.' Nec ego, Epicure, an †gulust† [si] iste pauper contempturus sit divitias, si in illas inciderit;
20 itaque in utroque mens aestimanda est inspiciendumque an ille paupertati indulgeat, an hic divitiis non indulgeat. Alioquin leve argumentum est bonae voluntatis grabattus aut pannus, nisi apparuit aliquem illa non necessitate pati sed malle. Ceterum magnae indolis est ad ista non properare **12**
25 tamquam meliora, sed praeparari tamquam ad facilia. Et sunt,

Lucili, facilia; cum vero multum ante meditatus accesseris,
iucunda quoque; inest enim illis, sine qua nihil est iucundum,
13 securitas. Necessarium ergo iudico id quod tibi scripsi magnos
viros saepe fecisse, aliquos dies interponere quibus nos
imaginaria paupertate exerceamus ad veram; quod eo magis 5
faciendum est quod deliciis permaduimus et omnia dura ac
difficilia iudicamus. Potius excitandus e somno et vellicandus
est animus admonendusque naturam nobis minimum con-
stituisse. Nemo nascitur dives; quisquis exit in lucem iussus
est lacte et panno esse contentus: ab his initiis nos regna non 10
capiunt. Vale.

1 Cum istis tibi esse negotium iudicas de quibus scripseras?
Maximum negotium tecum habes, tu tibi molestus es. Quid
velis nescis, melius probas honesta quam sequeris, vides ubi 15
sit posita felicitas sed ad illam pervenire non audes. Quid sit
autem quod te inpediat, quia parum ipse dispicis, dicam:
magna esse haec existimas quae relicturus es, et cum propo-
suisti tibi illam securitatem ad quam transiturus es, retinet
te huius vitae a qua recessurus es fulgor tamquam in sordida 20
et obscura casurum. Erras, Lucili: ex hac vita ad illam ascen-
ditur. Quod interest inter splendorem et lucem, cum haec
certam originem habeat ac suam, ille niteat alieno, hoc inter
hanc vitam et illam: haec fulgore extrinsecus veniente per-
cussa est, crassam illi statim umbram faciet quisquis obstiterit: 25
illa suo lumine inlustris est. Studia te tua clarum et nobilem

efficient. Exemplum Epicuri referam. Cum Idomeneo scri- 3
beret et illum a vita speciosa ad fidelem stabilemque gloriam
revoçaret, regiae tunc potentiae ministrum et magna tractan-
tem, 'si gloria' inquit 'tangeris, notiozem te epistulae meae
5 facient quam omnia ista quae colis et propter quae coleris'.
Numquid ergo mentitus est? quis Idomenea nosset nisi 4
Epicurus illum litteris suis incidisset? Omnes illos megistanas
et satrapas et regem ipsum ex quo Idomenei titulus pete-
batur oblivio alta suppressit. Nomen Attici perire Ciceronis
10 epistulae non sinunt. Nihil illi profuisset gener Agrippa et
Tiberius progener et Drusus Caesar pronepos; inter tam
magna nomina taceretur nisi <sibi> Cicero illum adplicuisset.
Profunda super nos altitudo temporis veniet, pauca ingenia 5
caput exerent et in idem quandoque silentium abitura obli-
15 vioni resistent ac se diu vindicabunt. Quod Epicurus amico
suo potuit promittere, hoc tibi promitto, Lucili: habebō
apud posteros gratiam, possum mecum duratura nomina
educere. Vergilius noster duobus memoriam aeternam pro-
misit et praestat:

20 fortunati ambo! si quid mea carmina possunt,
nulla dies umquam memori vos eximet aevo,
dum domus Aeneae Capitoli immobile saxum
accolet imperiumque pater Romanus habebit.

Quoscumque in medium fortuna protulit, quicumque mem- 6
25 bra ac partes alienae potentiae fuerant, horum gratia vigit,
domus frequentata est, dum ipsi steterunt: post ipsos cito
memoria defecit. Ingeniorum crescit dignatio nec ipsis tan-

tum honor habetur, sed quidquid illorum memoriae adhaesit excipitur.

- 7 Ne gratis Idomeneus in epistulam meam venerit, ipse eam de suo redimet. Ad hunc Epicurus illam nobilem sententiam scripsit qua hortatur ut Pythoclea locupletem non publica 5 nec ancipiti via faciat. 'Si vis' inquit 'Pythoclea divitem facere, non pecuniae adiciendum sed cupiditati detrahendum est.'
- 8 Et apertior ista sententia est quam <ut> interpretanda sit, et disertior quam ut adiuvanda. Hoc unum te admoneo, ne istud tantum existimes de divitis dictum: quocumque trans- 10 tuleris, idem poterit. Si vis Pythoclea honestum facere, non honoribus adiciendum est sed cupiditatibus detrahendum; si vis Pythoclea esse in perpetua voluptate, non voluptatibus adiciendum est sed cupiditatibus detrahendum; si vis Pythoclea senem facere et implere vitam, non annis adiciendum 15
- 9 est sed cupiditatibus detrahendum. Has voces non est quod Epicuri esse iudices: publicae sunt. Quod fieri in senatu solet faciendum ego in philosophia quoque existimo: cum censuit aliquis quod ex parte mihi placeat, iubeo illum dividere sententiam et sequor quod probo. 20

Eo libentius Epicuri egregia dicta commemoro, ut istis qui ad illum confugiunt spe mala inducti, qui velamentum ipsos vitiorum suorum habituros existimant, probent quo- 10 cumque ierint honeste esse vivendum. Cum adieris eius hortulos †et inscriptum hortulist†. 'HOSPES, HIC BENE MANEBIS, 25

HIC SVMMVM BONVM VOLVPTAS EST', paratus erit istius domi-
cillii custos hospitalis, humanus, et te polenta excipiet et
aquam quoque large ministrabit et dicet, 'ecquid bene acce-
ptus es?' 'Non irritant' inquit 'hi hortuli famem sed extin-
5 guunt, nec maiorem ipsis potionibus sitim faciunt, sed naturali
et gratuito remedio sedant; in hac voluptate consenui.' De **11**
his tecum desideriiis loquor quae consolationem non recipiunt,
quibus dandum est aliquid ut desinant. Nam de illis extra-
ordinariis quae licet differre, licet castigare et opprimere,
10 hoc unum commonefaciam: ista voluptas naturalis est, non
necessaria. Huic nihil debes; si quid inpendis, voluntarium
est. Venter praecepta non audit: poscit, appellat. Non est
tamen molestus creditor: parvo dimittitur, si modo das illi
quod debes, non quod potes. Vale.

LIBER TERTIVS

22

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM

- 1** Iam intellegis educendum esse te ex istis occupationibus speciosis et malis, sed quomodo id consequi possis quaeris. Quaedam non nisi a praesente monstrantur; non potest **5** medicus per epistulas cibi aut balinei tempus eligere: vena tangenda est. Vetus proverbium est gladiatorem in harena capere consilium: aliquid adversarii vultus, aliquid manus
- 2** mota, aliquid ipsa inclinatio corporis intuentem monet. Quid fieri soleat, quid oporteat, in universum et mandari potest et **10** scribi; tale consilium non tantum absentibus, etiam posteris datur: illud alterum, quando fieri debeat aut quemadmodum, ex longinquo nemo suadebit, cum rebus ipsis deliberandum
- 3** est. Non tantum praesentis sed vigilantis est occasionem observare properantem; itaque hanc circumspice, hanc si **15** videris prende, et toto impetu, totis viribus, id age ut te istis officiis exuas. Et quidem quam sententiam feram adtende: censeo aut ex ista vita tibi aut e vita exeundum. Sed idem illud existimo, leni eundum via, ut quod male implicuisti solvas potius quam abrumpas, dummodo, si alia solvendi ratio **20** non erit, vel abrumpas. Nemo tam timidus est ut malit sem-
- 4** per pendere quam semel cadere. Interim, quod primum est, impedire te noli; contentus esto negotiis in quae descendisti, vel, quod videri mavis, incidisti. Non est quod ad ulteriora nitaris, aut perdes excusationem et apparebit te non incidisse. **25** Ista enim quae dici solent falsa sunt: 'non potui aliter. Quid si nollem? necesse erat.' Nulli necesse est felicitatem cursu

sequi: est aliquid, etiam si non repugnare, subsistere nec instare fortunae ferenti.

Numquid offenderis si in consilium non venio tantum sed 5
advoco, et quidem prudentiores quam ipse sum, ad quos
5 soleo deferre si quid delibero? Epicuri epistulam ad hanc
rem pertinentem lege, Idomeneo quae inscribitur, quem
rogat ut quantum potest fugiat et properet, antequam aliqua
vis maior interveniat et auferat libertatem recedendi. Idem 6
tamen subicit nihil esse temptandum nisi cum apte poterit
10 tempestiveque temptari; sed cum illud tempus captatum diu
venerit, exiliendum ait. Dormitare de fuga cogitantem vetat
et sperat salutarem etiam ex difficillimis exitum, si nec
properemus ante tempus nec cessemus in tempore. Puto, 7
nunc et Stoicam sententiam quaeris. Non est quod quisquam
15 illos apud te temeritatis infamet: cautiores quam fortiores
sunt. Expectas forsitan ut tibi haec dicant: 'turpe est cedere
oneri; luctare cum officio quod semel recepisti. Non est vir
fortis ac strenuus qui laborem fugit, nisi crescit illi animus
ipsa rerum difficultate.' Dicentur tibi ista, si operae pretium 8
20 habeat perseverantia, si nihil indignum bono viro faciendum
patiendumve erit; alioqui sordido se et contumelioso labore
non conteret nec in negotiis erit negotii causa. Ne illud
quidem quod existimas facturum eum faciet, ut ambitiosis
rebus implicitus semper aestus earum ferat; sed cum viderit
25 gravia in quibus volutatur, incerta, ancipitia, referet pedem,
non vertet terga, sed sensim recedet in tutum. Facile est 9
autem, mi Lucili, occupationes evadere, si occupationum

- pretia contempseris; illa sunt quae nos morantur et detinent. 'Quid ergo? tam magnas spes relinquam? ab ipsa messe discedam? nudum erit latus, incomitata lectica, atrium vacuum?' Ab his ergo inviti homines recedunt et mercedem
- 10** miseriarum amant, ipsas execrantur. Sic de ambitione quomodo de amica queruntur, id est, si verum adfectum eorum inspicias, non oderunt sed litigant. Excute istos qui quae cupiere deplorant et de earum rerum loquuntur fuga quibus carere non possunt: videbis voluntariam esse illis in eo
- 11** moram quod aegre ferre ipsos et misere loquuntur. Ita est, Lucili: paucos servitus, plures servitutum tenent. Sed si deponere illam in animo est et libertas bona fide placuit, in hoc autem unum advocationem petis, ut sine perpetua sollicitudine id tibi facere contingat, quidni tota te cohors Stoicorum probatura sit? omnes Zenones et Chrysippi
- 12** moderata, honesta, tua suadebunt. Sed si propter hoc tergiversaris, ut circumaspicias quantum feras tecum et quam magna pecunia instruas otium, numquam exitum invenies: nemo cum sarcinis enatat. Emerge ad meliorem vitam propitiis diis, sed non sic quomodo istis propitii sunt quibus bono ac benigno vultu mala magna tribuerunt, ob hoc unum excusati, quod ista quae urunt, quae excruciant, optantibus data sunt.
- 13** Iam inprimebam epistulae signum: resolvenda est, ut cum sollempni ad te munusculo veniat et aliquam magnificam vocem ferat secum; et occurrit mihi ecce nescio utrum verior an eloquentior. 'Cuius?' inquis. Epicuri; adhuc enim alienas
- 14** †sarcinas adoro†: 'nemo non ita exit e vita tamquam modo

intraverit'. Quemcumque vis occupa, adulescentem, senem,
 medium: invenies aequae timidum mortis, aequae inscium
 vitae. Nemo quicquam habet facti; in futurum enim nostra
 distulimus. Nihil me magis in ista voce delectat quam quod
 5 exprobratur senibus infantia. 'Nemo' inquit 'aliter quam 15
 quomodo natus est exit e vita.' Falsum est: peiores morimur
 quam nascimur. Nostrum istud, non naturae vitium est. Illa
 nobiscum queri debet et dicere, 'quid hoc est? sine cupidita-
 tibus vos genui, sine timoribus, sine superstitione, sine per-
 10 fidia ceterisque pestibus: quales intrastis exite'. Percepit 16
 sapientiam, si quis tam securus moritur quam nascitur; nunc
 vero trepidamus cum periculum accessit, non animus nobis,
 non color constat, lacrimae nihil profuturae cadunt. Quid est
 turpius quam in ipso limine securitatis esse sollicitum? Causa 17
 15 autem haec est, quod inanes omnium bonorum sumus, vitae
 (iactura) laboramus. Non enim apud nos pars eius ulla
 subsedit: transmissa est et effluxit. Nemo quam bene vivat
 sed quam diu curat, cum omnibus possit contingere ut bene
 vivant, ut diu nulli. Vale.

20 23 SENECA LVCILIO SVO SALVTEM

Putas me tibi scripturum quam humane nobiscum hiemps 1
 egerit, quae et remissa fuit et brevis, quam malignum ver sit,
 quam praeposterum frigus, et alias ineptias verba quaeren-
 tium? Ego vero aliquid quod et mihi et tibi prodesse possit
 25 scribam. Quid autem id erit nisi ut te exhorter ad bonam
 mentem? Huius fundamentum quod sit quaeris? ne gaudeas
 vanis. Fundamentum hoc esse dixi: culmen est. Ad summa 2

pervenit qui scit quo gaudeat, qui felicitatem suam in aliena potestate non posuit; sollicitus est et incertus sui quem spes aliqua proritat, licet ad manum sit, licet non ex difficili
 3 petatur, licet numquam illum sperata deceperint. Hoc ante omnia fac, mi Lucili: disce gaudere. Existimas nunc me 5 detrahere tibi multas voluptates qui fortuita summoveo, qui spes, dulcissima oblectamenta, devitandas existimo? immo contra nolo tibi umquam deesse laetitiam. Volo illam tibi domi nasci: nascitur si modo intra te ipsum fit. Ceterae hilaritates non implent pectus; frontem remittunt, leves sunt, 10 nisi forte tu iudicas eum gaudere qui ridet: animus esse debet
 4 alacer et fidens et supra omnia erectus. Mihi crede, verum gaudium res severa est. An tu existimas quemquam soluto vultu et, ut isti delicati loquuntur, hilariculo mortem contemnere, paupertati domum aperire, voluptates tenere sub 15 freno, meditari dolorum patientiam? Haec qui apud se versat in magno gaudio est, sed parum blando. In huius gaudii possessione esse te volo: numquam deficiet, cum semel
 5 unde petatur inveneris. Levium metallorum fructus in summo est: illa opulentissima sunt quorum in alto latet vena 20 adsidue plenius responsura fodienti. Haec quibus delectatur vulgus tenuem habent ac perfusoriam voluptatem, et quodcumque invecticium gaudium est fundamento caret: hoc de quo loquor, ad quod te conor perducere, solidum est et quod
 6 plus pateat introrsus. Fac, oro te, Lucili carissime, quod 25 unum potest praestare felicem: dissice et conculca ista quae extrinsecus splendent, quae tibi promittuntur ab alio vel ex alio; ad verum bonum specta et de tuo gaude. Quid est autem hoc 'de tuo'? te ipso et tui optima parte. Corpusculum

quoque, etiam si nihil fieri sine illo potest, magis necessariam rem crede quam magnam; vanas suggerit voluptates, breves, paenitendas ac, nisi magna moderatione temperentur, in contrarium abituras. Ita dico: in praecipiti voluptas <stat>, 5 ad dolorem vergit nisi modum tenuit; modum autem tenere in eo difficile est quod bonum esse credideris: veri boni aviditas tuta est. Quod sit istud interrogas, aut unde subeat? 7 Dicam: ex bona conscientia, ex honestis consiliis, ex rectis actionibus, ex contemptu fortuitorum, ex placido vitae et 10 continuo tenore unam prementis viam. Nam illi qui ex aliis propositis in alia transiliunt aut ne transiliunt quidem sed casu quodam transmittuntur, quomodo habere quicquam certum mansurumve possunt suspensi et vagi? Pauci sunt 8 qui consilio se suaque disponant: ceteri, eorum more quae 15 fluminibus innatant, non eunt sed feruntur; ex quibus alia lenior unda detinuit ac mollius vexit, alia vehementior rapuit, alia proxima ripae cursu languescente deposuit, alia torrens impetus in mare eiecit. Ideo constituendum est quid velimus et in eo perseverandum.

20 Hic est locus solvendi aeris alieni. Possum enim tibi vocem 9 Epicuri tui reddere et hanc epistulam liberare: 'molestum est semper vitam inchoare'; aut si hoc modo magis sensus potest exprimi, 'male vivunt qui semper vivere incipiunt'. 'Quare?' 10 inquis; desiderat enim explanationem ista vox. Quia semper 25 illis imperfecta vita est; non potest autem stare paratus ad mortem qui modo incipit vivere. Id agendum est ut satis vixerimus: nemo hoc praestat qui orditur cum maxime vitam.

- 11 Non est quod existimes paucos esse hos: propemodum omnes sunt. Quidam vero tunc incipiunt cum desinendum est. Si hoc iudicas mirum, adiciam quod magis admireris: quidam ante vivere desierunt quam inciperent. Vale.

24

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM

5

- 1 Sollicitum esse te scribis de iudicî eventu quod tibi furor inimici denuntiat; existimas me suasurum ut meliora tibi ipse proponas et adquiescas spei blandae. Quid enim necesse est mala accersere, satis cito patienda cum venerint praesumere, ac praesens tempus futuri metu perdere? Est sine 10
 2 dubio stultum, quia quandoque sis futurus miser esse iam miserum. Sed ego alia te ad securitatem via ducam: si vis omnem sollicitudinem exuere, quidquid vereris ne eveniat eventurum utique propone, et quodcumque est illud malum, tecum ipse metire ac timorem tuum taxa: intelleges profecto 15
 3 aut non magnum aut non longum esse quod metuis. Nec diu exempla quibus confirmeris colligenda sunt: omnis illa aetas tulit. In quamcumque partem rerum vel civilium vel exter- narum memoriam miseris, occurrent tibi ingenia aut profectus aut impetus magni. Numquid accidere tibi, si damnaris, 20
 potest durius quam ut mittaris in exilium, ut ducaris in carcerem? Numquid ultra quicquam ulli timendum est quam ut uratur, quam ut pereat? Singula ista constitue et contem- ptores eorum cita, qui non quaerendi sed eligendi sunt.
 4 Damnationem suam Rutilius sic tulit tamquam nihil illi 25
 molestum aliud esset quam quod male iudicaretur. Exilium

Metellus fortiter tulit, Rutilius etiam libenter; alter ut rediret rei publicae praestitit, alter reditum suum Sullae negavit, cui nihil tunc negabatur. In carcere Socrates disputavit et exire, cum essent qui promitterent fugam, noluit
5 remansitque, ut duarum rerum gravissimarum hominibus metum demeret, mortis et carceris. Mucius ignibus manum 5 inposuit. Acerbum est uri: quanto acerbius si id te faciente patiaris! Vides hominem non eruditum nec ullis praeceptis contra mortem aut dolorem subornatum, militari tantum
10 robore instructum, poenas a se inriti conatus exigentem; spectator destillantis in hostili foculo dexteræ stetit nec ante removit nudis ossibus fluentem manum quam ignis illi ab hoste subductus est. Facere aliquid in illis castris felicius potuit, nihil fortius. Vide quanto acrior sit ad occupanda
15 pericula virtus quam crudelitas ad inroganda: facilius Porsina Mucio ignovit quod voluerat occidere quam sibi Mucius quod non occiderat.

‘Decantatae’ inquis ‘in omnibus scholis fabulae istae sunt; 6 iam mihi, cum ad contemnendam mortem ventum fuerit, 20 Catonem narrabis.’ Quidni ego narrem ultima illa nocte Platonis librum legentem posito ad caput gladio? Duo haec in rebus extremis instrumenta prospexerat, alterum ut vellet mori, alterum ut posset. Compositis ergo rebus, utcumque componi fractae atque ultimae poterant, id agendum existi-
25 mavit ne cui Catonem aut occidere liceret aut servare contingeret; et stricto gladio quem usque in illum diem ab 7 omni caede purum servaverat, ‘nihil’ inquit ‘egisti, fortuna, omnibus conatibus meis obstando. Non pro mea adhuc sed

- pro patriae libertate pugnavi, nec agebam tanta pertinacia
 ut liber, sed ut inter liberos, viverem: nunc quoniam de-
 ploratae sunt res generis humani, Cato deducatur in tutum.'
- 8 Inpressit deinde mortiferum corpori vulnus; quo obligato
 a medicis cum minus sanguinis haberet, minus virium, animi 5
 idem, iam non tantum Caesari sed sibi iratus nudas in vulnus
 manus egit et generosum illum contemptoremque omnis
 potentiae spiritum non emisit sed eiecit.
- 9 Non in hoc exempla nunc congero ut ingenium exerceam,
 sed ut te adversus id quod maxime terribile videtur exhorter; 10
 facilius autem exhortabor, si ostendero non fortes tantum
 viros hoc momentum efflandae animae contempsisse sed
 quosdam ad alia ignavos in hac re aequasse animum fortis-
 simorum, sicut illum Cn. Pompei socerum Scipionem, qui
 contrario in Africam vento relatus cum teneri navem suam 15
 vidisset ab hostibus, ferro se transverberavit et quaerentibus
 10 ubi imperator esset, 'imperator' inquit 'se bene habet'. Vox
 haec illum parem maioribus fecit et fatalem Scipionibus in
 Africa gloriam non est interrumpi passa. Multum fuit Cartha-
 ginem vincere, sed amplius mortem. 'Imperator' inquit 20
 'se bene habet': an aliter debebat imperator, et quidem
 11 Catonis, mori? Non revoco te ad historias nec ex omnibus
 saeculis contemptores mortis, qui sunt plurimi, colligo;
 respice ad haec nostra tempora, de quorum languore ac
 delicis querimur: omnis ordinis homines suggerent, omnis 25
 fortunae, omnis aetatis, qui mala sua morte praeciderint.
 Mihi crede, Lucili, adeo mors timenda non est ut beneficio
 12 eius nihil timendum sit. Securus itaque inimici minas audi;

et quamvis conscientia tibi tua fiduciam faciat, tamen, quia
multa extra causam valent, et quod aequissimum est spera
et ad id te quod est iniquissimum compara. Illud autem ante
omnia memento, demere rebus tumultum ac videre quid in
5 quaque re sit: scies nihil esse in istis terribile nisi ipsum
timorem. Quod vides accidere pueris, hoc nobis quoque **13**
maiusculis pueris evenit: illi quos amant, quibus adsueverunt,
cum quibus ludunt, si personatos vident, expavescunt: non
hominibus tantum sed rebus persona demenda est et red-
10 denda facies sua. Quid mihi gladios et ignes ostendis et turbam **14**
carnificum circa te frementem? Tolle istam pompam sub
qua lates et stultos territas: mors es, quam nuper servus meus,
quam ancilla contempsit. Quid tu rursus mihi flagella et ecu-
leos magno apparatu explicas? quid singulis articulis singula
15 machinamenta quibus extorqueantur aptata et mille alia
instrumenta excarnificandi particulatim hominis? Pone ista
quae nos obstupefaciunt; iube conticiscere gemitus et excla-
mationes et vocum inter lacerationem elisarum acerbitatem:
nempe dolor es, quem podagricus ille contemnit, quem sto-
20 machicus ille in ipsis delicis perfert, quem in puerperio puella
perpetitur. Levis es si ferre possum; brevis es si ferre non
possum.

Haec in animo voluta, quae saepe audisti, saepe dixisti; **15**
sed an vere audieris, an vere dixeris, effectu proba; hoc enim
25 turpissimum est quod nobis obici solet, verba nos philo-
sophiae, non opera tractare. Quid? tu nunc primum tibi
mortem imminere scisti, nunc exilium, nunc dolorem? in
haec natus es; quidquid fieri potest quasi futurum cogitemus.
Quod facere te moneo scio certe fecisse: nunc admoneo ut **16**

- animum tuum non mergas in istam sollicitudinem; hebetabitur enim et minus habebit vigoris cum exsurgendum erit. Abduc illum a privata causa ad publicam; dic mortale tibi et fragile corpusculum esse, cui non ex iniuria tantum aut ex potentioribus viribus denuntiabitur dolor: ipsae voluptates 5 in tormenta vertuntur, epulae cruditatem adferunt, ebrietates nervorum torporem tremoremque, libidines pedum, 17 manuum, articulorum omnium depravationes. Pauper fiam: inter plures ero. Exul fiam: ibi me natum putabo quo mittar. Alligabor: quid enim? nunc solutus sum? ad hoc me natura 10 grave corporis mei pondus adstrinxit. Moriar: hoc dicis, desinam aegrotare posse, desinam alligari posse, desinam mori posse.
- 18 Non sum tam ineptus ut Epicuream cantilenam hoc loco persequar et dicam vanos esse inferorum metus, nec Ixionem 15 rota volvi nec saxum umeris Sisyphi trudi in adversum nec ullius viscera et renasci posse cotidie et carpi: nemo tam puer est ut Cerberum timeat et tenebras et larvalem habitum nudis ossibus cohaerentium. Mors nos aut consumit aut exuit; emissis meliora restant onere detracto, consumptis nihil 20 restat, bona pariter malaque summota sunt. Permite mihi hoc loco referre versum tuum, si prius admonuero ut te iudices non aliis scripsisse ista sed etiam tibi. Turpe est aliud loqui, aliud sentire: quanto turpius aliud scribere, aliud sentire! Memini te illum locum aliquando tractasse, non 25 repente nos in mortem incidere sed minutatim procedere.
- 20 Cotidie morimur; cotidie enim demitur aliqua pars vitae, et tunc quoque cum crescimus vita decrescit. Infantiam amisi-

mus, deinde pueritiam, deinde adulescentiam. Usque ad hesternum quidquid transît temporis perît; hunc ipsum quem agimus diem cum morte dividimus. Quemadmodum clepsydrâ non extremum stilicidium exhaurit sed quid-
 5 quid ante defluxit, sic ultima hora qua esse desinimus non sola mortem facit sed sola consummat; tunc ad illam pervenimus, sed diu venimus. Haec cum descripsisses quo soles ore, semper **21** quidem magnus, numquam tamen acrior quam ubi veritati commodas verba, dixisti,

10 mors non una venit, sed quae rapit ultima mors est.

Malo te legas quam epistolam meam; apparebit enim tibi hanc quam timemus mortem extremam esse, non solam.

Video quo spectes: quaeris quid huic epistolae infulserim, **22** quod dictum alicuius animosum, quod praeceptum utile.
 15 Ex hac ipsa materia quae in manibus fuit mittetur aliquid. Obiurgat Epicurus non minus eos qui mortem concupiscunt quam eos qui timent, et ait: 'ridiculum est currere ad mortem taedio vitae, cum genere vitae ut currendum ad mortem esset effeceris'. Item alio loco dicit: 'quid tam ridiculum **23**
 20 quam adpetere mortem, cum vitam inquietam tibi feceris metu mortis?' His adicias et illud eiusdem notae licet, tantam hominum imprudentiam esse, immo dementiam, ut quidam timore mortis cogantur ad mortem. Quidquid horum tra- **24**
 ctaveris, confirmabis animum vel ad mortis vel ad vitae patien-

tiam; [at] in utrumque enim monendi ac firmandi sumus, et ne nimis amemus vitam et ne nimis oderimus. Etiam cum ratio suadet finire se, non temere nec cum procursu capiendus
 25 est impetus. Vir fortis ac sapiens non fugere debet e vita sed exire; et ante omnia ille quoque vitetur adfectus qui multos 5 occupavit, libido moriendi. Est enim, mi Lucili, ut ad alia, sic etiam ad moriendum inconsulta animi inclinatio, quae saepe generosos atque acerrimae indolis viros corripit, saepe ignavos iacentesque: illi contemnunt vitam, hi gravantur.
 26 Quosdam subit eadem faciendi videndique satietas et vitae 10 non odium sed fastidium, in quod prolabimur ipsa inpellente philosophia, dum dicimus 'quousque eadem? nempe expergiscar dormiam, <edam> esuriam, algebo aestuabo. Nullius rei finis est, sed in orbem nexa sunt omnia, fugiunt ac sequuntur; diem nox premit, dies noctem, aestas in autumnum 15 desinit, autumno hiemps instat, quae vere conpescitur; omnia sic transeunt ut revertantur. Nihil novi facio, nihil novi video: fit aliquando et huius rei nausia.' Multi sunt qui non acerbum iudicent vivere sed supervacuum. Vale.

25

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM

20

1 Quod ad duos amicos nostros pertinet, diversa via eundem est; alterius enim vitia emendanda, alterius frangenda sunt. Utar libertate tota: non amo illum nisi offendo. 'Quid ergo?' inquis 'quadragenarium pupillum cogitas sub tutela tua continere? Respice aetatem eius iam duram et intractabilem: 25
 2 non potest reformari; tenera finguntur.' An profecturus sim nescio: malo successum mihi quam fidem deesse. Nec despe-

raveris etiam diutinos aegros posse sanari, si contra intemperantiam steteris, si multa invites et facere coegeris et pati. Ne de altero quidem satis fiduciae habeo, excepto eo quod adhuc peccare erubescit; nutriendus est hic pudor, qui
5 quamdiu in animo eius duraverit, aliquis erit bonae spei locus. Cum hoc veterano parcius agendum puto, ne in desperationem sui veniat; nec ullum tempus adgrediendi fuit melius 3
quam hoc, dum interquiescit, dum emendato similis est. Aliis haec intermissio eius inposuit, mihi verba non dat:
10 expecto cum magno fenore vitia reditura, quae nunc scio cessare, non deesse. Inpendam huic rei dies et utrum possit aliquid agi an non possit experiar.

Tu nobis te, ut facis, fortem praesta et sarcinas contrahe; 4
nihil ex his quae habemus necessarium est. Ad legem naturae
15 revertamur; divitiae paratae sunt. Aut gratuitum est quo egemus, aut vile: panem et aquam natura desiderat. Nemo ad haec pauper est, intra quae quisquis desiderium suum clusit cum ipso Iove de felicitate contendat, ut ait Epicurus, cuius aliquam vocem huic epistulae involvam. 'Sic fac' inquit 5
20 'omnia tamquam spectet Epicurus.' Prodest sine dubio custodem sibi inposuisse et habere quem respicias, quem interesse cogitationibus tuis iudices. Hoc quidem longe magnificentius est, sic vivere tamquam sub alicuius boni viri ac semper praesentis oculis, sed ego etiam hoc contentus sum,
25 ut sic facias quaecumque facies tamquam spectet aliquis: omnia nobis mala solitudo persuadet. Cum iam profeceris 6
tantum ut sit tibi etiam tui reverentia, licebit dimittas

paedagogum: interim aliquorum te auctoritate custodi—aut Cato ille sit aut Scipio aut Laelius aut alius cuius interventu perditum quoque homines vitia supprimerent, dum te efficis eum cum quo peccare non audeas. Cum hoc effeceris et aliqua coeperit apud te tui esse dignatio, incipiam tibi permittere 5 quod idem suadet Epicurus: ‘tunc praecipue in te ipse secede cum esse cogaris in turba’. Dissimilem te fieri multis oportet, dum tibi tutum [non] sit ad te recedere. Circumspice singulos: nemo est cui non satius sit cum quolibet esse quam secum. ‘Tunc praecipue in te ipse secede cum esse cogaris in turba’—si 10 bonus vir <es>, si quietus, si temperans. Alioquin in turbam tibi a te recedendum est: istic malo viro propius es. Vale.

26

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM

1 Modo dicebam tibi in conspectu esse me senectutis: iam vereor ne senectutem post me reliquerim. Aliud iam his annis, 15 certe huic corpori, vocabulum convenit, quoniam quidem senectus lassae aetatis, non fractae nomen est: inter decrepitos me numera et extrema tangentis. Gratias tamen mihi apud te ago: non sentio in animo aetatis iniuriam, cum sentiam in corpore. Tantum vitia et vitiorum ministeria senuerunt: viget 20 animus et gaudet non multum sibi esse cum corpore; magnam partem oneris sui posuit. Exultat et mihi facit controversiam de senectute: hunc ait esse florem suum. Credamus illi: bono

suo utatur. Ire in cogitationem iubet et dispicere quid ex hac 3
tranquillitate ac modestia morum sapientiae debeam, quid
aetati, et diligenter excutere quae non possim facere, quae
nolim, proinde habiturus atque si nolim quidquid non posse
5 me gaudeo: quae enim querela est, quod incommodum, si
quidquid debebat desinere defecit? 'Incommodum summum 4
est' inquis 'minui et deperire et, ut proprie dicam, liquescere.
Non enim subito impulsus ac prostratus sumus: carpimur, singuli
dies aliquid subtrahunt viribus.' Ecquis exitus est melior quam
10 in finem suum natura solvente dilabi? non quia aliquid mali
ictus <est> et e vita repentinus excessus, sed quia lenis haec
est via, subduci. Ego certe, velut adpropinquet experimentum
et ille laturus sententiam de omnibus annis meis dies venerit,
ita me observo et adloquor: 'nihil est' inquam 'adhuc quod 5
15 aut rebus aut verbis exhibuimus; levia sunt ista et fallacia
pignora animi multisque involuta lenociniis: quid profecerim
morti crediturus sum. Non timide itaque componor ad illum
diem quo remotis strophis ac fucis de me iudicaturus sum,
utrum loquar fortia an sentiam, numquid simulatio fuerit et
20 mimus quidquid contra fortunam iactavi verborum con-
tumacium. Remove existimationem hominum: dubia semper 6
est et in partem utramque dividitur. Remove studia tota vita
tractata: mors de te pronuntiatura est. Ita dico: disputationes
et litterata colloquia et ex praeceptis sapientium verba col-
25 lecta et eruditus sermo non ostendunt verum robur animi;
est enim oratio etiam timidissimis audax. Quid egeris tunc

apparebit cum animam ages. Accipio condicionem, non
 7 reformido iudicium.' Haec mecum loquor, sed tecum quoque
 me locutum puta. Iuvenior es: quid refert? non dinumerantur
 anni. Incertum est quo loco te mors expectet; itaque tu
 illam omni loco expecta. 5

8 Desinere iam volebam et manus spectabat ad clausulam,
 sed conficienda sunt aera et huic epistulae viaticum dandum
 est. Puta me non dicere unde sumpturus sim mutuum: scis
 cuius arca utar. Expecta me pusillum, et de domo fiet
 numeratio; interim commodabit Epicurus, qui ait 'meditare 10
 mortem', vel si commodius sic transire ad nos hic potest
 9 sensus: 'egregia res est mortem condiscere'. Supervacuum
 forsitan putas id discere quod semel utendum est. Hoc est
 ipsum quare meditari debeamus: semper discendum est quod
 10 an sciamus experiri non possumus. 'Meditare mortem': qui 15
 hoc dicit meditari libertatem iubet. Qui mori didicit servire
 dedidicit; supra omnem potentiam est, certe extra omnem.
 Quid ad illum carcer et custodia et claustra? liberum ostium
 habet. Una est catena quae nos alligatos tenet, amor vitae,
 qui ut non est abiciendus, ita minuendus est, ut si quando 20
 res exiget, nihil nos detineat nec inpediat quominus parati
 simus quod quandoque faciendum est statim facere. Vale.

27

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM

‘Tu me’ inquis ‘mones? iam enim te ipse monuisti, iam 1
correxisti? ideo aliorum emendationi vacas?’ Non sum tam
inprobus ut curationes aeger obeam, sed, tamquam in eodem
5 valetudinario iaceam, de communi tecum malo conloquor
et remedia communico. Sic itaque me audi tamquam mecum
loquar; in secretum te meum admitto et te adhibito mecum
exigo. Clamo mihi ipse, ‘numera annos tuos, et pudebit 2
eadem velle quae volueras puer, eadem parare. Hoc denique
10 tibi circa mortis diem praesta: moriantur ante te vitia. Dimitte
istas voluptates turbidas, magno luendas: non venturae tan-
tum sed praeteritae nocent. Quemadmodum scelera etiam si
non sunt deprehensa cum fierent, sollicitudo non cum ipsis
abit, ita improbarum voluptatum etiam post ipsas paenitentia
15 est. Non sunt solidae, non sunt fideles; etiam si non nocent,
fugiunt. Aliquod potius bonum mansurum circumspice; 3
nullum autem est nisi quod animus ex se sibi invenit. Sola
virtus praestat gaudium perpetuum, securum; etiam si quid
obstat, nubium modo intervenit, quae infra feruntur nec
20 umquam diem vincunt.’ Quando ad hoc gaudium pervenire 4
continget? non quidem cessatur adhuc, sed festinetur.
Multum restat operis, in quod ipse necesse est vigiliam, ipse
laborem tuum inpendas, si effici cupis; delegationem res ista
non recipit. Aliud litterarum genus adiutorium admittit. 5
25 Calvisius Sabinus memoria nostra fuit dives; et patrimonium
habebat libertini et ingenium; numquam vidi hominem
beatum indecentius. Huic memoria tam mala erat ut illi

- nomen modo Ulixis excideret, modo Achillis, modo Priami, quos tam bene noverat quam paedagogos nostros novimus. Nemo vetulus nomenclator, qui nomina non reddit sed inponit, tam perperam tribus quam ille Troianos et Achivos
- 6 persalutabat. Nihilominus eruditus volebat videri. Hanc 5 itaque compendiarium excogitavit: magna summa emit servos, unum qui Homerum teneret, alterum qui Hesiodum; novem praeterea lyricis singulos adsignavit. Magno emisse illum non est quod mireris: non invenerat, faciendos locavit. Postquam haec familia illi comparata est, coepit convivas 10 suos inquietare. Habebat ad pedes hos, a quibus subinde cum peteret versus quos referret, saepe in medio verbo excidebat.
- 7 Suasit illi Satellius Quadratus, stultorum divitum adrosor et, quod sequitur, adrisor, et, quod duobus his adiunctum est, derisor, ut grammaticos haberet analectas. Cum dixisset 15 Sabinus centenis millibus sibi constare singulos servos, 'minoris' inquit 'totidem scrinia emisses'. Ille tamen in ea opinione erat ut putaret se scire quod quisquam in domo sua sciret.
- 8 Idem Satellius illum hortari coepit ut luctaretur, hominem aegrum, pallidum, gracilem. Cum Sabinus respondisset, 'et 20 quomodo possum? vix vivo', 'noli, obsecro te' inquit 'istuc dicere: non vides quam multos servos valentissimos habeas?' Bona mens nec commodatur nec emitur; et puto, si venalis esset, non haberet emptorem: at mala cotidie emitur.
- 9 Sed accipe iam quod debeo et vale. 'Divitiae sunt ad legem 25 naturae composita paupertas.' Hoc saepe dicit Epicurus aliter atque aliter, sed numquam nimis dicitur quod num-

quam satis discitur; quibusdam remedia monstranda, quibusdam inculcanda sunt. Vale.

28 SENECA LVCILIO SVO SALVTEM

Hoc tibi soli putas accidisse et admiraris quasi rem novam **1**
 5 quod peregrinatione tam longa et tot locorum varietatibus non discussisti tristitiam gravitatemque mentis? Animum debes mutare, non caelum. Licet vastum traieceris mare, licet, ut ait Vergilius noster,

terraeque urbesque recedant,

10 sequentur te quocumque perveneris vitia. Hoc idem querenti **2**
 cuidam Socrates ait, 'quid miraris nihil tibi peregrinationes prodesse, cum te circumferas? premit te eadem causa quae expulit'. Quid terrarum iuvare novitas potest? quid cognitio urbium aut locorum? in inritum cedit ista iactatio. Quaeris
 15 quare te fuga ista non adiuvet? tecum fugis. Onus animi deponendum est: non ante tibi ullus placebit locus. Talem **3**
 nunc esse habitum tuum cogita qualem Vergilius noster vatis inducit iam concitatae et instigatae multumque habentis in se spiritus non sui:

20   bacchatur vates, magnum si pectore possit
               excussisse deum.

Vadis huc illuc ut excutias insidens pondus quod ipsa iactatione incommodius fit, sicut in navi onera inmota minus

- urgent, inaequaliter convoluta citius eam partem in quam incubuere demergunt. Quidquid facis, contra te facis et motu
- 4 ipso noces tibi; aegrum enim concutis. At cum istuc exemeris malum, omnis mutatio loci iucunda fiet; in ultimas expellaris terras licebit, in quolibet barbariae angulo conloceris, ho- 5 spitalis tibi illa qualiscumque sedes erit. Magis quis veneris quam quo interest, et ideo nulli loco addicere debemus animum. Cum hac persuasione vivendum est: 'non sum uni
- 5 angulo natus, patria mea totus hic mundus est'. Quod si liqueret tibi, non admirareris nil adiuvari te regionum varietatibus in quas subinde priorum taedio migras; prima enim quaeque placuisset si omnem tuam crederes. Nunc <non> peregrinaris sed erras et ageris ac locum ex loco mutas, cum
- 6 illud quod quaeris, bene vivere, omni loco positum sit. Num quid tam turbidum fieri potest quam forum? ibi quoque 15 licet quiete vivere, si necesse sit. Sed si liceat disponere se, conspectum quoque et viciniam fori procul fugiam; nam ut loca gravia etiam firmissimam valetudinem temptant, ita bonae quoque menti necdum adhuc perfectae et convalescenti
- 7 sunt aliqua parum salubria. Dissentio ab his qui in fluctus 20 medios eunt et tumultuosam probantes vitam cotidie cum difficultatibus rerum magno animo conluctantur. Sapiens feret ista, non eliget, et malet in pace esse quam in pugna; non multum prodest vitia sua proiecisisse, si cum alienis rixan-
- 8 dum est. 'Triginta' inquit 'tyranni Socraten circumsteterunt 25 nec potuerunt animum eius infringere.' Quid interest quot domini sint? servitus una est; hanc qui contempsit in quantalibet turba dominantium liber est.
- 9 Tempus est desinere, sed si prius portorium solvero.

'Initium est salutis notitia peccati.' Egregie mihi hoc dixisse videtur Epicurus; nam qui peccare se nescit corrigi non vult; deprehendas te oportet antequam emendes. Quidam vitiis 10 gloriantur: tu existimas aliquid de remedio cogitare qui mala sua virtutum loco numerant? Ideo quantum potes te ipse 5 coargue, inquire in te; accusatoris primum partibus fungere, deinde iudicis, novissime deprecatoris; aliquando te offende. Vale.

29

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM

10 De Marcellino nostro quaeris et vis scire quid agat. Raro 1 ad nos venit, non ulla alia ex causa quam quod audire verum timet, a quo periculo iam abest; nulli enim nisi audituro dicendum est. Ideo de Diogene nec minus de aliis Cynicis qui libertate promiscua usi sunt et obvios <quosque> monuerunt 15 dubitari solet an hoc facere debuerint. Quid enim, si quis surdos obiurget aut natura morbove mutos? 'Quare' inquis 2 'verbis parcam? gratuita sunt. Non possum scire an ei profuturus sim quem admoneo: illud scio, alicui me profuturum, si multos admonuero. Spargenda manus est: non potest fieri 20 ut non aliquando succedat multa temptanti.' Hoc, mi Lucili, 3 non existimo magno viro faciendum: diluitur eius auctoritas nec habet apud eos satis ponderis quos posset minus obsolefacta corrigere. Sagittarius non aliquando ferire debet, sed aliquando deerrare; non est ars quae ad effectum casu venit.

Sapientia ars est: certum petat, eligat profecturos, ab iis quos desperavit recedat, non tamen cito relinquat et in ipsa desperatione extrema remedia temptet.

- 4 Marcellinum nostrum ego nondum despero; etiamnunc
servari potest, sed si cito illi manus porrigitur. Est quidem 5
periculum ne porrigentem trahat; magna in illo ingeni vis
est, sed iam tendentis in pravum. Nihilominus adibo hoc
5 periculum et audebo illi mala sua ostendere. Faciet quod solet:
advocabit illas facetias quae risum evocare lugentibus possunt,
et in se primum, deinde in nos iocabitur; omnia quae dicturus 10
sum occupabit. Scrutabitur scholas nostras et obiciet philo-
6 sophis congiaria, amicas, gulam; ostendet mihi alium in
adulterio, alium in popina, alium in aula; ostendet mihi
lepidum philosophum Aristonem, qui in gestatione dissere-
bat—hoc enim ad edendas operas tempus exceperat. De cuius 15
secta cum quaereretur, Scaurus ait ‘utique Peripateticus non
est’. De eodem cum consuleretur Iulius Graecinus, vir
egregius, quid sentiret, ‘non possum’ inquit ‘tibi dicere; nescio
enim quid de gradu faciat’, tamquam de essedario interroga-
7 retur. Hos mihi circulatores qui philosophiam honestius 20
neglexissent quam vendunt in faciem ingeret. Constitui
tamen contumelias perpeti: moveat ille mihi risum, ego
fortasse illi lacrimas movebo, aut si ridere perseverabit,
gaudebo tamquam in malis quod illi genus insaniae hilare
contigerit. Sed non est ista hilaritas longa: observa, videbis 25
eosdem intra exiguum tempus acerrime ridere et acerrime
8 rabere. Propositum est adgredi illum et ostendere quanto
pluris fuerit cum multis minoris videretur. Vitia eius etiam

si non excidero, inhibebo; non desinent, sed intermittent; fortasse autem et desinent, si intermittendi consuetudinem fecerint. Non est hoc ipsum fastidiendum, quoniam quidem graviter adfectis sanitatis loco est bona remissio.

5 Dum me illi paro, tu interim, qui potes, qui intellegis unde 9
quo evaseris et ex eo suspicaris quousque sis evasurus, com-
pone mores tuos, attolle animum, adversus formidata consiste;
numerare eos noli qui tibi metum faciunt. Nonne videatur
stultus, si quis multitudinem eo loco timeat per quem trans-
10 itus singulis est? aequae ad tuam mortem multis aditus non est,
licet illam multi minentur. Sic istuc natura disposuit: spiri-
tum tibi tam unus eripiet quam unus dedit.

Si pudorem haberes, ultimam mihi pensionem remisisses; 10
sed ne ego quidem me sordide geram in finem aeris alieni et
15 tibi quod debeo inpingam. 'Numquam volui populo placere;
nam quae ego scio non probat populus, quae probat populus
ego nescio.' 'Quis hoc?' inquis, tamquam nescias cui imperem. 11
Epicurus; sed idem hoc omnes tibi ex omni domo conclama-
bunt, Peripatetici, Academici, Stoici, Cynici. Quis enim
20 placere populo potest cui placet virtus? malis artibus popu-
laris favor quaeritur. Similem te illis facias oportet: non proba-
bunt nisi agnoverint. Multo autem ad rem magis pertinet
qualis tibi videaris quam aliis; conciliari nisi turpi ratione
amor turpium non potest. Quid ergo illa laudata et omnibus 12
25 praeferenda artibus rebusque philosophia praestabit? scilicet
ut malis tibi placere quam populo, ut aestimes iudicia, non
numeres, ut sine metu deorum hominumque vivas, ut aut
vincas mala aut finias. Ceterum, si te videro celebrem secundis
vocibus vulgi, si intrante te clamor et plausus, pantomimica

ornamenta, obstreperint, si tota civitate te feminae puerique
laudaverint, quidni ego tui miserear, cum sciam quae via ad
istum favorem ferat? Vale.

LIBER QVARTVS

30 SENECA LVCILIO SVO SALVTEM

Bassum Aufidium, virum optimum, vidi quassum, aetati 1
obluctantem. Sed iam plus illum degravat quam quod possit
5 attolli; magno senectus et universo pondere incubuit. Scis
illum semper infirmi corporis et exsucti fuisse; diu illud
continuit et, ut verius dicam, concinnavit: subito defecit.
Quemadmodum in nave quae sentinam trahit uni rimae aut 2
alteri obsistitur, ubi plurimis locis laxari coepit et cedere,
10 succurri non potest navigio dehiscenti, ita in senili corpore
aliquatenus inbecillitas sustineri et fulciri potest. Ubi tam-
quam in putri aedificio omnis iunctura diducitur, et dum alia
excipitur, alia discinditur, circumspiciendum est quomodo
exeas. Bassus tamen noster alacer animo est: hoc philosophia 3
15 praestat, in conspectu mortis hilarem <esse> et in quocumque
corporis habitu fortem laetumque nec deficientem quamvis
deficiatur. Magnus gubernator et scisso navigat velo et, si
exarmavit, tamen reliquias navigii aptat ad cursum. Hoc facit
Bassus noster et eo animo vultuque finem suum spectat quo
20 alienum spectare nimis securi putares. Magna res est, Lucili, 4
haec et diu discenda, cum adventat hora illa inevitabilis, aequo
animo abire. Alia genera mortis spei mixta sunt: desinit
morbus, incendium extinguitur, ruina quos videbatur oppres-
sura deposuit; mare quos hauserat eadem vi qua sorbebat
25 eiecit incolumes; gladium miles ab ipsa perituri cervice re-

vocavit: nil habet quod speret quem senectus ducit ad mortem; huic uni intercedi non potest. Nullo genere homines
 5 mollius moriuntur sed nec diutius. Bassus noster videbatur mihi prosequi se et componere et vivere tamquam superstes sibi et sapienter ferre desiderium sui. Nam de morte multa 5 loquitur et id agit sedulo ut nobis persuadeat, si quid incommodi aut metus in hoc negotio est, morientis vitium esse, non mortis; non magis in ipsa quicquam esse molestiae quam
 6 post ipsam. Tam demens autem est qui timet quod non est passurus quam qui timet quod non est sensurus. An quisquam 10 hoc futurum credit, ut per quam nihil sentiatur, ea sentiatur? 'Ergo' inquit 'mors adeo extra omne malum est ut sit extra omnem malorum metum.' Haec ego scio et saepe dicta et saepe dicenda, sed neque cum legerem aequae mihi profuerunt neque cum audirem iis dicentibus qui negabant 15 timenda a quorum metu aberant: hic vero plurimum apud me auctoritatis habuit, cum loqueretur de morte vicina.
 8 Dicam enim quid sentiam: puto fortiorem esse eum qui in ipsa morte est quam qui circa mortem. Mors enim admota etiam inperitis animum dedit non vitandi inevitabilia; sic 20 gladiator tota pugna timidissimus iugulum adversario praestat et errantem gladium sibi adtemperat. At illa quae in propinquo est utique ventura desiderat lentam animi firmitatem,
 9 quae est rarior nec potest nisi a sapiente praestari. Libentissime itaque illum audiebam quasi ferentem de morte 25 sententiam et qualis esset eius natura velut propius inspectae indicantem. Plus, ut puto, fidei haberet apud te, plus ponderis, si quis revixisset et in morte nihil mali esse narraret

expertus: accessus mortis quam perturbationem adferat optime tibi hi dicent qui secundum illam steterunt, qui venientem et viderunt et receperunt. Inter hos Bassum licet **10** numeres, qui nos decipi noluit. Is ait tam stultum esse qui **5** mortem timeat quam qui senectutem; nam quemadmodum senectus adulescentiam sequitur, ita mors senectutem. Vivere noluit qui mori non vult; vita enim cum exceptione mortis data est; ad hanc itur. Quam ideo timere dementis est quia certa expectantur, dubia metuuntur. Mors necessitatem ha- **11** **10** bet aequam et invictam: quis queri potest in ea condicione se esse in qua nemo non est? prima autem pars est aequitatis aequalitas. Sed nunc supervacuum est naturae causam agere, quae non aliam voluit legem nostram esse quam suam: quidquid composuit resolvit, et quidquid resolvit componit **15** iterum. Iam vero si cui contigit ut illum senectus leviter **12** remitteret, non repente avulsum vitae sed minutatim subductum, o ne ille agere gratias diis omnibus debet quod satiatus ad requiem homini necessariam, lasso gratam perductus est. Vides quosdam optantes mortem, et quidem **20** magis quam rogari solet vita. Nescio utros existimem maiorem nobis animum dare, qui deposcunt mortem an qui hilares eam quietique opperiuntur, quoniam illud ex rabie interdum ac repentina indignatione fit, haec ex iudicio certo tranquillitas est. Venit aliquis ad mortem iratus: mortem **25** venientem nemo hilaris excepit nisi qui se ad illam diu composuerat.

Fateor ergo ad hominem mihi carum ex pluribus me causis **13** frequentius venisse, ut scirem an illum totiens eundem in-

venirem, numquid cum corporis viribus minueretur animi vigor; qui sic crescebat illi quomodo manifestior notari solet agitatorum laetitia cum septimo spatio palmae adpropinquant.

- 14 Dicebat quidem ille Epicuri praeceptis obsequens, primum sperare se nullum dolorem esse in illo extremo anhelitu; si tamen esset, habere aliquantum in ipsa brevitate solacii; nullum enim dolorem longum esse qui magnus est. Ceterum succursurum sibi etiam in ipsa distractione animae corporisque, si cum cruciatu id fieret, post illum dolorem se dolere non posse. Non dubitare autem se quin senilis anima in primis labris esset nec magna vi distraheretur a corpore. 'Ignis qui alentem materiam occupavit aqua et interdum ruina extinguendus est: ille qui alimentis deficitur sua sponte
- 15 subsidit.' Libenter haec, mi Lucili, audio non tamquam nova, sed tamquam in rem praesentem perductus. Quid ergo? non multos spectavi abrumpentes vitam? Ego vero vidi, sed plus momenti apud me habent qui ad mortem veniunt sine odio
- 16 vitae et admittunt illam, non adtrahunt. Illud quidem aiebat tormentum nostra nos sentire opera, quod tunc trepidamus cum prope a nobis esse credimus mortem: a quo enim non prope est, parata omnibus locis omnibusque momentis? 'Sed consideremus' inquit 'tunc cum aliqua causa moriendi videtur accedere, quanto aliae propiores sint quae non timentur.'
- 17 Hostis alicui mortem minabatur, hanc cruditas occupavit. Si distinguere voluerimus causas metus nostri, inveniemus alias esse, alias videri. Non mortem timemus sed cogitationem mortis; ab ipsa enim semper tantundem absumus. Ita si ti-

menda mors est, semper timenda est: quod enim morti tempus exemptum est?

Sed vereri debeo ne tam longas epistulas peius quam **18** mortem oderis. Itaque finem faciam: tu tamen mortem ut
5 numquam timeas semper cogita. Vale.

31 SENECA LVCILIO SVO SALVTEM

Agnosco Lucilium meum: incipit quem promiserat ex- **1**
hibere. Sequere illum impetum animi quo ad optima quaeque
calcatis popularibus bonis ibas: non desidero maiorem melio-
10 remque te fieri quam moliebaris. Fundamenta tua multum
loci occupaverunt: tantum effice quantum conatus es, et
illa quae tecum in animo tulisti tracta. Ad summam sapiens **2**
eris, si cluseris aures, quibus ceram parum est obdere: firmiore
spissamento opus est quam in sociis usum Ulixem ferunt.
15 Illa vox quae timebatur erat blanda, non tamen publica: at
haec quae timenda est non ex uno sc̄poulo sed ex omni
terrarum parte circumsonat. Praetervehere itaque non unum
locum insidiosa voluptate suspectum, sed omnes urbes. Sur-
dum te amantissimis tuis praesta: bono animo mala precantur.
20 Et si esse vis felix, deos ora ne quid tibi ex his quae optantur
eveniat. Non sunt ista bona quae in te isti volunt congeri: **3**
unum bonum est, quod beatae vitae causa et firmamentum
est, sibi fidere. Hoc autem contingere non potest, nisi con-
temptus est labor et in eorum numero habitus quae neque
25 bona sunt neque mala; fieri enim non potest ut una ulla res
modo mala sit, modo bona, modo levis et perferenda, modo
expavescenda. Labor bonum non est: quid ergo est bonum? **4**
laboris contemptio. Itaque in vanum operosos culpaverim:

rursus ad honesta nitentes, quanto magis incubuerint minus-
 que sibi vinci ac strigare permiserint, admirabor et clamabo,
 ‘tanto melior, surge et inspira et clivum istum uno si potes
 5 spiritu exsupera’. Generosos animos labor nutrit. Non est
 ergo quod ex illo <voto> veterum tuorum eligas quid 5
 contingere tibi velis, quid optes; et in totum iam per maxima
 acto viro turpe est etiamnunc deos fatigare. Quid votis opus
 est? fac te ipse felicem; facies autem, si intellexeris bona esse
 quibus admixta virtus est, turpia quibus malitia coniuncta
 est. Quemadmodum sine mixtura lucis nihil splendidum est, 10
 nihil atrum nisi quod tenebras habet aut aliquid in se traxit
 obscuri, quemadmodum sine adiutorio ignis nihil calidum
 est, nihil sine aëre frigidum, ita honesta et turpia virtutis ac
 6 malitiae societas efficit. Quid ergo est bonum? rerum scientia.
 Quid malum est? rerum imperitia. Ille prudens atque artifex 15
 pro tempore quaeque repellit aut eliget; sed nec quae repellit
 timet nec miratur quae eligit, si modo magnus illi et invictus
 animus est. Summitti te ac deprimi veto. Laborem si non
 7 recuses, parum est: posce. ‘Quid ergo?’ inquis ‘labor frivolus
 et supervacuus et quem humiles causae evocaverunt non est 20
 malus?’ Non magis quam ille qui pulchris rebus inpenditur,
 quoniam animi est ipsa tolerantia quae se ad dura et aspera
 hortatur ac dicit, ‘quid cessas? non est viri timere sudorem’.
 8 Huc et illud accedat, ut perfecta virtus sit, aequalitas ac tenor

vitalae per omnia consonans sibi, quod non potest esse nisi rerum scientia contingit et ars per quam humana ac divina noscantur. Hoc est summum bonum; quod si occupas, incipis deorum socius esse, non supplex. 'Quomodo' inquis 'isto 9
5 pervenitur?' Non per Poeninum Graiumve montem nec per deserta Candaviae; nec Syrtes tibi nec Scylla aut Charybdis adeundae sunt, quae tamen omnia transisti procuratiunculae pretio: tutum iter est, iucundum est, ad quod natura te instruxit. Dedit tibi illa quae si non deserueris, par deo surges.
10 Parem autem te deo pecunia non faciet: deus nihil habet. 10 Praetexta non faciet: deus nudus est. Fama non faciet nec ostentatio tui et in populos nominis dimissa notitia: nemo novit deum, multi de illo male existimant, et impune. Non turba servorum lecticam tuam per itinera urbana ac peregrina
15 portantium: deus ille maximus potentissimusque ipse vehit omnia. Ne forma quidem et vires beatum te facere possunt: nihil horum patitur vetustatem. Quaerendum est quod non 11
fiat in dies peius, cui non possit obstari. Quid hoc est? animus, sed hic rectus, bonus, magnus. Quid aliud voces hunc quam
20 deum in corpore humano hospitantem? Hic animus tam in equitem Romanum quam in libertinum, quam in servum potest cadere. Quid est enim eques Romanus aut libertinus aut servus? nomina ex ambitione aut iniuria nata. Subsilire in caelum ex angulo licet: exsurge modo
25 et te quoque dignum
finge deo.

Finges autem non auro vel argento: non potest ex hac materia imago deo exprimi similis; cogita illos, cum propitii essent, fictiles fuisse. Vale.

32

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM

- 1 Inquiro de te et ab omnibus sciscitor qui ex ista regione 5
veniunt quid agas, ubi et cum quibus moreris. Verba dare non
potes: tecum sum. Sic vive tamquam quid facias auditurus
sim, immo tamquam visurus. Quaeris quid me maxime ex
iis quae de te audio delectet? quod nihil audio, quod plerique
2 ex iis quos interrogo nesciunt quid agas. Hoc est salutare, non 10
conversari dissimilibus et diversa cupientibus. Habeo quidem
fiduciam non posse te detorqueri mansurumque in proposito,
etiam si sollicitantium turba circumeat. Quid ergo est? non
timeo ne mutent te, timeo ne inpediant. Multum autem
nocet etiam qui moratur, utique in tanta brevitae vitae, 15
quam breviorē inconstantia facimus, aliud eius subinde
atque aliud facientes initium; diducimus illam in particulas
3 ac lancinamus. Propera ergo, Lucili carissime, et cogita
quantum additurus celeritati fueris, si a tergo hostis instaret,
si equitem adventare suspicareris ac fugientium premere 20
vestigia. Fit hoc, premeris: adcelera et evade, perduc te in
tutum et subinde considera quam pulchra res sit consummare
vitam ante mortem, deinde expectare securum reliquam
temporis sui partem, nihil sibi, in possessione beatae vitae
4 positum, quae beatior non fit si longior. O quando illud 25
videbis tempus quo scies tempus ad te non pertinere, quo
tranquillus placidusque eris et crastini neglegens et in summa

tui satietate! Vis scire quid sit quod faciat homines avidos futuri? nemo sibi contigit. Optaverunt itaque tibi alia parentes tui; sed ego contra omnium tibi eorum contemptum opto quorum illi copiam. Vota illorum multos compilant ut te locupletent; quidquid ad te transferunt alicui detrahendum est. Opto tibi tui facultatem, ut vagis cogitationibus 5 agitata mens tandem resistat et certa sit, ut placeat sibi et intellectis veris bonis, quae simul intellecta sunt possidentur, aetatis adiectione non egeat. Ille demum necessitates super- 10 gressus est et exauctoratus ac liber qui vivit vita peracta. Vale.

33

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM

Desideras his quoque epistulis sicut prioribus adscribi 1 aliquas voces nostrorum procerum. Non fuerunt circa flo- 15 sculos occupati: totus contextus illorum virilis est. Inaequalitatem scias esse ubi quae eminent notabilia sunt: non est admirationi una arbor ubi in eandem altitudinem tota silva surrexit. Eiusmodi vocibus referta sunt carmina, refertae 2 historiae. Itaque nolo illas Epicuri existimes esse: publicae 20 sunt et maxime nostrae, sed (in) illo magis adnotantur quia rarae interim interveniunt, quia inexpectatae, quia mirum est fortiter aliquid dici ab homine mollitiam professo. Ita enim plerique iudicant: apud me Epicurus est et fortis, licet manuleatus sit; fortitudo et industria et ad bellum prompta 25 mens tam in Persas quam in alte cinctos cadit. Non est ergo 3 quod exigas excerpta et repetita: continuum est apud nostros

quidquid apud alios excerpitur. Non habemus itaque ista
 ocliferia nec emptorem decipimus nihil inventurum cum
 intraverit praeter illa quae in fronte suspensa sunt: ipsis
 4 permittimus unde velint sumere exemplar. Iam puta nos
 velle singulares sententias ex turba separare: cui illas adsigna- 5
 bimus? Zenoni an Cleanthi an Chrysippo an Panaetio an
 Posidonio? Non sumus sub rege: sibi quisque se vindicat.
 Apud istos quidquid Hermarchus dixit, quidquid Metro-
 dorus, ad unum refertur; omnia quae quisquam in illo con-
 tubernio locutus est unius ductu et auspiciis dicta sunt. Non 10
 possumus, inquam, licet temptemus, educere aliquid ex tanta
 rerum aequalium multitudine:

pauperis est numerare pecus.

Quocumque miseris oculum, id tibi occurret quod eminere
 5 posset nisi inter paria legeretur. Quare depone istam spem 15
 posse te summatim degustare ingenia maximorum virorum:
 tota tibi inspicienda sunt, tota tractanda. <Continuando> res
 geritur et per lineamenta sua ingenii opus nectitur ex quo
 nihil subduci sine ruina potest. Nec recuso quominus singula
 membra, dummodo in ipso homine, consideres: non est 20
 formosa cuius crus laudatur aut brachium, sed illa cuius
 6 universa facies admirationem partibus singulis abstulit. Si
 tamen exegeris, non tam mendice tecum agam, sed plena
 manu fiet; ingens eorum turba est passim iacentium; sumen-
 da erunt, non colligenda. Non enim excidunt sed fluunt; 25

perpetua et inter se contexta sunt. Nec dubito quin multum conferant rudibus adhuc et extrinsecus auscultantibus; facilius enim singula insidunt circumscripta et carminis modo inclusa. Ideo pueris et sententias ediscendas damus et has quas 7
5 Graeci chrias vocant, quia conplecti illas puerilis animus potest, qui plus adhuc non capit. Certi profectus viro captare flosculos turpe est et fulcire se notissimis ac paucissimis vocibus et memoria stare: sibi iam innitatur. Dicat ista, non teneat; turpe est enim seni aut prospicienti senectutem ex commen-
10 tario sapere. 'Hoc Zenon dixit': tu quid? 'Hoc Cleanthes': tu quid? Quousque sub alio moveris? impera et dic quod memoriae tradatur, aliquid et de tuo profer. Omnes itaque 8
istos, numquam auctores, semper interpretes, sub aliena umbra latentes, nihil existimo habere generosi, numquam
15 ausos aliquando facere quod diu didicerant. Memoriam in alienis exercuerunt; aliud autem est meminisse, aliud scire. Meminisse est rem commissam memoriae custodire; at contra
scire est et sua facere quaeque nec ad exemplar pendere et totiens respicere ad magistrum. 'Hoc dixit Zenon, hoc 9
20 Cleanthes.' Aliquid inter te intersit et librum. Quousque discas? iam et praecipe. Quid est quare audiam quod legere possum? 'Multum' inquit 'viva vox facit.' Non quidem haec quae alienis verbis commodatur et actuari vice fungitur. Adice nunc quod isti qui numquam tutelae suae fiunt pri- 10
25 mum in ea re sequuntur priores in qua nemo non a priore descivit; deinde in ea re sequuntur quae adhuc quaeritur. Numquam autem invenietur, si contenti fuerimus inventis. Praeterea qui alium sequitur nihil invenit, immo nec quaerit.

- 11 Quid ergo? non ibo per priorum vestigia? ego vero utar via vetere, sed si propiorem planioremque invenero, hanc muniam. Qui ante nos ista moverunt non domini nostri sed duces sunt. Patet omnibus veritas; nondum est occupata; multum ex illa etiam futuris relictum est. Vale.

5

34

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM

- 1 Cresco et exulto et discussa senectute recalesco quotiens ex iis quae agis ac scribis intellego quantum te ipse—nam turbam olim reliqueras—superieceris. Si agricolam arbor ad fructum perducta delectat, si pastor ex fetu gregis sui capit voluptatem, si alumnum suum nemo aliter intuetur quam ut adulescentiam illius suam iudicet, quid evenire credis iis qui ingenia educaverunt et quae tenera formaverunt adulta
- 2 subito vident? Adsero te mihi; meum opus es. Ego cum vidissem indolem tuam, inieci manum, exhortatus sum, addidi stimulos nec lente ire passus sum sed subinde incitavi; et nunc idem facio, sed iam currentem hortor et invicem
- 3 hortantem. 'Quid illud?' inquis 'adhuc volo.' In hoc plurimum est, non sic quomodo principia totius operis dimidium occupare dicuntur. Ista res animo constat; itaque pars magna bonitatis est velle fieri bonum. Scis quem bonum dicam? perfectum, absolutum, quem malum facere nulla
- 4 vis, nulla necessitas possit. Hunc te prospicio, si perseveraveris et incubueris et id egeris ut omnia facta dictaque tua inter se congruant ac respondeant sibi et una forma percussa

25

sint. Non est huius animus in recto cuius acta discordant.
Vale.

35

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM

Cum te tam valde rogo ut studeas, meum negotium ago: **1**
5 habere amicum volo, quod contingere mihi, nisi pergis ut
 coepisti excolere te, non potest. Nunc enim amas me, amicus
 non es. 'Quid ergo? haec inter se diversa sunt?' immo dis-
 similia. Qui amicus est amat; qui amat non utique amicus
 est; itaque amicitia semper prodest, amor aliquando etiam
10 nocet. Si nihil aliud, ob hoc profice, ut amare discas. Festina **2**
 ergo dum mihi proficis, ne istuc alteri didiceris. Ego quidem
 percipio iam fructum, cum mihi fingo uno nos animo fu-
 turos et quidquid aetati meae vigoris abscessit, id ad me ex
 tua, quamquam non multum abest, rediturum; sed tamen
15 re quoque ipsa esse laetus volo. Venit ad nos ex iis quos **3**
 amamus etiam absentibus gaudium, sed id leve et evanidum:
 conspectus et praesentia et conversatio habet aliquid vivae
 voluptatis, utique si non tantum quem velis sed qualem velis
 videas. Adfer itaque te mihi, ingens munus, et quo magis
20 instes, cogita te mortalem esse, me senem. Propera ad me, **4**
 sed ad te prius. Profice et ante omnia hoc cura, ut constes
 tibi. Quotiens experiri voles an aliquid actum sit, observa
 an eadem hodie velis quae heri: mutatio voluntatis indicat
 animum natate, aliubi atque aliubi apparere, prout tulit
25 ventus. Non vagatur quod fixum atque fundatum est: istud
 sapienti perfecto contingit, aliquatenus et proficienti pro-
 vectoque. Quid ergo interest? hic commovetur quidem, non

tamen transit, sed suo loco nutat; ille ne commovetur quidem. Vale.

36

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM

- 1 Amicum tuum hortare ut istos magno animo contemnat qui illum obiurgant quod umbram et otium petierit, quod 5 dignitatem suam destituerit et, cum plus consequi posset, praetulerit quietem omnibus; quam utiliter suum negotium gesserit cotidie illis ostendet. Hi quibus invidetur non desinent transire: alii elidentur, alii cadent. Res est inquieta felicitas; ipsa se exagitat. Movet cerebrum non uno genere: alios in 10 aliud irritat, hos in inpotentiam, illos in luxuriam; hos inflat, illos mollit et totos resolvit. 'At bene aliquis illam fert.' Sic, quomodo vinum. Itaque non est quod tibi isti persuadeant eum esse felicem qui a multis obsidetur: sic ad illum quemadmodum ad lacum concurritur, quem exhauriunt et turbant. 15 'Nugatorium et inertem vocant.' Scis quosdam perverse loqui et significare contraria. Felicem vocabant: quid ergo? erat?
- 2 Ne illud quidem curo, quod quibusdam nimis horridi animi videtur et tetrici. Ariston aiebat malle se adolescentem tristem quam hilarem et amabilem turbae; vinum enim bonum fieri 20 quod recens durum et asperum visum est; non pati aetatem quod in dolio placuit. Sine eum tristem appellent et inimicum processibus suis: bene se dabit in vetustate ipsa tristitia, perseveret modo colere virtutem, perbibere liberalia studia, non illa quibus perfundi satis est, sed haec quibus tingendus 25

est animus. Hoc est discendi tempus. 'Quid ergo? aliquod 4
est quo non sit discendum?' Minime; sed quemadmodum
omnibus annis studere honestum est, ita non omnibus institui.
Turpis et ridicula res est elementarius senex: iuveni paran-
5 dum, seni utendum est. Facies ergo rem utilissimam tibi, si
illum quam optimum feceris; haec aiunt beneficia esse ex-
petenda tribuendaque, non dubie primae sortis, quae tam
dare prodest quam accipere. Denique nihil illi iam liberi est, 5
spondit; minus autem turpe est creditori quam spei bonae
10 decoquere. Ad illud aes alienum solvendum opus est nego-
tianti navigatione prospera, agrum colenti ubertate eius quam
colit terrae, caeli favore: ille quod debet sola potest voluntate
persolvi. In mores fortuna ius non habet. Hos disponat ut 6
quam tranquillissimus ille animus ad perfectum veniat, qui
15 nec ablatum sibi quicquam sentit nec adiectum, sed in eodem
habitu est quomodocumque res cedunt; cui sive adgeruntur
vulgaria bona, supra res suas eminent, sive aliquid ex istis vel
omnia casus excussit, minor non fit.

Si in Parthia natus esset, arcum infans statim tenderet; si 7
20 in Germania, protinus puer tenerum hastile vibraret; si
avorum nostrorum temporibus fuisset, equitare et hostem
comminus percutere didicisset. Haec singulis disciplina gentis
suae suadet atque imperat. Quid ergo huic meditandum est? 8
quod adversus omnia tela, quod adversus omne hostium genus
25 bene facit, mortem contemnere, quae quin habeat aliquid in
se terribile, ut et animos nostros quos in amorem sui natura
formavit offendat, nemo dubitat; nec enim opus esset in id
comparari et acui in quod instinctu quodam voluntario ire-
mus, sicut feruntur omnes ad conservationem sui. Nemo discit 9

ut si necesse fuerit aequo animo in rosa iaceat, sed in hoc duratur, ut tormentis non summittat fidem, ut si necesse fuerit stans etiam aliquando saucius pro vallo pervigilet et ne pilo quidem incumbat, quia solet obrepere interim somnus in aliquod adminiculum reclinatis. Mors nullum habet in- 5 commodum; esse enim debet aliquid cuius sit incommodum.

- 10 Quod si tanta cupiditas te longioris aevi tenet, cogita nihil eorum quae ab oculis abeunt et in rerum naturam, ex qua prodierunt ac mox processura sunt, reconduntur consumi: desinunt ista, non pereunt, et mors, quam pertimescimus ac 10 recusamus, intermittit vitam, non eripit; venient iterum qui nos in lucem reponat dies, quem multi recusarent nisi oblitos
- 11 reduceret. Sed postea diligentius docebo omnia quae videntur perire mutari. Aequo animo debet rediturus exire. Observa orbem rerum in se remeantium: videbis nihil in hoc mundo 15 extingui sed vicibus descendere ac surgere. Aestas abît, sed alter illam annus adducet; hiemps cecidit, referent illam sui menses; solem nox obruit, sed ipsam statim dies abiget. Stellarum iste discursus quidquid praeterît repetit; pars caeli levatur adsidue, pars mergitur. 20
- 12 Denique finem faciam, si hoc unum adiecero, nec infantes [nec] pueros nec mente lapsos timere mortem et esse turpissimum si eam securitatem nobis ratio non praestat ad quam stultitia perducit. Vale.

37

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM

25

- 1 Quod maximum vinculum est ad bonam mentem, promisisti virum bonum, sacramento rogatus es. Deridebit te,

si quis tibi dixerit mollem esse militiam et facilem. Nolo te
decipi. Eadem honestissimi huius et illius turpissimi aucto-
ramenti verba sunt: 'uri, vinciri ferroque necari'. Ab illis 2
qui manus harenae locant et edunt ac bibunt quae per
5 sanguinem reddant cavetur ut ista vel inviti patiantur: a te
ut volens libensque patiaris. Illis licet arma summittere,
misericordiam populi temptare: tu neque summittes nec
vitam rogabis; recto tibi invictoque moriendum est. Quid
porro prodest paucos dies aut annos lucrificare? sine missione
10 nascimur. 'Quomodo ergo' inquis 'me expediam?' Effugere 3
non potes necessitates, potes vincere.

Fit via (vi);

et hanc tibi viam dabit philosophia. Ad hanc te confer si vis
salvus esse, si securus, si beatus, denique si vis esse, quod est
15 maximum, liber; hoc contingere aliter non potest. Humilis 4
res est stultitia, abiecta, sordida, servilis, multis adfectibus et
saevis subiecta. Hos tam graves dominos, interdum alter-
nis imperantes, interdum pariter, dimittit a te sapientia,
quae sola libertas est. Una ad hanc fert via, et quidem recta;
20 non aberrabis; vade certo gradu. Si vis omnia tibi subicere,
te subice rationi; multos reges, si ratio te rexerit. Ab illa
disces quid et quemadmodum adgredi debeas; non incidet
rebus. Neminem mihi dabis qui sciat quomodo quod vult 5
coeperit velle: non consilio adductus illo sed impetu incontactus

est. Non minus saepe fortuna in nos incurrit quam nos in illam. Turpe est non ire sed ferri, et subito in medio turbine rerum stupentem quaerere, 'huc ego quemadmodum veni?' Vale.

38

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM

5

- 1 Merito exigis ut hoc inter nos epistularum commercium frequentemus. Plurimum proficit sermo, quia minutatim inrepat animo: disputationes praeparatae et effusae audiente populo plus habent strepitus, minus familiaritatis. Philosophia bonum consilium est: consilium nemo clare dat. 10 Aliquando utendum est et illis, ut ita dicam, contionibus, ubi qui dubitat inpellendus est; ubi vero non hoc agendum est, ut velit discere, sed ut discat, ad haec submissiora verba veniendum est. Facilius intrans et haerent; nec enim multis
- 2 opus est sed efficacibus. Seminis modo spargenda sunt, quod 15 quamvis sit exiguum, cum occupavit idoneum locum, vires suas explicat et ex minimo in maximos auctus diffunditur. Idem facit ratio: non late patet, si aspicias; in opere crescit. Pauca sunt quae dicuntur, sed si illa animus bene excepit, conualescunt et exsurgunt. Eadem est, inquam, praecepto- 20 rum condicio quae seminum: multum efficiunt, et angusta sunt. Tantum, ut dixi, idonea mens rapiat illa et in se trahat; multa invicem et ipsa generabit et plus reddet quam acceperit. Vale.

39

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM

25

- 1 Commentarios quos desideras, diligenter ordinatos et in angustum coactos, ego vero componam; sed vide ne plus

profutura sit ratio ordinaria quam haec quae nunc vulgo
breviarium dicitur, olim cum latine loqueremur summarium
vocabatur. Illa res discenti magis necessaria est, haec scienti;
illa enim docet, haec admonet. Sed utriusque rei tibi copiam
5 faciam. Tu a me non est quod illum aut illum exigas: qui
notorem dat ignotus est. Scribam ergo quod vis, sed meo 2
more; interim multos habes quorum scripta nescio an satis
ordinentur. Sume in manus indicem philosophorum: haec
ipsa res expergisci te coget, si videris quam multi tibi labora-
10 verint. Concupisces et ipse ex illis unus esse; habet enim hoc
optimum in se generosus animus, quod concitatur ad honesta.
Neminem excelsi ingenii virum humilia delectant et sordida:
magnarum rerum species ad se vocat et extollit. Quemad- 3
modum flamma surgit in rectum, iacere ac deprimi non potest,
15 non magis quam quiescere, ita noster animus in motu est, eo
mobiliior et actuosior quo vehementior fuerit. Sed felix qui
ad meliora hunc impetum dedit: ponet se extra ius dicionem-
que fortunae; secunda temperabit, adversa comminuet et
aliis admiranda despiciet. Magni animi est magna contemnere 4
20 ac mediocria malle quam nimia; illa enim utilia vitaliaque
sunt, at haec eo quod superfluunt nocent. Sic segetem nimia
sternit ubertas, sic rami onere franguntur, sic ad maturitatem
non pervenit nimia fecunditas. Idem animis quoque evenit
quos immoderata felicitas rumpit, qua non tantum in aliorum
25 iniuriam sed etiam in suam utuntur. Qui hostis in quemquam 5
tam contumeliosus fuit quam in quosdam voluptates suae
sunt? quorum inpotentiae atque insanae libidini ob hoc
unum possis ignoscere, quod quae fecere patiuntur. Nec
inmerito hic illos furor vexat; necesse est enim in immensum

exeat cupiditas quae naturalem modum transilit. Ille enim
 habet suum finem, inania et ex libidine orta sine termino
 6 sunt. Necessaria metitur utilitas: supervacua quo redigis?
 Voluptatibus itaque se mergunt quibus in consuetudinem
 adductis carere non possunt, et ob hoc miserrimi sunt, quod 5
 eo pervenerunt ut illis quae supervacua fuerant facta sint
 necessaria. Serviunt itaque voluptatibus, non fruuntur, et
 mala sua, quod malorum ultimum est, et amant; tunc autem
 est consummata infelicitas, ubi turpia non solum delectant
 sed etiam placent, et desinit esse remedio locus ubi quae 10
 fuerant vitia mores sunt. Vale.

40

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM

- 1 Quod frequenter mihi scribis gratias ago; nam quo uno
 modo potes te mihi ostendis. Numquam epistolam tuam
 accipio ut non protinus una simus. Si imagines nobis ami- 15
 corum absentium iucundae sunt, quae memoriam renovant
 et desiderium [absentiae] falso atque inani solacio levant,
 quanto iucundiores sunt litterae, quae vera amici absentis
 vestigia, veras notas adferunt? Nam quod in conspectu dul-
 cissimum est, id amici manus epistolae inpressa praestat, 20
 agnoscere.
- 2 Audisse te scribis Serapionem philosophum, cum istuc
 adplicuisset: 'solet magno cursu verba convellere, quae non
 effundit timat sed premit et urguet; plura enim veniunt
 quam quibus vox una sufficiat'. Hoc non probo in philosopho, 25
 cuius pronuntiatio quoque, sicut vita, debet esse composita;
 nihil autem ordinatum est quod praecipitatur et properat.
 Itaque oratio illa apud Homerum concitata et sine inter-

missione in morem nivis superveniens oratori data est,
lenis et melle dulcior seni profluit. Sic itaque habe: [ut] 3
istam vim dicendi rapidam atque abundantem aptiorem
esse circulanti quam agenti rem magnam ac seriam docen-
5 tique. Aeque stillare illum nolo quam currere; nec extendat
aures nec obruat. Nam illa quoque inopia et exilitas minus
intentum auditorem habet taedio interruptae tarditatis; faci-
lius tamen insidit quod expectatur quam quod praetervolat.
Denique tradere homines discipulis praecepta dicuntur: non
10 traditur quod fugit. Adice nunc quod quae veritati 4
operam dat oratio incomposita esse debet et simplex: haec
popularis nihil habet veri. Movere vult turbam et incon-
sultas aures impetu rapere, tractandam se non praebet,
aufertur: quomodo autem regere potest quae regi non
15 potest? Quid quod haec oratio quae sanandis mentibus
adhibetur descendere in nos debet? remedia non prosunt
nisi inmorantur. Multum praeterea habet inanitatis et vani, 5
plus sonat quam valet. Lenienda sunt quae me exterrent,
conspescenda quae iritant, discutienda quae fallunt, in-
20 hibenda luxuria, corripienda avaritia: quid horum raptim
potest fieri? quis medicus aegros in transitu curat? Quid
quod ne voluptatem quidem ullam habet talis verborum
sine dilectu ruentium strepitus? Sed ut pleraque quae fieri 6
posse non crederes cognovisse satis est, ita istos qui verba
25 exercuerunt abunde est semel audisse. Quid enim quis di-
scere, quid imitari velit? quid de eorum animo iudicet quo-
rum oratio perturbata et inmissa est nec potest reprimi?

- 7 Quemadmodum per proclive currentium non ubi visum est
 gradus sistitur, sed incitato corporis ponderi servit ac
 longius quam voluit effertur, sic ista dicendi celeritas nec
 in sua potestate est nec satis decora philosophiae, quae
 ponere debet verba, non proicere, et pedetemptim pro- 5
 8 cedere. 'Quid ergo? non aliquando et insurget?' Quidni?
 sed salva dignitate morum, quam violenta ista et nimia vis
 exuit. Habeat vires magnas, moderatas tamen; perennis sit
 unda, non torrens. Vix oratori permiserim talem dicendi
 velocitatem inrevocabilem ac sine lege videntem: quemad- 10
 modum enim iudex subsequi poterit aliquando etiam in-
 peritus et rudis? Tum quoque, cum illum aut ostentatio
 abstulerit aut adfectus inpotens sui, tantum festinet atque
 ingerat quantum aures pati possunt.
- 9 Recte ergo facies si non audieris istos qui quantum dicant, 15
 non quemadmodum quaerunt, et ipse malueris, si necesse est,
 †vel P. Vinicius dicere qui itaque†. Cum quaereretur quo-
 modo P. Vinicius diceret, Asellius ait 'tractim'. Nam Ge-
 minus Varius ait, 'quomodo istum disertum dicatis nescio:
 tria verba non potest iungere'. Quidni malis tu sic dicere 20
 10 quomodo Vinicius? Aliquis tam insulsus intervenerit quam
 qui illi singula verba vellenti, tamquam dictaret, non di-
 ceret, ait 'dic, †numquam dicast†?' Nam Q. Hateri cursum,

suis temporibus oratoris celeberrimi, longe abesse ab homine sano volo: numquam dubitavit, numquam intermisit; semel incipiebat, semel desinebat.

Quaedam tamen et nationibus puto magis aut minus **11**
5 convenire. In Graecis hanc licentiam tuleris: nos etiam cum scribimus interpungere adsuevimus. Cicero quoque noster, a quo Romana eloquentia exiit, gradarius fuit. Romanus sermo magis se circumspicit et aestimat praebetque aestimandum. Fabianus, vir egregius et vita et scientia et, quod **12**
10 post ista est, eloquentia quoque, disputabat expedite magis quam concitate, ut posses dicere facilitatem esse illam, non celeritatem. Hanc ego in viro sapiente recipio, non exigo; ut oratio eius sine impedimento exeat, proferatur tamen malo quam profluat. Eo autem magis te deterreo ab isto morbo **13**
15 quod non potest tibi ista res contingere aliter quam si te pudere desierit: perfrices frontem oportet et te ipse non audias; multa enim inobservatus ille cursus feret quae reprehendere velis. Non potest, inquam, tibi contingere res ista **14**
salva verecundia. Praeterea exercitatione opus est cotidiana
20 et a rebus studium transferendum est ad verba. Haec autem etiam si aderunt et poterunt sine ullo tuo labore decurrere, tamen temperanda sunt; nam quemadmodum sapienti viro incessus modestior convenit, ita oratio pressa, non audax. Summa ergo summarum haec erit: tardilocum esse te
25 iubeo. Vale.

- 1 Facis rem optimam et tibi salutarem si, ut scribis, perseveras ire ad bonam mentem, quam stultum est optare cum possis a te inpetrare. Non sunt ad caelum elevandae manus nec exorandus aedituus ut nos ad aurem simulacri, quasi 5 magis exaudiri possimus, admittat: prope est a te deus, 2 tecum est, intus est. Ita dico, Lucili: sacer intra nos spiritus sedet, malorum bonorumque nostrorum observator et custos; hic prout a nobis tractatus est, ita nos ipse tractat. Bonus vero vir sine deo nemo est: an potest aliquis supra 10 fortunam nisi ab illo adiutus exurgere? Ille dat consilia magnifica et erecta. In unoquoque virorum bonorum

(quis deus incertum est) habitat deus.

- 3 Si tibi occurrerit vetustis arboribus et solitam altitudinem egressis frequens lucus et conspectum caeli <densitate> ra- 15 morum aliorum alios protegentium summovens, illa proceritas silvae et secretum loci et admiratio umbrae in aperto tam densae atque continuae fidem tibi numinis faciet. Si quis specus saxi penitus exesis montem suspenderit, non manu factus, sed naturalibus causis in tantam laxitatem 20 excavatus, animum tuum quadam religionis suspicione percutiet. Magnorum fluminum capita veneramur; subita ex abdito vasti amnis eruptio aras habet; coluntur aquarum calentium fontes, et stagna quaedam vel opacitas vel immensa

altitudo sacravit. Si hominem videris interritum periculis, 4
intactum cupiditatibus, inter adversa felicem, in mediis tem-
pestatibus placidum, ex superiore loco homines videntem, ex
aequo deos, non subibit te veneratio eius? non dices, 'ista
5 res maior est altiorque quam ut credi similis huic in quo est
corpusculo possit'? Vis isto divina descendit; animum excel- 5
lentem, moderatum, omnia tamquam minora transeuntem,
quidquid timemus optamusque ridentem, caelestis potentia
agitat. Non potest res tanta sine adminiculo numinis stare;
10 itaque maiore sui parte illic est unde descendit. Quem-
admodum radii solis contingunt quidem terram sed ibi
sunt unde mittuntur, sic animus magnus ac sacer et in hoc
demissus, ut propius [quidem] divina nossemus, conversatur
quidem nobiscum sed haeret origini suae; illinc pendet, illuc
15 spectat ac nititur, nostris tamquam melior interest. Quis est 6
ergo hic animus? qui nullo bono nisi suo nitet. Quid enim
est stultius quam in homine aliena laudare? quid eo demen-
tius qui ea miratur quae ad alium transferri protinus possunt?
Non faciunt meliorem equum aurei freni. Aliter leo aurata
20 iuba mittitur, dum contractatur et ad patientiam recipiendi
ornamenti cogitur fatigatus, aliter incultus, integri spiritus:
hic scilicet impetu acer, qualem illum natura esse voluit,
speciosus ex horrido, cuius hic decor est, non sine timore
aspici, praefertur illi languido et bratteato. Nemo gloriari 7
25 nisi suo debet. Vitem laudamus si fructu palmites onerat, si
ipsa pondere [ad terram] eorum quae tulit adminicula de-

ducit: num quis huic illam praeferret vitem cui aureae uvae,
aurea folia dependent? Propria virtus est in vite fertilitas;
in homine quoque id laudandum est quod ipsius est. Fami-
liam formosam habet et domum pulchram, multum serit,
multum fenerat: nihil horum in ipso est sed circa ipsum. 5
8 Lauda in illo quod nec eripi potest nec dari, quod proprium
hominis est. Quaeris quid sit? animus et ratio in animo
perfecta. Rationale enim animal est homo; consummatur
itaque bonum eius, si id inplevit cui nascitur. Quid est
autem quod ab illo ratio haec exigat? rem facillimam, secun- 10
dum naturam suam vivere. Sed hanc difficilem facit com-
munis insania: in vitia alter alterum trudimus. Quomodo
autem revocari ad salutem possunt quos nemo retinet, popu-
lus inpellit? Vale.

LIBER QVINTVS

42

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM

Iam tibi iste persuasit virum se bonum esse? Atqui vir **1**
bonus tam cito nec fieri potest nec intellegi. Scis quem nunc
5 virum bonum dicam? hunc secundae notae; nam ille alter
fortasse tamquam phoenix semel anno quingentesimo nasci-
tur. Nec est mirum ex intervallo magna generari: mediocria
et in turbam nascentia saepe fortuna producit, eximia vero
ipsa raritate commendat. Sed iste multum adhuc abest ab **2**
10 eo quod profitetur; et si sciret quid esset vir bonus, nondum
esse se crederet, fortasse etiam fieri posse desperaret. 'At
male existimat de malis.' Hoc etiam mali faciunt, nec ulla
maior poena nequitiaest quam quod sibi ac suis displicet.
'At odit eos qui subita et magna potentia inpotenter utun- **3**
15 tur.' Idem faciet cum idem potuerit. Multorum quia in-
becilla sunt latent vitia, non minus ausura cum illis vires
suae placuerint quam illa quae iam felicitas aperuit. Instru-
menta illis explicandae nequitiae desunt. Sic tuto serpens **4**
etiam pestifera tractatur dum riget frigore: non desunt tunc
20 illi venena sed torpent. Multorum crudelitas et ambitio et
luxuria, ut paria pessimis audeat, fortunae favore deficitur.
Eadem velle [subaudi si] cognosces: da posse quantum volunt.
Meministi, cum quendam adfirmares esse in tua potestate, **5**
dixisse me volaticum esse ac levem et te non pedem eius

tenere sed pinnam? Mentitus sum: pluma tenebatur, quam remisit et fugit. Scis quos postea tibi exhibuerit ludos, quam multa in caput suum casura temptaverit. Non videbat se per aliorum pericula in suum ruere; non cogitabat quam onerosa essent quae petebat, etiam si supervacua non essent. 5

- 6 Hoc itaque in his quae adfectamus, ad quae labore magno contendimus, inspicere debemus, aut nihil in illis commodi esse aut plus incommodi: quaedam supervacua sunt, quaedam tanti non sunt. Sed hoc non pervidemus et gratuita 7 nobis videntur quae carissime constant. Ex eo licet stupor 10 noster appareat, quod ea sola putamus emi pro quibus pecuniam solvimus, ea gratuita vocamus pro quibus nos ipsos inpendimus. Quae emere nollemus si domus nobis nostra pro illis esset danda, si amoenum aliquod fructuosumve praedium, ad ea paratissimi sumus pervenire cum sollicitu- 15 dine, cum periculo, cum iactura pudoris et libertatis et 8 temporis; adeo nihil est cuique se vilius. Idem itaque in omnibus consiliis rebusque faciamus quod solemus facere quotiens ad institorem alicuius mercis accessimus: videamus hoc quod concupiscimus quanti deferatur. Saepe maximum pre- 20 tium est pro quo nullum datur. Multa possum tibi ostendere quae adquisita acceptaque libertatem nobis extorserint; 9 nostri essemus, si ista nostra non essent. Haec ergo tecum ipse versa, non solum ubi de incremento agetur, sed etiam ubi de iactura. 'Hoc perituum est.' Nempe adventicium 25 fuit; tam facile sine isto vives quam vixisti. Si diu illud habuisti, perdis postquam satiatus es; si non diu, perdis antequam adsuescas. 'Pecuniam minorem habebis.' Nempe 10 et molestiam. 'Gratiam minorem.' Nempe et invidiam. Cir-

cumspice ista quae nos agunt in insaniam, quae cum plurimis amittimus: scies non damnum in iis molestum esse, sed opinionem damni. Nemo illa perisse sentit sed cogitat. Qui se habet nihil perdidit: sed quoto cuique habere se contigit?
5 Vale.

43

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM

Quomodo hoc ad me pervenerit quaeris, quis mihi id te 1
cogitare narraverit quod tu nulli narraveras? Is qui scit
plurimum, rumor. 'Quid ergo?' inquis 'tantus sum ut possim
10 excitare rumorem?' Non est quod te ad hunc locum respi-
ciens metiaris: ad istum respice in quo moraris. Quidquid 2
inter vicina eminent magnum est illic ubi eminent; nam ma-
gnitudo (non) habet modum certum: comparatio illam aut
tollit aut deprimit. Navis quae in flumine magna est in mari
15 parvula est; gubernaculum quod alteri navi magnum alteri
exiguum est. Tu nunc in provincia, licet contempnas ipse te, 3
magnus es. Quid agas, quemadmodum cenes, quemadmodum
dormias, quaeritur, scitur: eo tibi diligentius vivendum est.
Tunc autem felicem esse te iudica cum poteris in publico
20 vivere, cum te parietes tui tegent, non abscondent, quos
plerumque circumdatos nobis iudicamus non ut tutius viva-
mus, sed ut peccemus occultius. Rem dicam ex qua mores 4
aestimes nostros: vix quemquam invenies qui possit aperto
ostio vivere. Ianitores conscientia nostra, non superbia
25 opposuit: sic vivimus ut deprendi sit subito aspici. Quid
autem prodest recondere se et oculos hominum auresque

5 vitare? Bona conscientia turbam advocat, mala etiam in solitudine anxia atque sollicita est. Si honesta sunt quae facis, omnes sciant; si turpia, quid refert neminem scire cum tu scias? O te miserum si contemnis hunc testem! Vale.

44

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM

5

- 1 Iterum tu mihi te pusillum facis et dicis malignius tecum egisse naturam prius, deinde fortunam, cum possis eximere te vulgo et ad felicitatem hominum maximam emergere. Si quid est aliud in philosophia boni, hoc est, quod stemma non inspicit; omnes, si ad originem primam revocantur, a dis 10
- 2 sunt. Eques Romanus es, et ad hunc ordinem tua te perduxit industria; at mehercules multis quattuordecim clausa sunt, non omnes curia admittit, castra quoque quos ad laborem et periculum recipiant fastidiose legunt: bona mens omnibus patet, omnes ad hoc sumus nobiles. Nec reicit 15
- 3 quemquam philosophia nec eligit: omnibus lucet. Patricius Socrates non fuit; Cleanthes aquam traxit et rigando horto locavit manus; Platonem non accepit nobilem philosophia sed fecit: quid est quare desperes his te posse fieri parem? Omnes hi maiores tui sunt, si te illis geris dignum; geres 20 autem, si hoc protinus tibi ipse persuaseris, a nullo te nobilitate superari. Omnibus nobis totidem ante nos sunt; nullius non origo ultra memoriam iacet. Platon ait neminem regem non ex servis esse oriundum, neminem non servum ex regibus. Omnia ista longa varietas miscuit et sursum deorsum fortuna 25

versavit. Quis est generosus? ad virtutem bene a natura 5
 compositus. Hoc unum intuendum est: alioquin si ad vetera
 revocas, nemo non inde est ante quod nihil est. A primo
 mundi ortu usque in hoc tempus perduxit nos ex splendidis
 5 sordidisque alternata series. Non facit nobilem atrium plenum
 fumosis imaginibus; nemo in nostram gloriam vixit nec quod
 ante nos fuit nostrum est: animus facit nobilem, cui ex qua-
 cumque condicione supra fortunam licet surgere. Puta itaque 6
 te non equitem Romanum esse sed libertinum: potes hoc
 10 consequi, ut solus sis liber inter ingenuos. 'Quomodo?'
 inquis. Si mala bonaque non populo auctore distinxeris.
 Intuendum est non unde veniant, sed quo eant. Si quid est
 quod vitam beatam potest facere, id bonum est suo iure;
 depravari enim in malum non potest. Quid est ergo in quo 7
 15 erratur, cum omnes beatam vitam optent? quod instru-
 menta eius pro ipsa habent et illam dum petunt fugiunt.
 Nam cum summa vitae beatae sit solida securitas et eius
 inconcussa fiducia, sollicitudinis colligunt causas et per
 insidiosum iter vitae non tantum ferunt sarcinas sed trahunt;
 20 ita longius ab effectu eius quod petunt semper abscedunt
 et quo plus operae inpenderunt, hoc se magis inpediunt et
 feruntur retro. Quod evenit in labyrintho properantibus:
 ipsa illos velocitas implicat. Vale.

45

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM

25 Librorum istic inopiam esse quereris. Non refert quam 1
 multos sed quam bonos habeas: lectio certa prodest, varia

- delectat. Qui quo destinavit pervenire vult unam sequatur
viam, non per multas vagetur: non ire istuc sed errare est.
- 2 'Vellem' inquis '⟨non⟩ magis consilium mihi quam libros
dares.' Ego vero quoscumque habeo mittere paratus sum et
totum horreum excutere; me quoque isto, si possem, trans- 5
ferrem, et nisi mature te finem officii sperarem inpetraturum,
hanc senilem expeditionem indixissem mihi nec me Charyb-
dis et Scylla et fabulosum istud fretum deterrere potuissent.
Tranassem ista, non solum traiecissem, dummodo te con-
plecti possem et praesens aestimare quantum animo crevisses. 10
- 3 Ceterum quod libros meos tibi mitti desideras, non magis
ideo me disertum puto quam formosum putarem si imagi-
nem meam peteres. Indulgentiae scio istud esse, non iudicî;
- 4 et si modo iudicî est, indulgentia tibi inposuit. Sed quales-
cumque sunt, tu illos sic lege tamquam verum quaeram adhuc, 15
non sciam, et contumaciter quaeram. Non enim me cuiquam
emancipavi, nullius nomen fero; multum magnorum virorum
iudicio credo, aliquid et meo vindico. Nam illi quoque non
inventata sed quaerenda nobis reliquerunt, et invenissent for-
5 sitan necessaria nisi et supervacua quaesissent. Multum illis 20
temporis verborum cavillatio eripuit, captiosae disputationes
quae acumen inritum exercent. Nectimus nodos et ambiguam
significationem verbis inligamus ac deinde dissolvimus: tan-
tum nobis vacat? iam vivere, iam mori scimus? Tota illo
mente pergendum est ubi provideri debet ne res nos, non 25
6 verba decipiant. Quid mihi vocum similitudines distinguis,
quibus nemo umquam nisi dum disputat captus est? Res
fallunt: illas discerne. Pro bonis mala amplectimur; optamus
contra id quod optavimus; pugnant vota nostra cum votis,

consilia cum consilis. Adulatio quam similis est amicitiae! 7
 Non imitatur tantum illam sed vincit et praeterit; apertis ac
 propitiis auribus recipitur et in praecordia ima descendit, eo
 ipso gratiosa quo laedit: doce quemadmodum hanc similitu-
 5 dinem possim dinoscere. Venit ad me pro amico blandus
 inimicus; vitia nobis sub virtutum nomine obrepunt: temeri-
 tas sub titulo fortitudinis latet, moderatio vocatur ignavia,
 pro cauto timidus accipitur. In his magno periculo erramus:
 his certas notas inprime. Ceterum qui interrogatur an cornua 8
 10 habeat non est tam stultus ut frontem suam temptet, nec
 rursus tam ineptus aut hebes ut nesciat <nisi> tu illi subtilis-
 sima collectione persuaseris. Sic ista sine noxa decipiunt quo-
 modo praestigiatorum acetabula et calculi, in quibus me
 fallacia ipsa delectat. Effice ut quomodo fiat intellegam:
 15 perdididi lusum. Idem de istis captionibus dico (quo enim
 nomine potius sophismata appellem?): nec ignorantibus nocent
 nec scientem iuvant.

Si utique vis verborum ambiguitates diducere, hoc nos 9
 doce, beatum non eum esse quem vulgus appellat, ad quem
 20 pecunia magna confluit, sed illum cui bonum omne in
 animo est, erectum et excelsum et mirabilia calcantem, qui
 neminem videt cum quo se commutatam velit, qui hominem
 ea sola parte aestimat qua homo est, qui natura magistra
 utitur, ad illius leges componitur, sic vivit quomodo illa
 25 praescipsit; cui bona sua nulla vis excutit, qui mala in
 bonum vertit, certus iudicii, inconcussus, intrepidus; quem
 aliqua vis movet, nulla perturbat; quem fortuna, cum quod
 habuit telum nocentissimum vi maxima intorsit, pungit, non
 vulnerat, et hoc raro; nam cetera eius tela, quibus genus

- humanum debellatur, grandinis more dissultant, quae incussa tectis sine ullo habitatoris incommodo crepitat ac
- 10** solvitur. Quid me detines in eo quem tu ipse pseudomenon appellas, de quo tantum librorum compositum est? Ecce tota mihi vita mentitur: hanc coargue, hanc ad verum, si **5** acutus es, redige. Necessaria iudicat quorum magna pars supervacua est; etiam quae non est supervacua nihil in se momenti habet in hoc, ut possit fortunatum beatumque praestare. Non enim statim bonum est, si quid necessarium est: aut proicimus bonum, si hoc nomen pani et polentae **10** damus et ceteris sine quibus vita non ducitur. Quod bonum est utique necessarium est: quod necessarium est non utique bonum est, quoniam quidem necessaria sunt quaedam eademque vilissima. Nemo usque eo dignitatem boni ignorat ut **12** illud ad haec in diem utilia demittat. Quid ergo? non eo **15** potius curam transferes, ut ostendas omnibus magno temporis inpendio quaeri supervacua et multos transisse vitam dum vitae instrumenta conquirunt? Recognosce singulos, considera universos: nullius non vita spectat in crastinum.
- 13** Quid in hoc sit mali quaeris? infinitum. Non enim vivunt **20** sed victuri sunt: omnia differunt. Etiam si adtenderemus, tamen nos vita praecurreret; nunc vero cunctantes quasi aliena transcurrit et ultimo die finitur, omni perit.

Sed ne epistulae modum excedam, quae non debet sinistram manum legentis implere, in alium diem hanc litem cum **25** dialecticis differam nimium subtilibus et hoc solum curantibus, non et hoc. Vale.

46 SENECA LVCILIO SVO SALVTEM

Librum tuum quem mihi promiseras accepi et tamquam **1**
 lecturus ex commodo adaperui ac tantum degustare volui;
 deinde blanditus est ipse ut procederem longius. Qui quam
 5 disertus fuerit ex hoc intellegas licet: levis mihi visus est,
 cum esset nec mei nec tui corporis, sed qui primo aspectu aut
 Titi Livii aut Epicuri posset videri. Tanta autem dulcedine
 me tenuit et traxit ut illum sine ulla dilatione perlegerim.
 Sol me invitabat, fames admonebat, nubes minabantur;
 10 tamen exhausti totum. Non tantum delectatus sed gavisus **2**
 sum. Quid ingenii iste habuit, quid animi! Dicerem 'quid
 impetus!', si interquievisset, si <ex> intervallo surrexisset;
 nunc non fuit impetus sed tenor. Compositio virilis et sancta;
 nihilominus interveniebat dulce illud et loco lene. Grandis,
 15 erectus es: hoc te volo tenere, sic ire. Fecit aliquid et materia;
 ideo eligenda est fertilis, quae capiat ingenium, quae incitet.

<De> libro plura scribam cum illum retractavero; nunc **3**
 parum mihi sedet iudicium, tamquam audierim illa, non
 legerim. Sine me et inquirere. Non est quod verearis: verum
 20 audies. O te hominem felicem, quod nihil habes propter quod
 quisquam tibi tam longe mentiatur! nisi quod iam etiam ubi
 causa sublata est mentimur consuetudinis causa. Vale.

47 SENECA LVCILIO SVO SALVTEM

Libenter ex iis qui a te veniunt cognovi familiariter te **1**
 25 cum servis tuis vivere: hoc prudentiam tuam, hoc erudi-
 tionem decet. 'Servi sunt.' Immo homines. 'Servi sunt.'
 Immo contubernales. 'Servi sunt.' Immo humiles amici.

'Servi sunt.' Immo conservi, si cogitaveris tantundem in
 2 utrosque licere fortunae. Itaque rideo istos qui turpe existi-
 mant cum servo suo cenare: quare, nisi quia superbissima
 consuetudo cenanti domino stantium servorum turbam cir-
 cumdedit? Est ille plus quam capit, et ingenti aviditate 5
 onerat distentum ventrem ac desuetum iam ventris officio,
 3 ut maiore opera omnia egerat quam ingessit. At infelicibus
 servis movere labra ne in hoc quidem, ut loquantur, licet;
 virga murmur omne conpescitur, et ne fortuita quidem
 verberibus excepta sunt, tussis, sternumenta, singultus; 10
 magno malo ulla voce interpellatum silentium luitur; nocte
 4 tota ieiuni mutique perstant. Sic fit ut isti de domino loquan-
 tur quibus coram domino loqui non licet. At illi quibus non
 tantum coram dominis sed cum ipsis erat sermo, quorum os
 non consuebatur, parati erant pro domino porrigere cervi- 15
 cem, periculum inminens in caput suum avertere; in con-
 5 viviis loquebantur, sed in tormentis tacebant. Deinde eiusdem
 adrogantiae proverbium iactatur, totidem hostes esse quot
 servos: non habemus illos hostes sed facimus. Alia interim
 crudelia, inhumana praetereo, quod ne tamquam hominibus 20
 quidem sed tamquam iumentis abutimur. [quod] Cum ad
 cenandum discubuimus, alius sputa deterget, alius reliquias
 6 temulentorum <toro> subditus colligit. Alius pretiosas aves
 scindit; per pectus et clunes certis ductibus circumferens
 eruditam manum frustra excutit, infelix, qui huic uni rei 25
 vivit, ut altilia decenter secet, nisi quod miserior est qui hoc

voluptatis causa docet quam qui necessitatis discit. Alius 7
vini minister in muliebrem modum ornatus cum aetate
luctatur: non potest effugere pueritiam, retrahitur, iamque
militari habitu glaber rethritis pilis aut penitus evulsis tota
5 nocte pervigilat, quam inter ebrietatem domini ac libidinem
dividit et in cubiculo vir, in convivio puer est. Alius, cui 8
convivarum censura permissa est, perstat infelix et expectat
quos adulatio et intemperantia aut gulae aut linguae revo-
cet in crastinum. Adice obsonatores quibus dominici palati
10 notitia subtilis est, qui sciunt cuius illum rei sapor excitet,
cuius delectet aspectus, cuius novitate nauseabundus erigi
possit, quid iam ipsa satietate fastidiat, quid illo die esuriat.
Cum his cenare non sustinet et maiestatis suae deminutionem
putat ad eandem mensam cum servo suo accedere. Di melius!
15 quot ex istis dominos habet! Stare ante limen Callisti domi- 9
num suum vidi et eum qui illi inpegerat titulum, qui inter
reicula mancipia produxerat, aliis intrantibus excludi. Ret-
tulit illi gratiam servus ille in primam decuriam coniectus,
in qua vocem praeco experitur: et ipse illum invicem apolo-
20 gavit, et ipse non iudicavit domo sua dignum. Dominus
Callistum vendidit: sed domino quam multa Callistus!

Vis tu cogitare istum quem servum tuum vocas ex isdem 10
seminibus ortum eodem frui caelo, aequae spirare, aequae vivere,
aequae mori! tam tu illum videre ingenuum potes quam ille

te servum. Variana clade multos splendidissime natos, senatorium per militiam auspicantes gradum, fortuna depressit: alium ex illis pastorem, alium custodem casae fecit. Contemne nunc eius fortunae hominem in quam transire dum contemnis potes. 5

- 11 Nolo in ingentem me locum inmittere et de usu servorum disputare, in quos superbissimi, crudelissimi, contumeliosissimi sumus. Haec tamen praecepti mei summa est: sic cum inferiore vivas quemadmodum tecum superiorem velis vivere. Quotiens in mentem venerit quantum tibi in servum 10
 <tuum> liceat, veniat in mentem tantundem in te domino
 12 tuo licere. 'At ego' inquis 'nullum habeo dominum.' Bona aetas est: forsitan habebis. Nescis qua aetate Hecuba servire coeperit, qua Croesus, qua Darei mater, qua Platon, qua
 13 Diogenes? Vive cum servo clementer, comiter quoque, et in 15
 sermonem illum admitte et in consilium et in convictum.

- Hoc loco adclamabit mihi tota manus delicatorum 'nihil hac re humilium, nihil turpius'. Hos ego eosdem deprehendam
 14 alienorum servorum osculantes manum. Ne illud quidem videtis, quam omnem invidiam maiores nostri dominis, 20
 omnem contumeliam servis detraxerint? Dominum patrem familiae appellaverunt, servos, quod etiam in mimis adhuc durat, familiares; instituerunt diem festum, non quo solo cum servis domini vescerentur, sed quo utique; honores illis in domo gerere, ius dicere permiserunt et domum pusillam 25
 15 rem publicam esse iudicaverunt. 'Quid ergo? omnes servos admovebo mensae meae?' Non magis quam omnes liberos.

Erras si existimas me quosdam quasi sordidioris operae
reiecturum, ut puta illum mulionem et illum bubulcum.
Non ministeriis illos aestimabo sed moribus: sibi quisque dat
mores, ministeria casus adsignat. Quidam cenent tecum quia
5 digni sunt, quidam ut sint; si quid enim in illis ex sordida
conversazione servile est, honestiorum convictus excutiet.
Non est, mi Lucili, quod amicum tantum in foro et in curia 16
quaeras: si diligenter adtenderis, et domi invenies. Saepe
bona materia cessat sine artifice: tempta et experire. Quem-
10 admodum stultus est qui equum empturus non ipsum
inspicit sed stratum eius ac frenos, sic stultissimus est qui
hominem aut ex veste aut ex condicione, quae vestis modo
nobis circumdata est, aestimat. 'Servus est.' Sed fortasse liber 17
animo. 'Servus est.' Hoc illi nocebit? Ostende quis non sit: alius
15 libidini servit, alius avaritiae, alius ambitioni, (omnes spei),
omnes timori. Dabo consularem aniculae servientem, dabo
ancillulae divitem, ostendam nobilissimos iuvenes mancipia
pantomimorum: nulla servitus turpior est quam voluntaria.
Quare non est quod fastidiosi isti te deterreant quominus
20 servis tuis hilarem te praestes et non superbe superiorem:
colant potius te quam timeant.

Dicet aliquis nunc me vocare ad pilleum servos et dominos 18
de fastigio suo deicere, quod dixi, 'colant potius dominum
quam timeant'. 'Ita' inquit 'prorsus? colant tamquam clien-
25 tes, tamquam salutatores?' Hoc qui dixerit obliviscetur id
dominis parum non esse quod deo sat est. Qui colitur, et
amatur: non potest amor cum timore misceri. Rectissime 19
ergo facere te iudico quod timeri a servis tuis non vis, quod

- verborum castigatione uteris: verberibus muta admonentur. Non quidquid nos offendit et laedit; sed ad rabiem cogunt pervenire deliciae, ut quidquid non ex voluntate respondit
 20 iram evocet. Regum nobis induimus animos; nam illi quoque obliti et suarum virium et inbecillitatis alienae sic exan- 5 descunt, sic saeviunt, quasi iniuriam acceperint, a cuius rei periculo illos fortunae suae magnitudo tutissimos praestat. Nec hoc ignorant, sed occasionem nocendi captant querendo; acceperunt iniuriam ut facerent.
- 21 Diutius te morari nolo; non est enim tibi exhortatione 10 opus. Hoc habent inter cetera boni mores: placent sibi, permanent. Levis est malitia, saepe mutatur, non in melius sed in aliud. Vale.

48

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM

- 1 Ad epistulam quam mihi ex itinere misisti, tam longam 15 quam ipsum iter fuit, postea rescribam; seducere me debeo et quid suadeam circumspicere. Nam tu quoque, qui consulis, diu an consuleres cogitasti: quanto magis hoc mihi faciendum est, cum longiore mora opus sit ut solvas quaestionem quam ut proponas? utique cum aliud tibi expediat, 20
 2 aliud mihi. Iterum ego tamquam Epicureus loquor? mihi vero idem expedit quod tibi: aut non sum amicus, nisi quidquid agitur ad te pertinens meum est. Consortium rerum omnium inter nos facit amicitia; nec secundi quicquam singulis est nec adversi; in commune vivitur. Nec 25 potest quisquam beate degere qui se tantum intuetur, qui omnia ad utilitates suas convertit: alteri vivas oportet, si vis

tibi vivere. Haec societas diligenter et sancte observata, quae 3
 nos homines hominibus miscet et iudicat aliquod esse com-
 mune ius generis humani, plurimum ad illam quoque de qua
 loquebar interiorem societatem amicitiae colendam proficit;
 5 omnia enim cum amico communia habebit qui multa cum
 homine.

Hoc, Lucili virorum optime, mihi ab istis subtilibus prae- 4
 cipi malo, quid amico praestare debeam, quid homini, quam
 quot modis 'amicus' dicatur, et 'homo' quam multa signi-
 10 ficet. In diversum ecce sapientia et stultitia discedunt! cui
 accedo? in utram ire partem iubes? Illi homo pro amico est,
 huic amicus non est pro homine; ille amicum sibi parat, hic
 se amico: tu mihi verba distorques et syllabas digeris.
 Scilicet nisi interrogationes vaferrimas struxero et conclu- 5
 15 sione falsa a vero nascens mendacium adstrinxero, non potero
 a fugiendis petenda discernere. Pudet me: in re tam seria
 senes ludimus. [Vale. SENECA LVCILIO SVO SALVTEM.]

'Mus syllaba est; mus autem caseum rodit; syllaba ergo 6
 caseum rodit.' Puta nunc me istuc non posse solvere: quod
 20 mihi ex ista inscientia periculum inminet? quod incom-
 modum? Sine dubio verendum est ne quando in muscipulo
 syllabas capiam, aut ne quando, si neglegentior fuero, caseum
 liber comedat. Nisi forte illa acutior est collectio: 'mus
 syllaba est; syllaba autem caseum non rodit; mus ergo caseum
 25 non rodit'. O pueriles ineptias! in hoc supercilia subduximus? 7
 in hoc barbam demisimus? hoc est quod tristes docemus et
 pallidi? Vis scire quid philosophia promittat generi humano?
 consilium. Alium mors vocat, alium paupertas urit, alium
 divitiae vel alienae torquent vel suae; ille malam fortunam

horret, hic se felicitati suae subducere cupit; hunc homines
 8 male habent, illum dii. Quid mihi lusoria ista componis? non
 est iocandi locus: ad miseros advocatus es. Opem laturum te
 naufragis, captis, aegris, egentibus, intentae securi subiectum
 praestantibus caput pollicitus es: quo diverteris? quid agis? 5
 Hic cum quo ludis timet: succurre, quidquid †laqueti re-
 spondentium poenist†. Omnes undique ad te manus tendunt,
 perditae vitae perituraeque auxilium aliquod implorant, in te
 spes opesque sunt; rogant ut ex tanta illos volutione extra- 10
 9 das. Dic quid natura necessarium fecerit, quid supervacuum,
 quam faciles <leges> posuerit, quam iucunda sit vita, quam
 expedita illas sequentibus, quam acerba et implicata eorum
 qui opinioni plus quam naturae crediderunt * * * si prius
 docueris quam partem eorum levatura sint. Quid istorum 15
 cupiditates demit? quid temperat? Utinam tantum non
 prodessent! nocent. Hoc tibi cum voles manifestissimum
 faciam, comminui et debilitari generosam indolem in istas
 10 argutias coniectam. Pudet dicere contra fortunam militaturis
 quae porrigant tela, quemadmodum illos subornent. Hac ad 20
 summum bonum itur? per istud philosophiae 'sive nive' et
 turpes infamesque etiam ad album sedentibus exceptiones?
 Quid enim aliud agitis, cum eum quem interrogatis scientes
 in fraudem inducitis, quam ut formula cecidisse videatur?
 Sed quemadmodum illos praetor, sic hos philosophia in 25
 11 integrum restituit. Quid disceditis ab ingentibus promissis

et grandia locuti, effecturos vos ut non magis auri fulgor quam gladii praestringat oculos meos, ut ingenti constantia et quod omnes optant et quod omnes timent calcem, ad grammaticorum elementa descenditis? Quid dicitis?

5 sic itur ad astra?

Hoc enim est quod mihi philosophia promittit, ut parem deo faciat; ad hoc invitatus sum, ad hoc veni: fidem praesta.

Quantum potes ergo, mi Lucili, reduc te ab istis excep- 12
 10 tionibus et praescriptionibus philosophorum: aperta decent et simplicia bonitatem. Etiam si multum superesset aetatis, parce dispensandum erat ut sufficeret necessariis: nunc quae dementia est supervacua discere in tanta temporis egestate! Vale.

49

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM

15 Est quidem, mi Lucili, supinus et negligens qui in amici 1
 memoriam ab aliqua regione admonitus reducitur; tamen repositum in animo nostro desiderium loca interdum familiaria evocant, nec extinctam memoriam reddunt sed
 20 quiescentem irritant, sicut dolorem lugentium, etiam si mitigatus est tempore, aut servulus familiaris amisso aut vestis aut domus renovat. Ecce Campania et maxime Neapolis ac Pompeiorum tuorum conspectus incredibile est quam recens desiderium tui fecerint: totus mihi in oculis es. Cum maxime a te discedo; video lacrimas conbibentem et adfecti-
 25 bus tuis inter ipsam coercionem exeuntibus non satis resistentem.

- 2 Modo amisisse te videor; quid enim non 'modo' est, si recorderis? Modo apud Sotionem philosophum puer sedi, modo causas agere coepi, modo desii velle agere, modo desii posse. Infinita est velocitas temporis, quae magis apparet respicientibus. Nam ad praesentia intentos fallit; adeo praeci- 5
- 3 pitis fugae transitus lenis est. Causam huius rei quaeris? quidquid temporis transiit eodem loco est; pariter aspicitur, una iacet; omnia in idem profundum cadunt. Et alioqui non possunt longa intervalla esse in ea re quae tota brevis est. Punctum est quod vivimus et adhuc puncto minus; sed et hoc 10
- 4 minimum specie quadam longioris spatii natura derisit: aliud ex hoc infantiam fecit, aliud pueritiam, aliud adolescentiam, aliud inclinationem quandam ab adolescentia ad senectutem, aliud ipsam senectutem. In quam angusto quodam quot gradus
- 5 posuit! Modo te prosecutus sum; et tamen hoc 'modo' aetatis 15
- nostrae bona portio est, cuius brevitatem aliquando defecturam cogitemus. Non solebat mihi tam velox tempus videri: nunc incredibilis cursus apparet, sive quia admoveri lineas sentio, sive quia adtendere coepi et computare damnum meum.
- Eo magis itaque indignor aliquos ex hoc tempore quod 20
- 5 sufficere ne ad necessaria quidem potest, etiam si custoditum diligentissime fuerit, in supervacua maiorem partem erogare. Negat Cicero, si duplicetur sibi aetas, habiturum se tempus quo legat lyricos: eodem loco <pono> dialecticos: tristius inepti sunt. Illi ex professo lasciviunt, hi agere ipsos aliquid 25

existimant. Nec ego nego prospicienda ista, sed prospicienda 6
 tantum et a limine salutanda, in hoc unum, ne verba nobis
 dentur et aliquid esse in illis magni ac secreti boni iudicemus.
 Quid te torques et maceras in ea quaestione quam subtilius
 5 est contempsisse quam solvere? Securi est et ex comodo
 migrantis minuta conquirere: cum hostis instat a tergo et
 movere se iussus est miles, necessitas excutit quidquid pax
 otiosa collegerat. Non vacat mihi verba dubie cadentia con- 7
 sectari et vafritiam in illis meam experiri.

10   Aspice qui coeant populi, quae moenia clusis
               ferrum acuunt portis.

Magno mihi animo strepitus iste belli circumsonantis ex-
 audiendus est. Demens omnibus merito viderer, si cum saxa 8
 in munimentum murorum senes feminaeque congererent,
 15 cum iuventus intra portas armata signum eruptionis ex-
 pectaret aut posceret, cum hostilia in portis tela vibrarent
 et ipsum solum suffossionibus et cuniculis tremere, sederem
 otiosus et eiusmodi quaestiunculas ponens: 'quod non per-
 didisti habes; cornua autem non perdidisti; cornua ergo
 20 habes' aliaque ad exemplum huius acutae delirationis con-
 cinnata. Atqui aequae licet tibi demens videar si istis inpen- 9
 dero operam: et nunc obsideor. Tunc tamen periculum mihi
 obsesso externum inmineret, murus me ab hoste secerneret:
 nunc mortifera mecum sunt. Non vaco ad istas ineptias;
 25 ingens negotium in manibus est. Quid agam? mors me sequi-
 tur, fugit vita. Adversus haec me doce aliquid; effice ut ego 10
 mortem non fugiam, vita me non effugiat. Exhortare adver-
 sus difficilia, [de aequanimitate] adversus inevitabilia;

angustias temporis mei laxa. Doce non esse positum bonum vitae in spatio eius sed in usu, posse fieri, immo saepissime fieri, ut qui diu vixit parum vixerit. Dic mihi dormituro 'potes non expergisci'; dic experrecto 'potes non dormire amplius'. Dic exeunti 'potes non reverti'; dic redeunti 'potes non exire'. Erras si in navigatione tantum existimas minimum esse quo <a> morte vita diducitur: in omni loco aequae tenue intervallum est. Non ubique se mors tam prope ostendit: ubique tam prope est. Has tenebras discute, et facilius ea trades ad quae praeparatus sum. Dociles natura nos edidit, et rationem dedit imperfectam, sed quae perfici posset. De iustitia mihi, de pietate disputa, de frugalitate, de pudicitia utraque, et illa cui alieni corporis abstinentia est, et hac cui sui cura. Si me nolueris per devia ducere, facilius ad id quo tendo perveniam; nam, ut ait ille tragicus, 'veritatis simplex oratio est', ideoque illam implicari non oportet; nec enim quicquam minus convenit quam subdola ista calliditas animis magna conantibus. Vale.

50

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM

1 Epistulam tuam accepi post multos menses quam miseram; supervacuum itaque putavi ab eo qui adferebat quid ageres quaerere. Valde enim bonae memoriae est, si meminit; et tamen spero te sic iam vivere ut, ubicumque eris, sciam quid agas. Quid enim aliud agis quam ut meliorem te ipse cotidie facias, ut aliquid ex erroribus ponas, ut intellegas tua vitia

esse quae putas rerum? Quaedam enim locis et temporibus
 adscribimus; at illa, quocumque transierimus, secutura sunt.
 Harpasten, uxoris meae fatuam, scis hereditarium onus in 2
 domo mea remansisse. Ipse enim aversissimus ab istis pro-
 5 digiis sum; si quando fatuo delectari volo, non est mihi longe
 quaerendus: me rideo. Haec fatua subito desiit videre. In-
 credibilem rem tibi narro, sed veram: nescit esse se caecam;
 subinde paedagogum suum rogat ut migret, ait domum
 tenebricosam esse. Hoc quod in illa ridemus omnibus nobis 3
 10 accidere liqueat tibi: nemo se avarum esse intellegit, nemo
 cupidum. Caeci tamen ducem quaerunt, nos sine duce
 erramus et dicimus, 'non ego ambitiosus sum, sed nemo aliter
 Romae potest vivere; non ego sumptuosus sum, sed urbs ipsa
 magnas inpensas exigit; non est meum vitium quod iracun-
 15 dus sum, quod nondum constitui certum genus vitae:
 adulescentia haec facit'.

Quid nos decipimus? non est extrinsecus malum nostrum: 4
 intra nos est, in visceribus ipsis sedet, et ideo difficulter ad
 sanitatem pervenimus quia nos aegrotare nescimus. Si curari
 20 coeperimus, quando tot morborum tantas vires discutiemus?
 Nunc vero ne quaerimus quidem medicum, qui minus negotii
 haberet si adhiberetur ad recens vitium; sequerentur teneri
 et rudes animi recta monstrantem. Nemo difficulter ad natu- 5
 ram reducitur nisi qui ab illa defecit: erubescimus discere
 25 bonam mentem. At mehercules, <si> turpe est magistrum
 huius rei quaerere, illud desperandum est, posse nobis casu
 tantum bonum influere: laborandum est et, ut verum di-

cam, ne labor quidem magnus est, si modo, ut dixi, ante
 animum nostrum formare incipimus et recorrigere quam
 6 indurescat pravitas eius. Sed nec indurata despero: nihil
 est quod non expugnet pertinax opera et intenta ac diligens
 cura. Robora in rectum quamvis flexa revocabis; curvatas 5
 trabes calor explicat et aliter natae in id finguntur quod usus
 noster exigit: quanto facilius animus accipit formam, flexi-
 bilis et omni umore obsequentior! Quid enim est aliud
 animus quam quodam modo se habens spiritus? vides autem
 tanto spiritum esse faciliorem omni alia materia quanto 10
 7 tenuior est. Illud, mi Lucili, non est quod te inpediat quo-
 minus de nobis bene speres, quod malitia nos iam tenet, quod
 diu in possessione nostri est: ad neminem ante bona mens
 venit quam mala; omnes praeoccupati sumus; virtutes di-
 8 scere vitia dediscere <est>. Sed eo maiore animo ad emenda- 15
 tionem nostri debemus accedere quod semel traditi nobis boni
 perpetua possessio est; non dediscitur virtus. Contraria enim
 male in alieno haerent, ideo depelli et exturbari possunt;
 fideliter sedent quae in locum suum veniunt. Virtus secun-
 9 dum naturam est, vitia inimica et infesta sunt. Sed quemad- 20
 modum virtutes receptae exire non possunt facilisque earum
 tutela est, ita initium ad illas eundi arduum, quia hoc pro-
 prium inbecillae mentis atque aegrae est, formidare inex-
 perta; itaque cogenda est ut incipiat. Deinde non est acerba
 medicina; protinus enim delectat, dum sanat. Aliorum reme- 25

diorum post sanitatem voluptas est, philosophia pariter et salutaris et dulcis est. Vale.

51 SENECA LVCILIO SVO SALVTEM

Quomodo quisque potest, mi Lucili: tu istic habes Aet- 1
 5 nam, †et illuc† nobilissimum Siciliae montem (quem quare
 dixerit Messala unicum, sive Valgius—apud utrumque enim
 legi—non reperio, cum plurima loca evomant ignem, non
 tantum edita, quod crebrius evenit, videlicet quia ignis in
 altissimum effertur, sed etiam iacentia), nos, utcumque
 10 possumus, contenti sumus Bais; quas postero die quam
 attigeram reliqui, locum ob hoc devitandum, cum habeat
 quasdam naturales dotes, quia illum sibi celebrandum lu-
 xuria desumpsit.

‘Quid ergo? ulli loco indicendum est odium?’ Minime; 2
 15 sed quemadmodum aliqua vestis sapienti ac probo viro magis
 convenit quam aliqua, nec ullum colorem ille odit sed
 aliquem parum putat aptum esse frugalitatem professo, sic
 regio quoque est quam sapiens vir aut ad sapientiam tendens
 declinet tamquam alienam bonis moribus. Itaque de secessu 3
 20 cogitans numquam Canopum eliget, quamvis neminem
 Canopus esse frugi vetet, ne Baias quidem: deversorium
 vitiorum esse coeperunt. Illic sibi plurimum luxuria permittit,
 illic, tamquam aliqua licentia debeatur loco, magis solvitur.
 Non tantum corpori sed etiam moribus salubrem locum eli- 4
 25 gere debemus; quemadmodum inter tortores habitare nolim,
 sic ne inter popinas quidem. Videre ebrios per litora errantes
 et comessationes navigantium et symphoniarum cantibus
 strepentes lacus et alia quae velut soluta legibus luxuria non

- 5 tantum peccat sed publicat, quid necesse est? Id agere debemus ut inritamenta vitiorum quam longissime profugiamus; indurandus est animus et a blandimentis voluptatum procul abstrahendus. Una Hannibalem hiberna solverunt et indomitum illum nivibus atque Alpibus virum enervaverunt 5
- 6 fomenta Campaniae: armis vicit, vitiis victus est. Nobis quoque militandum est, et quidem genere militiae quo numquam quies, numquam otium datur: debellandae sunt in primis voluptates, quae, ut vides, saeva quoque ad se ingenia rapuerunt. Si quis sibi proposuerit quantum operis adgressus sit, 10 sciet nihil delicate, nihil molliter esse faciendum. Quid mihi cum istis calentibus stagnis? quid cum sudatoriis, in quae siccus vapor corpora exhausurus includitur? omnis sudor
- 7 per laborem exeat. Si faceremus quod fecit Hannibal, ut interrupto cursu rerum omissoque bello fovendis corporibus 15 operam daremus, nemo non intempestivam desidiam, victori quoque, nedum vincenti, periculosam, merito reprehenderet: minus nobis quam illis Punica signa sequentibus licet, plus periculi restat cedentibus, plus operis etiam perseverantibus.
- 8 Fortuna mecum bellum gerit: non sum imperata facturus; 20 iugum non recipio, immo, quod maiore virtute faciendum est, excutio. Non est emolliendus animus: si voluptati cessero, cedendum est dolori, cedendum est labori, cedendum est paupertati; idem sibi in me iuris esse volet et ambitio et ira; inter
- 9 tot adfectus distrahar, immo discerpar. Libertas proposita 25 est; ad hoc praemium laboratur. Quae sit libertas quaeris? Nulli rei servire, nulli necessitati, nullis casibus, fortunam in aequum deducere. Quo die illam intellexero plus posse, nil poterit: ego illam feram, cum in manu mors sit?

His cogitationibus intentum loca seria sanctaque eligere 10
oportet; effeminat animos amoenitas nimia, nec dubie aliquid
ad corrumpendum vigorem potest regio. Quamlibet viam iu-
menta patiuntur quorum durata in aspero ungula est: in
5 molli palustrique pascuo saginata cito subteruntur. Et fortior
miles ex confragoso venit: segnis est urbanus et verna. Nullum
laborem recusant manus quae ad arma ab aratro transferun-
tur: in primo deficit pulvere ille unctus et nitidus. Severior 11
loci disciplina firmat ingenium aptumque magnis conatibus
10 reddit. Literni honestius Scipio quam Bais exulabat: ruina
eiusmodi non est tam molliter conlocanda. Illi quoque ad
quos primos fortuna populi Romani publicas opes transtulit,
C. Marius et Cn. Pompeius et Caesar, exstruxerunt quidem
villas in regione Baiana, sed illas inposuerunt summis iugis
15 montium: videbatur hoc magis militare, ex edito speculari
late longeque subiecta. Aspice quam positionem elegerint,
quibus aedificia excitaverint locis et qualia: scies non villas
esse sed castra. Habitaturum tu putas umquam fuisse illic 12
M. Catonem, ut praenavigantes adulteras dinumeraret et tot
20 genera cumbarum variis coloribus picta et fluviantem toto
lacu rosam, ut audiret canentium nocturna convicia? nonne
ille manere intra vallum maluisset, quod in unam noctem
manu sua ipse duxisset? Quidni mallet, quisquis vir est,
somnum suum classico quam symphonia rumpi?
25 Sed satis diu cum Bais litigavimus, numquam satis cum 13
vitiis, quae, oro te, Lucili, persequere sine modo, sine fine;

nam illis quoque nec finis est nec modus. Proice quaecumque cor tuum laniant, quae si aliter extrahi nequirent, cor ipsum cum illis revellendum erat. Voluptates praecipue exturba et invisissimas habe: latronum more, quos *φιλήτας* Aegyptii vocant, in hoc nos amplectuntur, ut strangulent. Vale. 5

52

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM

- 1 Quid est hoc, Lucili, quod nos alio tendentes alio trahit et eo unde recedere cupimus inpellit? quid conluctatur cum animo nostro nec permittit nobis quicquam semel velle? Fluctuamur inter varia consilia; nihil libere volumus, nihil 10
- 2 absolute, nihil semper. 'Stultitia' inquis 'est cui nihil constat, nihil diu placet.' Sed quomodo nos aut quando ab illa revellemus? Nemo per se satis valet ut emergat; oportet manum
- 3 aliquis porrigat, aliquis educat. Quosdam ait Epicurus ad veritatem sine ullius adiutorio exisse, fecisse sibi ipsos viam; 15
- hos maxime laudat quibus ex se impetus fuit, qui se ipsi protulerunt: quosdam indigere ope aliena, non ituros si nemo praecesserit, sed bene secuturos. Ex his Metrodorum ait esse; egregium hoc quoque, sed secundae sortis ingenium. Nos ex illa prima nota non sumus; bene nobiscum agitur, si in secun- 20
- dam recipimur. Ne hunc quidem contempseris hominem qui alieno beneficio esse salvus potest; et hoc multum est, velle
- 4 servari. Praeter haec adhuc invenies genus aliud hominum ne ipsum quidem fastidiendum eorum qui cogi ad rectum conpelli que possunt, quibus non duce tantum opus sit sed 25
- adiutore et, ut ita dicam, coactore; hic tertius color est. Si quaeris huius quoque exemplar, Hermarchum ait Epicurus

talem fuisse. Itaque alteri magis gratulatur, alterum magis
suspicit; quamvis enim ad eundem finem uterque pervenerit,
tamen maior est laus idem effecisse in difficiliore materia.
Putat enim duo aedificia excitata esse, ambo paria, aequae 5
5 excelsa atque magnifica. Alter puram aream accepit, illic
protinus opus crevit; alterum fundamenta lassarunt in mol-
lem et fluidam humum missa multumque laboris exhaustum
est dum pervenitur ad solidum: intuentibus quidquid fecit
<alter> * * * alterius magna pars et difficilior latet. Quaedam 6
10 ingenia facilia, expedita, quaedam manu, quod aiunt, facien-
da sunt et in fundamentis suis occupata. Itaque illum ego
feliciorum dixerim qui nihil negotii secum habuit, hunc
quidem melius de se meruisse qui malignitatem naturae suae
vicit et ad sapientiam se non perduxit sed extraxit.
15 Hoc durum ac laboriosum ingenium nobis datum scias 7
licet; imus per obstantia. Itaque pugnemus, aliquorum in-
vocemus auxilium. 'Quem' inquis 'invocabo? Hunc aut illum?'
Tu vero etiam ad priores revertere, qui vacant; adjuvare nos
possunt non tantum qui sunt, sed qui fuerunt. Ex his autem 8
20 qui sunt eligamus non eos qui verba magna celeritate prae-
cipitant et communes locos volvunt et in privato circulantur,
sed eos qui vita docent, qui cum dixerunt quid faciendum sit
probant faciendo, qui docent quid vitandum sit nec umquam
in eo quod fugiendum dixerunt deprehenduntur; eum elige
25 adiutorem quem magis admireris cum videris quam cum
audieris. Nec ideo te prohibuerim hos quoque audire quibus 9

- admittere populum ac disserere consuetudo est, si modo hoc proposito in turbam prodeunt, ut meliores fiant faciantque meliores, si non ambitionis hoc causa exercent. Quid enim turpius philosophia captante clamores? numquid aeger laudat
- 10** medicum secantem? Tacete, favete et praebete vos cura- 5
tioni; etiam si exclamaveritis, non aliter audiam quam si ad tactum vitiorum vestrorum ingemescatis. Testari vultis attendere vos moverique rerum magnitudine? sane liceat: ut quidem iudicetis et feratis de meliore suffragium, quidni non permittam? Apud Pythagoram discipulis quinque annis 10
tacendum erat: numquid ergo existimas statim illis et loqui et laudare licuisse?
- 11** Quanta autem dementia eius est quem clamores inperi-
torum hilarem ex auditorio dimittunt! Quid laetaris quod ab hominibus his laudatus es quos non potes ipse laudare? 15
Disserebat populo Fabianus, sed audiebatur modeste; erumpebat interdum magnus clamor laudantium, sed quem rerum magnitudo evocaverat, non sonus inoffense ac molliter orationis elapsae. Intersit aliquid inter clamorem theatri et
- 12** scholae: est aliqua et laudandi elegantia. Omnia rerum 20
omnium, si observentur, indicia sunt, et argumentum morum ex minimis quoque licet capere: inpudicum et incessus ostendit et manus mota et unum interdum responsum et relatus ad caput digitus et flexus oculorum; inprobum risus, insanum vultus habitusque demonstrat. Illa enim in apertum per notas 25
exeunt: qualis quisque sit scies, si quemadmodum laudet, quemadmodum laudetur aspexeris. Hinc atque illinc philo-
- 13** sopho manus auditor intentat et super ipsum caput miran-

tium turba consistit: non laudatur ille nunc, si intellegis, sed
conclamatur. Relinquantur istae voces illis artibus quae
propositum habent populo placere: philosophia adoretur.
Permittendum erit aliquando iuuenibus sequi impetum **14**
5 animi, tunc autem cum hoc ex impetu facient, cum silen-
tium sibi imperare non poterunt; talis laudatio aliquid
exhortationis adfert ipsis audientibus et animos adulescen-
tium exstimulat. <At> ad rem commoveantur, non ad verba
composita; alioquin nocet illis eloquentia, si non rerum cupi-
10 ditatem facit sed sui.

Differam hoc in praesentia; desiderat enim propriam et **15**
longam executionem, quemadmodum populo disserendum,
quid sibi apud populum permittendum sit, quid populo
apud se. Damnum quidem fecisse philosophiam non erit
15 dubium postquam prostituta est; sed potest in penetralibus
suis ostendi, si modo non institorem sed antistitem nancta
est. Vale.

LIBER SEXTVS

53

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM

- 1 Quid non potest mihi persuaderi, cui persuasum est ut
navigarem? Solvi mari languido; erat sine dubio caelum
grave sordidis nubibus, quae fere aut in aquam aut in ventum 5
resolvuntur, sed putavi tam pauca milia a Parthenope tua
usque Puteolos subripi posse, quamvis dubio et inpendente
caelo. Itaque quo celerius evaderem, protinus per altum ad
2 Nesida derexi praecisurus omnes sinus. Cum iam eo proces-
sissem ut mea nihil interesset utrum irem an redirem, pri- 10
mum aequalitas illa quae me corruerat periit; nondum erat
tempestas, sed iam inclinatio maris ac subinde crebrior flu-
ctus. Coepi gubernatorem rogare ut me in aliquo litore ex-
poneret: aiebat ille aspera esse et inportuosa nec quicquam se
3 aequae in tempestate timere quam terram. Peius autem vexa- 15
bar quam ut mihi periculum succurreret; nausia enim me
segnis haec et sine exitu torquebat, quae bilem movet nec
effundit. Institi itaque gubernatori et illum, vellet nollet,
coegi, peteret litus. Cuius ut viciniam attigimus, non expecto
ut quicquam ex praeceptis Vergilii fiat, 20

obvertunt pelago proras

aut

ancora de prora iacitur:

- memor artificii mei vetus frigidae cultor mitto me in mare,
4 quomodo psychrolutam decet, gausapatus. Quae putas me 25

passum dum per aspera erepo, dum viam quaero, dum facio?
Intellexi non inmerito nautis terram timeri. Incredibilia
sunt quae tulerim, cum me ferre non possem: illud scito,
Ulixem non fuisse tam irato mari natum ut ubique naufragia
5 faceret: nausiator erat. Et ego quocumque navigare debuero
vicensimo anno perveniam.

Ut primum stomachum, quem scis non cum mari nausiam 5
effugere, collegi, ut corpus unctione recreavi, hoc coepi
mecum cogitare, quanta nos vitiorum nostrorum sequeretur
10 oblivio, etiam corporalium, quae subinde admonent sui,
nedum illorum quae eo magis latent quo maiora sunt. Levis 6
aliquem motiuncula decipit; sed cum crevit et vera febris
exarsit, etiam duro et perpessio confessionem exprimit.
Pedes dolent, articuli punctiunculas sentiunt: adhuc dissimu-
15 lamus et aut talum extorsisse dicimus nos aut in exercitacione
aliqua laborasse. Dubio et incipiente morbo quaeritur nomen,
qui ubi ut talaria coepit intendere et utrosque distortos pedes
fecit, necesse est podagram fateri.

Contra evenit in his morbis quibus adficiuntur animi: quo 7
20 quis peius se habet, minus sentit. Non est quod mireris,
Lucili carissime; nam qui leviter dormit, et species secundum
quietem capit et aliquando dormire se dormiens cogitat: gra-
vis sopor etiam somnia extinguit animumque altius mergit
quam ut in ullo intellectu sui sit. Quare vitia sua nemo con- 8
25 fitetur? quia etiam nunc in illis est: somnium narrare vigilan-

tis est, et vitia sua confiteri sanitatis indicium est. Expergi-
 scamur ergo, ut errores nostros coarguere possimus. Sola
 autem nos philosophia excitabit, sola somnum excutiet
 gravem: illi te totum dedica. Dignus illa es, illa digna te est:
 ite in complexum alter alterius. Omnibus aliis rebus te nega, 5
 9 fortiter, aperte; non est quod precario philosopheris. Si aeger
 esses, curam intermisisses rei familiaris et forensia tibi
 negotia excidissent nec quemquam tanti putares cui advoca-
 tus in remissione descenderes; toto animo id ageres ut quam
 primum morbo liberareris. Quid ergo? non et nunc idem 10
 facies? omnia impedimenta dimitte et vaca bonae menti:
 nemo ad illam pervenit occupatus. Exercet philosophia
 regnum suum; dat tempus, non accipit; non est res subsiciva;
 10 ordinaria est, domina est, adest et iubet. Alexander cuidam
 civitati partem agrorum et dimidium rerum omnium pro- 15
 mittenti 'eo' inquit 'proposito in Asiam veni, ut non id
 acciperem quod dedissetis, sed ut id haberetis quod reli-
 quissem'. Idem philosophia rebus omnibus: 'non sum hoc
 tempus acceptura quod vobis superfuerit, sed id vos habe-
 11 bitis quod ipsa reiecero'. Totam huc converte mentem, huic 20
 adside, hanc cole: ingens intervallum inter te et ceteros fiet;
 omnes mortales multo antecedes, non multo te dii antecedent.
 Quaeris quid inter te et illos interfuturum sit? diutius erunt.
 At mehercules magni artificis est cluisse totum in exiguo;
 tantum sapienti sua quantum deo omnis aetas patet. Est 25
 aliquid quo sapiens antecedit deum: ille naturae beneficio
 12 non timet, suo sapiens. Ecce res magna, habere inbecillita-
 tem hominis, securitatem dei. Incredibilis philosophiae vis

est ad omnem fortuitam vim retundendam. Nullum telum in corpore eius sedet; munita est, solida; quaedam defetigat et velut levia tela laxo sinu eludit, quaedam discutit et in eum usque qui miserat respuit. Vale.

5 54 SENECA LVCILIO SVO SALVTEM

Longum mihi commeatum dederat mala valetudo; repente 1
me invasit. 'Quo genere?' inquis. Prorsus merito interrogas:
adeo nullum mihi ignotum est. Uni tamen morbo quasi
adsignatus sum, quem quare Graeco nomine appellem nescio;
10 satis enim apte dici suspirium potest. Brevis autem valde et
procellae similis est impetus; intra horam fere desinit: quis
enim diu exspirat? Omnia corporis aut incommoda aut peri- 2
cula per me transierunt: nullum mihi videtur molestius.
Quidni? aliud enim quidquid est aegrotare est, hoc animam
15 egerere. Itaque medici hanc 'meditationem mortis' vocant;
facit enim aliquando spiritus ille quod saepe conatus est.
Hilarem me putas haec tibi scribere quia effugi? Tam ridicule 3
facio, si hoc fine quasi bona valetudine delector, quam ille,
quisquis vicisse se putat cum vadimonium distulit.

20 Ego vero et in ipsa suffocatione non desii cogitationibus
laetis ac fortibus adquiescere. 'Quid hoc est?' inquam 'tam 4
saepe mors experitur me? Faciat: [at] ego illam diu expertus
sum.' 'Quando?' inquis. Antequam nascerer. Mors est non
esse. Id quale sit iam scio: hoc erit post me quod ante me
25 fuit. Si quid in hac re tormenti est, necesse est et fuisse,
antequam prodiremus in lucem; atqui nullam sensimus tunc
vexationem. Rogo, non stultissimum dicas si quis existimet 5

lucernae peius esse cum extincta est quam antequam accenditur? Nos quoque et extinguimur et accendimur: medio illo tempore aliquid patimur, utrimque vero alta securitas est. In hoc enim, mi Lucili, nisi fallor, erramus, quod mortem iudicamus sequi, cum illa et praecesserit et secutura sit. 5
 Quidquid ante nos fuit mors est; quid enim refert non incipias an desinas, cum utriusque rei hic sit effectus, non esse?

- 6 His et eiusmodi exhortationibus (tacitis scilicet, nam verbis locus non erat) adloqui me non desii; deinde paulatim suspirium illud, quod esse iam anhelitus coeperat, intervalla 10
 maiora fecit et retardatum est. At remansit, nec adhuc, quamvis desierit, ex natura fluit spiritus; sentio haesitationem quandam eius et moram. Quomodo volet, dummodo
 7 non ex animo suspirem. Hoc tibi de me recipe: non trepidabo ad extrema, iam praeparatus sum, nihil cogito de die toto. 15
 Illum tu lauda et imitare quem non piget mori, cum iuvet vivere: quae est enim virtus, cum eiciaris, exire? Tamen est et hic virtus: eicior quidem, sed tamquam exeam. Et ideo numquam eicitur sapiens quia eici est inde expelli unde invitus recedas: nihil invitus facit sapiens; necessitatem 20
 effugit, quia vult quod coactura est. Vale.

55

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM

- 1 A gestatione cum maxime venio, non minus fatigatus quam si tantum ambulassem quantum sedi; labor est enim et diu ferri, ac nescio an eo maior quia contra naturam est, 25
 quae pedes dedit ut per nos ambulemus, oculos ut per nos videremus. Debilitatem nobis indixere deliciae, et quod diu

noluimus posse desimus. Mihi tamen necessarium erat con- 2
cutere corpus, ut, sive bilis insederat faucibus, discuteretur,
sive ipse ex aliqua causa spiritus densior erat, extenuaret
illum iactatio, quam profuisse mihi sensi. Ideo diutius vehi
5 perseveravi invitante ipso litore, quod inter Cumas et Servili
Vatiae villam curvatur et hinc mari, illinc lacu velut angu-
stum iter cluditur. Erat autem a recenti tempestate spissum;
fluctus enim illud, ut scis, frequens et concitatus exaequat,
longior tranquillitas solvit, cum harenis, quae umore alligan-
10 tur, sucus abscessit.

Ex consuetudine tamen mea circumspicere coepi an ali- 3
quid illic invenirem quod mihi posset bono esse, et derexi
oculos in villam quae aliquando Vatiae fuit. In hac ille prae-
torius dives, nulla alia re quam otio notus, consenuit, et ob
15 hoc unum felix habebatur. Nam quotiens aliquos amicitiae
Asinii Galli, quotiens Seiani odium, deinde amor merserat
(aeque enim offendisse illum quam amasse periculosum fuit),
exclamabant homines, 'o Vatia, solus scis vivere'. At ille 4
latere sciebat, non vivere; multum autem interest utrum
20 vita tua otiosa sit an ignava. Numquam aliter hanc villam
Vatia vivo praeteribam quam ut dicerem, 'Vatia hic situs
est'. Sed adeo, mi Lucili, philosophia sacrum quiddam est et
venerabile ut etiam si quid illi simile est mendacio placeat.
Otiosum enim hominem seductum existimat vulgus et secu-
25 rum et se contentum, sibi viventem, quorum nihil ulli con-
tingere nisi sapienti potest. Ille solus scit sibi vivere; ille
enim, quod est primum, scit vivere. Nam qui res et homines 5
fugit, quem cupiditatum suarum infelicitas relegavit, qui

alios feliciores videre non potuit, qui velut timidum atque iners animal metu oblituit, ille sibi non vivit, sed, quod est turpissimum, ventri, somno, libidini; non continuo sibi vivit qui nemini. Adeo tamen magna res est constantia et in proposito suo perseverantia ut habeat auctoritatem inertia quo- 5 que pertinax.

- 6 De ipsa villa nihil tibi possum certi scribere; frontem enim eius tantum novi et exposita, quae ostendit etiam transeuntibus. Speluncae sunt duae magni operis, cuivis laxo atrio pares, manu factae, quarum altera solem non recipit, altera 10 usque in occidentem tenet. Platanona medius rivus et a mari et ab Acherusio lacu receptus euripi modo dividit, alendis piscibus, etiam si adsidue exhauriatur, sufficiens. Sed illi, cum mare patet, parcitur: cum tempestas piscatoribus dedit 15 ferias, manus ad parata porrigitur. Hoc tamen est commodissimum in villa, quod Baias trans parietem habet: incommodis illarum caret, voluptatibus fruitur. Has laudes eius ipse novi: esse illam totius anni credo; occurrit enim Favonio et illum adeo excipit ut Bais neget. Non stulte videtur elegisse hunc locum Vatia in quem otium suum 20 pigrum iam et senile conferret.
- 8 Sed non multum ad tranquillitatem locus confert: animus est qui sibi commendet omnia. Vidi ego in villa hilari et amoena maestos, vidi in media solitudine occupatis similes. Quare non est quod existimes ideo parum bene compositum 25 esse te quod in Campania non es. Quare autem non es? huc usque cogitationes tuas mitte. Conversari cum amicis absentibus licet, et quidem quotiens velis, quamdiu velis. Magis

hac voluptate, quae maxima est, fruimur dum absumus; praesentia enim nos delictos facit, et quia aliquando una loquimur, ambulamus, consedimus, cum diducti sumus nihil de iis quos modo vidimus cogitamus. Et ideo aequo animo 10
5 ferre debemus absentiam, quia nemo non multum etiam praesentibus abest. Pone hic primum noctes separatas, deinde occupationes utrique diversas, deinde studia secreta, suburbanas profectioes: videbis non multum esse quod nobis peregrinatio eripiat. Amicus animo possidendus est; hic 11
10 autem numquam abest; quemcumque vult cotidie videt. Itaque mecum stude, mecum cena, mecum ambula: in angusto vivebamus, si quicquam esset cogitationibus clusum. Video te, mi Lucili; cum maxime audio; adeo tecum sum ut dubitem an incipiam non epistulas sed codicillos tibi
15 scribere. Vale.

56

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM

Peream si est tam necessarium quam videtur silentium in 1
studia seposito. Ecce undique me varius clamor circumsonat: supra ipsum balneum habito. Propone nunc tibi omnia genera
20 vocum quae in odium possunt aures adducere: cum fortiores exercentur et manus plumbo graves iactant, cum aut laborant aut laborantem imitantur, gemitus audio, quotiens retentum spiritum remiserunt, sibilos et acerbissimas respiraciones; cum in aliquem inertem et hac plebeia unctione
25 contentum incidi, audio crepitum inlissae manus umeris, quae prout plana pervenit aut concava, ita sonum mutat. Si vero pilicrepus supervenit et numerare coepit pilas, actum

- 2 est. Adice nunc scordalum et furem deprensam et illum cui
 vox sua in balineo placet, adice nunc eos qui in piscinam
 cum ingenti impulsae aquae sono saliunt. Praeter istos quo-
 rum, si nihil aliud, rectae voces sunt, alipilum cogita tenuem 5
 et stridulam vocem quo sit notabilior subinde exprimentem
 nec umquam tacentem nisi dum vellit alas et alium pro se
 clamare cogit; iam biberari varias exclamations et botu-
 larium et crustularium et omnes popinarum institores
 mercem sua quadam et insignita modulatione vendentis.
- 3 'O te' inquis 'ferreum aut surdum, cui mens inter tot 10
 clamores tam varios, tam dissonos constat, cum Chrysippum
 nostrum adsidua salutatio perducatur ad mortem.' At meher-
 cules ego istum fremitum non magis curo quam fluctum aut
 deiectum aquae, quamvis audiam cuidam genti hanc unam
 fuisse causam urbem suam transferendi, quod fragorem Nili 15
 4 cadentis ferre non potuit. Magis mihi videtur vox avocare
 quam crepitus; illa enim animum adducit, hic tantum aures
 implet ac verberat. In his quae me sine avocatione circum-
 strepunt essedas transcurrentes pono et fabrum inquilinum
 et serrarium vicinum, aut hunc qui ad Metam Sudantem 20
 tubulas experitur et tibias, nec cantat sed exclamat: etiam-
 5 nunc molestior est mihi sonus qui intermittitur subinde quam
 qui continuatur. Sed iam me sic ad omnia ista duravi ut
 audire vel pausarium possim voce acerbissima remigibus
 modos dantem. Animum enim cogo sibi intentum esse nec 25
 avocari ad externa; omnia licet foris resonent, dum intus

nihil tumultus sit, dum inter se non rixentur cupiditas et timor, dum avaritia luxuriaque non dissideant nec altera alteram vexet. Nam quid prodest totius regionis silentium, si adfectus fremunt?

5   Omnia noctis erant placida composta quiete.   6

Falsum est: nulla placida est quies nisi quam ratio composuit; nox exhibet molestiam, non tollit, et sollicitudines mutat. Nam dormientium quoque insomnia tam turbulenta sunt quam dies: illa tranquillitas vera est in quam bona mens
10 explicatur. Aspice illum cui somnus laxae domus silentio 7
quaeritur, cuius aures ne quis agitet sonus, omnis servorum turba conticuit et suspensum accedentium propius vestigium ponitur: huc nempe versatur atque illuc, somnum inter aegritudines levem captans; quae non audit audisse se que-
15 ritur. Quid in causa putas esse? Animus illi obstrepit. Hic 8
placandus est, huius conpescenda seditio est, quem non est quod existimes placidum, si iacet corpus: interdum quies inquieta est; et ideo ad rerum actus excitandi ac tractatione bonarum artium occupandi sumus, quotiens nos male habet
20 inertia sui inpatiens. Magni imperatores, cum male parere 9
militem vident, aliquo labore conpescunt et expeditionibus detinent: numquam vacat lascivire districtis, nihilque tam certum est quam otii vitia negotio discuti. Saepe videmur taedio rerum civilium et infelicis atque ingratae stationis
25 paenitentia secessisse; tamen in illa latebra in quam nos

timor ac lassitudo coniecit interdum recrudescit ambitio. Non enim excisa desit, sed fatigata aut etiam obirata rebus
 10 parum sibi cedentibus. Idem de luxuria dico, quae videtur aliquando cessisse, deinde frugalitatem professos sollicitat atque in media parsimonia voluptates non damnatas sed 5 relictas petit, et quidem eo vehementius quo occultius. Omnia enim vitia in aperto leniora sunt; morbi quoque tunc ad sanitatem inclinant cum ex abdito erumpunt ac vim sui proferunt. Et avaritiam itaque et ambitionem et cetera mala mentis humanae tunc perniciosissima scias esse cum simulata 10
 11 sanitate subsidunt. Otiosi videmur, et non sumus. Nam si bona fide sumus, si receptui cecinimus, si speciosa contempsimus, ut paulo ante dicebam, nulla res nos avocabit, nullus hominum aviumque concentus interrumpet cogitationes
 12 bonas, solidasque iam et certas. Leve illud ingenium est nec 15 sese adhuc reduxit introsus quod ad vocem et accidentia erigitur; habet intus aliquid sollicitudinis et habet aliquid concepti pavoris quod illum curiosum facit, ut ait Vergilius noster:

et me, quem dudum non ulla iniecta movebant 20
 tela neque adverso glomerati ex agmine Grai,
 nunc omnes terrent aerae, sonus excitat omnis
 suspensum et pariter comitique onerique timentem.

13 Prior ille sapiens est, quem non tela vibrantia, non arietata inter <se> arma agminis densi, non urbis impulsae fragor 25 territat: hic alter inperitus est, rebus suis timet ad omnem

crepitum expavescens, quem una quaelibet vox pro fremitu
 accepta deiecit, quem motus levissimi exanimant; timidum
 illum sarcinae faciunt. Quemcumque ex istis felicibus elegeris, 14
 multa trahentibus, multa portantibus, videbis illum 'comiti-
 5 que onerique timentem'. Tunc ergo te scito esse compositum
 cum ad te nullus clamor pertinebit, cum te nulla vox tibi
 excutiet, non si blandietur, non si minabitur, non si inani
 sono vana circumstrepet. 'Quid ergo? non aliquando com- 15
 modius est et carere convicio?' Fateor; itaque ego ex hoc
 10 loco migrabo. Experiri et exercere me volui: quid necesse est
 diutius torqueri, cum tam facile remedium Ulixes sociis
 etiam adversus Sirenas invenerit? Vale.

57

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM

Cum a Bais deberem Neapolim repetere, facile credidi 1
 15 tempestatem esse, ne iterum navem experirer; et tantum
 luti tota via fuit ut possim videri nihilominus navigasse.
 Totum athletarum fatum mihi illo die perpetiendum fuit:
 a ceromate nos haphē excepit in crypta Neapolitana. Nihil 2
 illo carcere longius, nihil illis facibus obscurius, quae nobis
 20 praestant non ut per tenebras videamus, sed ut ipsas. Ceterum
 etiam si locus haberet lucem, pulvis auferret, in aperto quo-
 que res gravis et molesta: quid illic, ubi in se volutatur et,
 cum sine ullo spiramento sit inclusus, in ipsos a quibus ex-
 citatus est recidit? Duo incommoda inter se contraria simul
 25 pertulimus: eadem via, eodem die et luto et pulvere labora-
 vimus.

Aliquid tamen mihi illa obscuritas quod cogitarem dedit: 3
 sensi quendam ictum animi et sine metu mutationem quam

insolitae rei novitas simul ac foeditas fecerat. Non de me nunc
 tecum loquor, qui multum ab homine tolerabili, nedum a
 perfecto absum, sed de illo in quem fortuna ius perdidit:
 4 huius quoque ferietur animus, mutabitur color. Quaedam
 enim, mi Lucili, nulla effugere virtus potest; admonet illam 5
 natura mortalitatis suae. Itaque et vultum adducet ad tristia
 et inhorrescet ad subita et caligabit, si vastam altitudinem
 in crepidine eius constitutus despexerit: non est hoc timor,
 5 sed naturalis adfectio inexpugnabilis rationi. Itaque fortes
 quidam et paratissimi fundere suum sanguinem alienum 10
 videre non possunt; quidam ad vulneris novi, quidam ad
 veteris et purulenti tractationem inspectionemque succidunt
 ac relinquuntur animo; alii gladium facilius recipiunt quam
 6 vident. Sensi ergo, ut dicebam, quandam non quidem pertur-
 bationem, sed mutationem: rursus ad primum conspectum 15
 redditae lucis alacritas rediit incogitata et iniussa. Illud
 deinde mecum loqui coepi, quam inepte quaedam magis
 aut minus timeremus, cum omnium idem finis esset. Quid
 enim interest utrum supra aliquem vigilarium ruat an mons?
 nihil invenies. Erunt tamen qui hanc ruinam magis timeant, 20
 quamvis utraque mortifera aequae sit; adeo non effectus, sed
 efficientia timor spectat.
 7 Nunc me putas de Stoicis dicere, qui existimant animam
 hominis magno pondere extriti permanere non posse et sta-
 tim spargi, quia non fuerit illi exitus liber? Ego vero non 25
 8 facio: qui hoc dicunt videntur mihi errare. Quemadmodum
 flamma non potest opprimi (nam circa id diffugit quo urge-
 tur), quemadmodum aer verberare atque ictu non laeditur,

ne scinditur quidem, sed circa id cui cessit refunditur, sic animus, qui ex tenuissimo constat, deprehendi non potest nec intra corpus effligi, sed beneficio subtilitatis suae per ipsa quibus premitur erumpit. Quomodo fulmini, etiam cum
 5 latissime percussit ac fulsit, per exiguum foramen est relictus, sic animo, qui adhuc tenuior est igne, per omne corpus fuga est. Itaque de illo quaerendum est, an possit immortalis esse. 9
 Hoc quidem certum habet: si superstes est corpori, opteri illum nullo genere posse, [propter quod non perit] quoniam
 10 nulla immortalitas cum exceptione est, nec quicquam noxium aeterno est. Vale.

58

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM

Quanta verborum nobis paupertas, immo egestas sit, numquam magis quam hodierno die intellexi. Mille res inciderunt,
 15 cum forte de Platone loqueremur, quae nomina desiderarent nec haberent, quaedam vero <quae> cum habuissent fastidio nostro perdidissent. Quis autem ferat in egestate fastidium? Hunc quem Graeci 'oestron' vocant, pecora peragentem et
 20 totis saltibus dissipantem, 'asilum' nostri vocabant. Hoc Vergilio licet credas:

est lucum Silari iuxta ilicibusque virentem
 plurimus Alburnum volitans, cui nomen asilo
 Romanum est, oestrum Grai vertere vocantes,
 asper, acerba sonans, quo tota exterrita silvis
 25 diffugiunt armenta.

3 Puto intellegi istud verbum interisse. Ne te longe differam, quaedam simplicia in usu erant, sicut 'cernere ferro inter se' dicebant. Idem Vergilius hoc probabit tibi:

ingentis, genitos diversis partibus orbis,
inter se coiisse viros et cernere ferro.

5

Quod nunc 'decernere' dicimus: simplicis illius verbi usus
4 amissus est. Dicebant antiqui 'si iusso', id est 'iussero'. Hoc nolo mihi credas, sed eidem Vergilio:

cetera, qua iusso, mecum manus inferat arma.

5 Non id ago nunc hac diligentia ut ostendam quantum 10
tempus apud grammaticum perdiderim, sed ut ex hoc intellegas quantum apud Ennium et Accium verborum situs occupaverit, cum apud hunc quoque, qui cotidie excutitur,
6 aliqua nobis subducta sint. 'Quid sibi' inquis 'ista praeparatio vult? quo spectat?' Non celabo te: cupio, si fieri potest, 15
propitiis auribus tuis 'essentiam' dicere; si minus, dicam et iratis. Ciceronem auctorem huius verbi habeo, puto locupletem; si recentiorem quaeris, Fabianum, disertum et elegantem, orationis etiam ad nostrum fastidium nitidae. Quid enim fiet, mi Lucili? quomodo dicetur *οὐσία*, res 20
necessaria, natura continens fundamentum omnium? Rogo itaque permittas mihi hoc verbo uti. Nihilominus dabo operam ut ius a te datum parcissime exerceam; fortasse contentus ero mihi licere. Quid proderit facilitas tua, cum ecce id
7 nullo modo Latine exprimere possim propter quod linguae 25

nostrae convicium feci? Magis damnabis angustias Romanas, si scieris unam syllabam esse quam mutare non possum. Quae sit haec quaeris? τὸ ὄν. Duri tibi videor ingenii: in medio positum, posse sic transferri ut dicam 'quod est'. Sed multum
5 interesse video: cogor verbum pro vocabulo ponere; sed si ita necesse est, ponam 'quod est'.

Sex modis hoc a Platone dici amicus noster, homo eru- 8
ditissimus, hodierno die dicebat. Omnes tibi exponam, si ante indicavero esse aliquid genus, esse et speciem. Nunc
10 autem primum illud genus quaerimus ex quo ceterae species suspensae sunt, a quo nascitur omnis divisio, quo universa comprehensa sunt. Invenietur autem si coeperimus singula retro legere; sic enim perducemur ad primum. Homo species est, 9
ut Aristoteles ait; equus species est; canis species est. Ergo
15 commune aliquod quaerendum est his omnibus vinculum, quod illa complectatur et sub se habeat. Hoc quid est? animal. Ergo genus esse coepit horum omnium quae modo rettuli—
hominis, equi, canis—animal. Sed quaedam [quae] animum 10
habent nec sunt animalia; placet enim satis et arbustis
20 animam inesse; itaque et vivere illa et mori dicimus. Ergo animantia superiorem tenebunt locum, quia et animalia in hac forma sunt et sata. Sed quaedam anima carent, ut saxa; itaque erit aliquid animantibus antiquius, corpus scilicet. Hoc sic dividam ut dicam corpora omnia aut animantia esse
25 aut inanima. Etiamnunc est aliquid superius quam corpus; 11
dicimus enim quaedam corporalia esse, quaedam incorporalia. Quid ergo erit ex quo haec deducantur? illud cui nomen

- modo parum proprium inposuimus, 'quod est'. Sic enim in species secabitur ut dicamus: 'quod est' aut corporale est aut
- 12** incorporale. Hoc ergo est genus primum et antiquissimum et, ut ita dicam, generale; cetera genera quidem sunt, sed specialia. Tamquam homo genus est; habet enim in se nationum species, Graecos, Romanos, Parthos; colorum, albos, nigros, flavos; habet singulos, Catonem, Ciceronem, Lucretium. Ita qua multa continet, in genus cadit; qua sub alio est, in speciem. Illud genus 'quod est' generale supra se nihil
- 13** habet; initium rerum est; omnia sub illo sunt. Stoici volunt superponere huic etiamnunc aliud genus magis principale; de quo statim dicam, si prius illud genus de quo locutus sum merito primum poni docuero, cum sit rerum omnium capax.
- 14** 'Quod est' in has species divido, ut sint corporalia aut incorporalia; nihil tertium est. Corpus quomodo divido? ut dicam: aut animantia sunt aut inanima. Rursus animantia quemadmodum divido? ut dicam: quaedam animum habent, quaedam tantum animam, aut sic: quaedam impetum habent, incedunt, transeunt, quaedam solo adfixa radicibus aluntur, crescunt. Rursus animalia in quas species seco? aut mortalia
- 15** sunt aut inmortalia. Primum genus Stoicis quibusdam videtur 'quid'; quare videatur subiciam. 'In rerum' inquiunt 'natura quaedam sunt, quaedam non sunt, et haec autem quae non sunt rerum natura complectitur, quae animo succurrunt, tamquam Centauri, Gigantes et quidquid aliud falsa cogitatione formatum habere aliquam imaginem coepit, quamvis non habeat substantiam.'
- 16** Nunc ad id quod tibi promisi revertor, quomodo quaecumque sunt in sex modos Plato partiatur. Primum illud 'quod est' nec visu nec tactu nec ullo sensu comprehenditur: cogitabile

est. Quod generaliter est, tamquam homo generalis, sub oculos non venit; sed specialis venit, ut Cicero et Cato. Animal non videtur: cogitatur. Videtur autem species eius, equus et canis. Secundum ex his quae sunt ponit Plato quod eminent 17
5 et exsuperat omnia; hoc ait per excellentiam esse. Poeta communiter dicitur (omnibus enim versus facientibus hoc nomen est) sed iam apud Graecos in unius notam cessit: Homerum intellegas, cum audieris poetam. Quid ergo hoc est? deus scilicet, maior ac potentior cunctis. Tertium genus est eorum 18
10 quae proprie sunt; innumerabilia haec sunt, sed extra nostrum posita conspectum. Quae sint interrogas? Propria Platonis supellex est: 'ideas' vocat, ex quibus omnia quaecumque videmus fiunt et ad quas cuncta formantur. Hae immortales, immutabiles, inviolabiles sunt. Quid sit idea, id 19
15 est quid Platoni esse videatur, audi: 'idea est eorum quae natura fiunt exemplar aeternum'. Adiciam definitioni interpretationem, quo tibi res apertior fiat. Volo imaginem tuam facere. Exemplar picturae te habeo, ex quo capit aliquem habitum mens nostra quem operi suo inponat; ita illa quae
20 me docet et instruit facies, a qua petitur imitatio, idea est. Talia ergo exemplaria infinita habet rerum natura, hominum, piscium, arborum, ad quae quodcumque fieri ab illa debet exprimitur. Quartum locum habebit idos. Quid sit hoc idos 20
25 difficultatem; nulla est autem sine difficultate subtilitas. Paulo ante pictoris imagine utebar. Ille cum reddere Vergilium coloribus vellet, ipsum intuebatur. Idea erat Vergilii facies, futuri operis exemplar; ex hac quod artifex trahit et operi suo inposuit idos est. Quid intersit quaeris? Alterum 21

exemplar est, alterum forma ab exemplari sumpta et operi inposita; alteram artifex imitatur, alteram facit. Habet aliquam faciem statua: haec est idos. Habet aliquam faciem exemplar ipsum quod intuens opifex statuam figuravit: haec idea est. Etiamnunc si aliam desideras distinctionem, idos in opere est, idea extra opus, nec tantum extra opus est, sed
 22 ante opus. Quintum genus est eorum quae communiter sunt; haec incipiunt ad nos pertinere; hic sunt omnia, homines, pecora, res. Sextum genus <est> eorum quae quasi sunt, tamquam inane, tamquam tempus. 10

Quaecumque videmus aut tangimus Plato in illis non numerat quae esse proprie putat; fluunt enim et in adsidua deminutione atque adiectione sunt. Nemo nostrum idem est in senectute qui fuit iuvenis; nemo nostrum est idem mane qui fuit pridie. Corpora nostra rapiuntur fluminum more. 15
 Quidquid vides currit cum tempore; nihil ex iis quae videmus
 23 manet; ego ipse, dum loquor mutari ista, mutatus sum. Hoc est quod ait Heraclitus: 'in idem flumen bis descendimus et non descendimus'. Manet enim idem fluminis nomen, aqua transmissa est. Hoc in amne manifestius est quam in homine; 20
 sed nos quoque non minus velox cursus praetervehit, et ideo admiror dementiam nostram, quod tantopere amamus rem fugacissimam, corpus, timemusque ne quando moriamur, cum omne momentum mors prioris habitus sit: vis tu non
 24 timere ne semel fiat quod cotidie fit! De homine dixi, fluvida 25
 materia et caduca et omnibus obnoxia causis: mundus quoque, aeterna res et invicta, mutatur nec idem manet. Quam-

vis enim omnia in se habeat quae habuit, aliter habet quam habuit: ordinem mutat.

‘Quid ista’ inquis ‘mihi subtilitas proderit?’ Si me inter- 25
rogas, nihil; sed quemadmodum ille caelator oculos diu inten-
5 tos ac fatigatos remittit atque avocat et, ut dici solet, pascit,
sic nos animum aliquando debemus relaxare et quibusdam
oblectamentis reficere. Sed ipsa oblectamenta opera sint; ex
his quoque, si observaveris, sumes quod possit fieri salutare.
Hoc ego, Lucili, facere soleo: ex omni notione, etiam si a 26
10 philosophia longissime aversa est, eruere aliquid conor et
utile efficere. Quid istis quae modo tractavimus remotius a
reformatione morum? quomodo meliorem me facere ideae
Platonicae possunt? quid ex istis traham quod cupiditates
meas conprimat? Vel hoc ipsum, quod omnia ista quae sensi-
15 bus serviunt, quae nos accendunt et iritant, negat Plato
ex iis esse quae vere sint. Ergo ista imaginaria sunt et ad 27
tempus aliquam faciem ferunt, nihil horum stabile nec
solidum est; et nos tamen cupimus tamquam aut semper
futura aut semper habituri. Inbecilli fluvidique inter vana
20 constitimus: ad illa mittamus animum quae aeterna sunt.
Miremur in sublimi volitantes rerum omnium formas deum-
que inter illa versantem et hoc providentem, quemadmodum
quae immortalia facere non potuit, quia materia prohibebat,
defendat a morte ac ratione vitium corporis vincat. Manent 28
25 enim cuncta, non quia aeterna sunt, sed quia defenduntur
cura regentis: immortalia tutore non egerent. Haec conser-
vat artifex fragilitatem materiae vi sua vincens. Contemna-
mus omnia quae adeo pretiosa non sunt ut an sint omnino
dubium sit. Illud simul cogitemus, si mundum ipsum, non 29

minus mortalem quam nos sumus, providentia periculis eximit, posse aliquatenus nostra quoque providentia longiorem prorogari huic corpusculo moram, si voluptates, quibus pars
30 maior perit, potuerimus regere et coercere. Plato ipse ad senectutem se diligentia protulit. Erat quidem corpus validum ac forte sortitus et illi nomen latitudo pectoris fecerat, sed navigationes ac pericula multum detraxerant viribus; parsimonia tamen et eorum quae aviditatem evocant modus et diligens sui tutela perduxit illum ad senectutem multis
31 prohibentibus causis. Nam hoc scis, puto, Platoni diligentiae suae beneficio contigisse quod natali suo decessit et annum unum atque octogensimum implevit sine ulla deductione. Ideo magi, qui forte Athenis erant, immolaverunt defuncto, amplioris fuisse sortis quam humanae rati, quia consummasset perfectissimum numerum, quem novem novies multiplicata
32 componunt. Non dubito quin paratus sis et paucos dies ex ista summa et sacrificium remittere. Potest frugalitas producere senectutem, quam ut non puto concupiscendam, ita ne recusandam quidem; iucundum est secum esse quam diutissime, cum quis se dignum quo frueretur effecit.

Itaque de isto feremus sententiam, an oporteat fastidire senectutis extrema et finem non opperiri sed manu facere. Prope est a timente qui fatum segnis expectat, sicut ille ultra modum deditus vino est qui amphoram exsiccat et
33 faecem quoque exsorbet. De hoc tamen quaeremus, pars summa vitae utrum faex sit an liquidissimum ac purissimum

quiddam, si modo mens sine iniuria est et integri sensus
animum iuvant nec defectum et praemortuum corpus est;
plurimum enim refert, vitam aliquis extendat an mortem.
At si inutile ministeriis corpus est, quidni oporteat educere **34**
5 animum laborantem? et fortasse paulo ante quam debet
faciendum est, ne cum fieri debebit facere non possis; et
cum maius periculum sit male vivendi quam cito moriendi,
stultus est qui non exigua temporis mercede magnae rei aleam
redimit. Paucos longissima senectus ad mortem sine iniuria
10 pertulit, multis iners vita sine usu sui iacuit: quanto deinde
crudelius iudicas aliquid ex vita perdidisse quam ius finien-
dae? Noli me invitus audire, tamquam ad te iam pertineat **35**
ista sententia, et quid dicam aestima: non relinquam sene-
ctutem, si me totum mihi reservabit, totum autem ab illa
15 parte meliore; at si coeperit concutere mentem, si partes
eius convellere, si mihi non vitam reliquerit sed animam,
prosiliam ex aedificio putri ac ruenti. Morbum morte non **36**
fugiam, dumtaxat sanabilem nec officientem animo. Non
adferam mihi manus propter dolorem: sic mori vinci est.
20 Hunc tamen si sciero perpetuo mihi esse patiendum, exhibo,
non propter ipsum, sed quia impedimento mihi futurus est
ad omne propter quod vivitur; inbecillus est et ignavus qui
propter dolorem moritur, stultus qui doloris causa vivit.

Sed in longum exeo; est praeterea materia quae ducere **37**
25 diem possit: et quomodo finem inponere vitae poterit qui
epistulae non potest? Vale ergo: quod libentius quam mortes
meras lecturus es. Vale.

1 Magnam ex epistula tua percepi voluptatem; permitte
 enim mihi uti verbis publicis nec illa ad significationem
 Stoicam revoca. Vitium esse voluptatem credimus. Sit sane;
 ponere tamen illam solemus ad demonstrandam animi hilarem 5
 2 adfectionem. Scio, inquam, et voluptatem, si ad nostrum
 album verba derigimus, rem infamem esse et gaudium nisi
 sapienti non contingere; est enim animi elatio suis bonis
 verisque fidentis. Vulgo tamen sic loquimur ut dicamus
 magnum gaudium nos ex illius consulatu aut nuptiis aut ex 10
 partu uxoris percepisse, quae adeo non sunt gaudia ut saepe
 initia futurae tristitiae sint; gaudio autem iunctum est non
 3 desinere nec in contrarium verti. Itaque cum dicit Vergilius
 noster

et mala mentis

15

gaudia,

diserte quidem dicit, sed parum proprie; nullum enim malum
 gaudium est. Voluptatibus hoc nomen inposuit et quod voluit
 4 expressit; significavit enim homines malo suo laetos. Tamen
 ego non inmerito dixeram cepisse me magnam ex epistula tua 20
 voluptatem; quamvis enim ex honesta causa inperitus homo
 gaudeat, tamen adfectum eius inpotentem et in diversum
 statim inclinaturum voluptatem voco, opinione falsi boni
 motam, inmoderatam et inmodicam.

Sed ut ad propositum revertar, audi quid me in epistula 25
 tua delectaverit: habes verba in potestate, non effert te
 5 oratio nec longius quam destinasti trahit. Multi sunt qui ad
 id quod non proposuerant scribere alicuius verbi placentis

decore vocentur, quod tibi non evenit: pressa sunt omnia et rei aptata; loqueris quantum vis et plus significas quam loqueris. Hoc maioris rei indicium est: apparet animum quoque nihil habere supervacui, nihil tumidi. Invenio tamen 6
 5 translationes verborum ut non temerarias ita quae periculum sui fecerint; invenio imagines, quibus si quis nos uti vetat et poetis illas solis iudicat esse concessas, neminem mihi videtur ex antiquis legisse, apud quos nondum captabatur plausibilis oratio: illi, qui simpliciter et demonstrandae rei causa eloque-
 10 bantur, parabolis referti sunt, quas existimo necessarias, non ex eadem causa qua poetis, sed ut inbecillitatis nostrae adminicula sint, ut et dicentem et audientem in rem praesentem adducant.

Sextium ecce cum maxime lego, virum acrem, Graecis 7
 15 verbis, Romanis moribus philosophantem. Movit me imago ab illo posita: ire quadrato agmine exercitum, ubi hostis ab omni parte suspectus est, pugnae paratum. 'Idem' inquit 'sapiens facere debet: omnes virtutes suas undique expandat, ut ubicumque infesti aliquid orietur, illic parata praesidia
 20 sint et ad nutum regentis sine tumultu respondeant.' Quod in exercitibus iis quos imperatores magni ordinant fieri videmus, ut imperium ducis simul omnes copiae sentiant, sic dispositae ut signum ab uno datum peditem simul equitemque percurrat, hoc aliquanto magis necessarium esse nobis ait.
 25 Illi enim saepe hostem timuere sine causa, tutissimumque 8 illis iter quod suspectissimum fuit: nihil stultitia pacatum habet; tam superne illi metus est quam infra; utrumque trepidat latus; sequuntur pericula et occurrunt; ad omnia pavet, inparata est et ipsis terretur auxiliis. Sapiens autem,

ad omnem incursum munitus, intentus, non si paupertas,
 non si luctus, non si ignominia, non si dolor impetum faciat,
 9 pedem referet: interritus et contra illa ibit et inter illa. Nos
 multa alligant, multa debilitant. Diu in istis vitiis iacuimus,
 elui difficile est; non enim inquinati sumus sed infecti. 5

Ne ab alia imagine ad aliam transeamus, hoc quaeram
 quod saepe mecum dispicio, quid ita nos stultitia tam perti-
 naciter teneat? Primo quia non fortiter illam repellimus nec
 toto ad salutem impetu nitimur, deinde quia illa quae a
 sapientibus viris reperta sunt non satis credimus nec apertis 10
 pectoribus haurimus leviterque tam magnae rei insistimus.

10 Quemadmodum autem potest aliquis quantum satis sit
 adversus vitia discere, qui quantum a vitiis vacat discit?
 Nemo nostrum in altum descendit; summa tantum decer-
 psimus et exiguum temporis inpendisse philosophiae satis 15

11 abundeque occupatis fuit. Illud praecipue inpedit, quod cito
 nobis placemus; si invenimus qui nos bonos viros dicat, qui
 prudentes, qui sanctos, adgnosimus. Non sumus modica
 laudatione contenti: quidquid in nos adulatio sine pudore
 congescit tamquam debitum prendimus. Optimos nos esse, 20
 sapientissimos adfirmantibus adsentimur, cum sciamus illos
 saepe multa mentiri; adeoque indulgemus nobis ut laudari
 velimus in id cui contraria cum maxime facimus. Mitissimum
 ille se in ipsis suppliciis audit, in rapinis liberalissimum et in
 ebrietatibus ac libidinibus temperantissimum; sequitur ita- 25
 que ut ideo mutari nolimus quia nos optimos esse credidimus.

12 Alexander cum iam in India vagaretur et gentes ne finitimis

quidem satis notas bello vastaret, in obsidione cuiusdam
urbis, <dum> circumit muros et inbecillissima moenium
quaerit, sagitta ictus diu persedere et incepta agere persevera-
vit. Deinde cum represso sanguine sicci vulneris dolor cre-
5 sceret et crus suspensum equo paulatim obtorpuisset, coactus
absistere 'omnes' inquit 'iurant esse me Iovis filium, sed
vulnus hoc hominem esse me clamat'. Idem nos faciamus. Pro 13
sua quemque portione adulatio infatuat: dicamus, 'vos
quidem dicitis me prudentem esse, ego autem video quam
10 multa inutilia concupiscam, nocitura optem. Ne hoc quidem
intellego quod animalibus satietas monstrat, quis cibo debeat
esse, quis potioni modus; quantum capiam adhuc nescio.'

Iam docebo quemadmodum intellegas te non esse sapien- 14
tem. Sapiens ille plenus est gaudio, hilaris et placidus,
15 inconcussus; cum dis ex pari vivit. Nunc ipse te consule: si
numquam maestus es, <si> nulla spes animum tuum futuri
expectatione sollicitat, si per dies noctesque par et aequalis
animi tenor erecti et placentis sibi est, pervenisti ad humani
boni summam; sed si appetis voluptates et undique et omnes,
20 scito tantum tibi ex sapientia quantum ex gaudio deesse.
Ad hoc cupis pervenire, sed erras, qui inter divitias illuc
venturum esse te speras, inter honores, id est gaudium inter
sollicitudines quaeris: ista, quae sic petis tamquam datura
laetitiam ac voluptatem, causae dolorum sunt. Omnes, in- 15
25 quam, illo tendunt ad gaudium, sed unde stabile magnumque
consequantur ignorant: ille ex conviviis et luxuria, ille ex
ambitione et circumfusa clientium turba, ille ex amica, alius
ex studiorum liberalium vana ostentatione et nihil sanantibus
litteris—omnes istos oblectamenta fallacia et brevia decipiunt,

sicut ebrietas, quae unius horae hilarem insaniam longi temporis taedio pensat, sicut plausus et adclamationis secundae favor, qui magna sollicitudine et partus est et expiandus.

- 16 Hoc ergo cogita, hunc esse sapientiae effectum, gaudii aequalitatem. Talis est sapientis animus qualis mundus super 5 lunam: semper illic serenum est. Habes ergo et quare velis sapiens esse, si numquam sine gaudio est. Gaudium hoc non nascitur nisi ex virtutum conscientia: non potest gaudere
- 17 nisi fortis, nisi iustus, nisi temperans. 'Quid ergo' inquis, 'stulti ac mali non gaudent?' Non magis quam praedam 10 nancti leones: cum fatigaverunt se vino ac libidinibus, cum illos nox inter vitia defecit, cum voluptates angusto corpori ultra quam capiebat ingestae suppurare coeperunt, tunc exclamant miseri Vergilianum illum versum:

namque ut supremam falsa inter gaudia noctem 15
egerimus nosti.

- 18 Omnem luxuriosi noctem inter falsa gaudia et quidem tamquam supremam agunt: illud gaudium quod deos deorumque aemulos sequitur non interrumpitur, non desinit; desineret, si sumptum esset aliunde. Quia non est alieni 20 muneris, ne arbitrii quidem alieni est: quod non dedit fortuna non eripit. Vale.

60 SENECA LVCILIO SVO SALVTEM

Queror, litigo, irascor. Etiamnunc optas quod tibi optavit **1**
 nutrix tua aut paedagogus aut mater? nondum intellegis
 quantum mali optaverint? O quam inimica nobis sunt vota
5 nostrorum! eo quidem inimiciora quo cessere felicius. Iam
 non admiror si omnia nos a prima pueritia mala sequuntur:
 inter execrationes parentum crevimus. Exaudiant di quan-
 doque nostram pro nobis vocem gratuitam. Quousque pos- **2**
 cemus aliquid deos? [quasi] ita nondum ipsi alere nos possu-
10 mus? Quamdiu sationibus implebimus magnarum urbium
 campos? quamdiu nobis populus metet? quamdiu unius
 mensae instrumentum multa navigia et quidem non ex uno
 mari subvehent? Taurus paucissimorum iugerum pascuo
 impletur; una silva elephantis pluribus sufficit: homo et
15 terra et mari pascitur. Quid ergo? tam insatiabilem nobis **3**
 natura alvum dedit, cum tam modica corpora dedisset, ut
 vastissimorum edacissimorumque animalium aviditatem vin-
 ceremus? Minime; quantulum est enim quod naturae datur!
 Parvo illa dimittitur: non fames nobis ventris nostri magno
20 constat sed ambitio. Hos itaque, ut ait Sallustius, 'ventri **4**
 oboedientes' animalium loco numeremus, non hominum,
 quosdam vero ne animalium quidem, sed mortuorum. Vivit
 is qui multis usui est, vivit is qui se utitur; qui vero latitant
 et torpent sic in domo sunt quomodo in conditivo. Horum

licet in limine ipso nomen marmoris inscribas: mortem suam antecesserunt. Vale.

61

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM

- 1 Desinamus quod voluimus velle. Ego certe id ago <ne>
senex eadem velim quae puer volui. In hoc unum eunt dies, 5
in hoc noctes, hoc opus meum est, haec cogitatio, inponere
veteribus malis finem. Id ago ut mihi instar totius vitae dies
sit; nec mehercules tamquam ultimum rapio, sed sic illum
2 aspicio tamquam esse vel ultimus possit. Hoc animo tibi hanc
epistulam scribo, tamquam me cum maxime scribentem mors 10
evocatura sit; paratus exire sum, et ideo fruar vita quia quam
diu futurum hoc sit non nimis pendeo. Ante senectutem
curavi ut bene viverem, in senectute ut bene moriar; bene
3 autem mori est libenter mori. Da operam ne quid umquam
invitus facias: quidquid necesse futurum est repugnanti, id 15
volenti necessitas non est. Ita dico: qui imperia libens excipit
partem acerbissimam servitutis effugit, facere quod nolit;
non qui iussus aliquid facit miser est, sed qui invitus facit.
Itaque sic animum componamus ut quidquid res exiget, id
velimus, et in primis ut finem nostri sine tristitia cogitemus. 20
4 Ante ad mortem quam ad vitam praeparandi sumus. Satis
instructa vita est, sed nos in instrumenta eius avidi sumus;
deesse aliquid nobis videtur et semper videbitur: ut satis
vixerimus, nec anni nec dies faciunt sed animus. Vixi, Lucili
carissime, quantum satis erat; mortem plenus expecto. Vale. 25

62

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM

Mentiuntur qui sibi obstare ad studia liberalia turbam 1
negotiorum videri volunt: simulant occupationes et augent
et ipsi se occupant. Vaco, Lucili, vaco, et ubicumque sum,
5 ibi meus sum. Rebus enim me non trado sed commodo, nec
consector perdendi temporis causas; et quocumque constiti
loco, ibi cogitationes meas tracto et aliquid in animo salutare
converso. Cum me amicis dedi, non tamen mihi abduco nec 2
cum illis moror quibus me tempus aliquod congregavit aut
10 causa ex officio nata civili, sed cum optimo quoque sum; ad
illos, in quocumque loco, in quocumque saeculo fuerunt,
animum meum mitto. Demetrium, virorum optimum, 3
mecum circumfero et relictis conchyliatis cum illo seminudo
loquor, illum admiror. Quidni admirer? vidi nihil ei deesse.
15 Contemnere aliquis omnia potest, omnia habere nemo potest:
brevissima ad divitias per contemptum divitiarum via est.
Demetrius autem noster sic vivit, non tamquam contempserit
omnia, sed tamquam aliis habenda permiserit. Vale.

LIBER SEPTIMVS

63

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM

- 1 Moleste fero decessisse Flaccum, amicum tuum, plus tamen aequo dolere te nolo. Illud, ut non doleas, vix audebo exigere; et esse melius scio. Sed cui ista firmitas animi continget nisi 5 iam multum supra fortunam elato? illum quoque ista res vellicabit, sed tantum vellicabit. Nobis autem ignosci potest prolapsis ad lacrimas, si non nimiae decucurrerunt, si ipsi illas repressimus. Nec sicci sint oculi amisso amico nec fluant;
- 2 lacrimandum est, non plorandum. Duram tibi legem videor 10 ponere, cum poetarum Graecorum maximus ius flendi dederit in unum dumtaxat diem, cum dixerit etiam Niobam de cibo cogitasse? Quaeris unde sint lamentationes, unde inmodici fletus? per lacrimas argumenta desiderii quaerimus et dolorem non sequimur sed ostendimus; nemo tristis sibi 15 est. O infelicem stultitiam! est aliqua et doloris ambitio.
- 3 'Quid ergo?' inquis 'obliviscar amici?' Brevem illi apud te memoriam promittis, si cum dolore mansura est: iam istam frontem ad risum quaelibet fortuita res transferet. Non differo in longius tempus quo desiderium omne mulcetur, 20 quo etiam acerrimi luctus residunt: cum primum te observare desieris, imago ista tristitiae discedet. Nunc ipse custodis dolorem tuum; sed custodienti quoque elabitur, eoque citius
- 4 quo est acrior desinit. Id agamus ut iucunda nobis amissorum fiat recordatio. Nemo libenter ad id redit quod non 25

sine tormento cogitaturus est, sicut illud fieri necesse est, ut cum aliquo nobis morsu amissorum quos amavimus nomen occurrat; sed hic quoque morsus habet suam voluptatem. Nam, ut dicere solebat Attalus noster, 'sic amicorum defun- 5
5 ctorum memoria iucunda est quomodo poma quaedam sunt suaviter aspera, quomodo in vino nimis veteri ipsa nos amaritudo delectat; cum vero intervenit spatium, omne quod angebat extinguitur et pura ad nos voluptas venit'. Si illi credimus, 'amicos incolumes cogitare melle ac placenta 6
10 frui est: eorum qui fuerunt retractatio non sine acerbitate quadam iuvat. Quis autem negaverit haec acria quoque et habentia austeritatis aliquid stomachum excitare?' Ego non 7
idem sentio: mihi amicorum defunctorum cogitatio dulcis ac blanda est; habui enim illos tamquam amissurus, amisi 15
tamquam habeam.

Fac ergo, mi Lucili, quod aequitatem tuam decet, desine beneficium fortunae male interpretari: abstulit, sed dedit. Ideo amicis avide fruamur quia quamdiu contingere hoc 8
possit incertum est. Cogitemus quam saepe illos reliquerimus 20
in aliquam peregrinationem longinquam exituri, quam saepe eodem morantes loco non viderimus: intellegemus plus nos temporis in vivis perdidisse. Feras autem hos qui neglegen- 9
tissime amicos habent, miserrime lugent, nec amant quemquam nisi perdiderunt? ideoque tunc effusius maerent quia 25
verentur ne dubium sit an amaverint; sera indicia adfectus sui quaerunt. Si habemus alios amicos, male de iis et meremur 10
et existimamus, qui parum valent in unius elati solacium; si non habemus, maiorem iniuriam ipsi nobis fecimus quam

- a fortuna accepimus: illa unum abstulit, nos quemcumque
11 non fecimus. Deinde ne unum quidem nimis amavit qui plus
 quam unum amare non potuit. Si quis despoliatus amissa
 unica tunica conplorare se malit quam circumspicere quo-
 modo frigus effugiat et aliquid inveniat quo tegat scapulas, **5**
 nonne tibi videatur stultissimus? Quem amabas extulisti:
 quaere quem ames. Satius est amicum reparare quam flere.
- 12** Scio pertritum iam hoc esse quod adiecturus sum, non
 ideo tamen praetermittam quia ab omnibus dictum est:
 finem dolendi etiam qui consilio non fecerat tempore in- **10**
 venit. Turpissimum autem est in homine prudente remedium
 maeroris lassitudo maerendi: malo relinquo dolorem quam
 ab illo relinquaris; et quam primum id facere desiste quod,
13 etiam si voles, diu facere non poteris. Annum feminis ad
 lugendum constituere maiores, non ut tam diu lugerent, sed **15**
 ne diutius: viris nullum legitimum tempus est, quia nullum
 honestum. Quam tamen mihi ex illis mulierculis dabis vix
 retractis a rogo, vix a cadavere revulsis, cui lacrimae in totum
 mensem duraverint? Nulla res citius in odium venit quam
 dolor, qui recens consolatorem invenit et aliquos ad se **20**
 adducit, inveteratus vero deridetur, nec inmerito; aut enim
 simulatus aut stultus est.
- 14** Haec tibi scribo, is qui Annaeum Serenum carissimum
 mihi tam iumodice flevi ut, quod minime velim, inter
 exempla sim eorum quos dolor vicit. Hodie tamen factum **25**
 meum damno et intellego maximam mihi causam sic lugendi
 fuisse quod numquam cogitaveram mori eum ante me posse.
 Hoc unum mihi occurrebat, minorem esse et multo mino-
15 rem—tamquam ordinem fata servarent! Itaque adsidue cogi-

temus tam de nostra quam omnium quos diligimus mortalitate. Tunc ego debui dicere, 'minor est Serenus meus: quid ad rem pertinet? post me mori debet, sed ante me potest'. Quia non feci, inparatum subito fortuna percussit. Nunc
 5 cogito omnia et mortalia esse et incerta lege mortalia; hodie fieri potest quidquid umquam potest. Cogitemus ergo, Lucili 16
 carissime, cito nos eo perventuros quo illum pervenisse maeremus; et fortasse, si modo vera sapientium fama est recipitque nos locus aliquis, quem putamus perisse praemissus est.
 10 Vale.

64 SENECA LVCILIO SVO SALVTEM

Fuisti here nobiscum. Potes queri, si here tantum; ideo 1
 adieci 'nobiscum'; mecum enim semper es. Intervenerant
 quidam amici propter quos maior fumus fieret, non hic qui
 15 erumpere ex lautorum culinibus et terrere vigiles solet, sed hic
 modicus qui hospites venisse significet. Varius nobis fuit 2
 sermo, ut in convivio, nullam rem usque ad exitum adducens
 sed aliunde alio transiliens. Lectus est deinde liber Quinti
 Sextii patris, magni, si quid mihi credis, viri, et licet neget
 20 Stoici. Quantus in illo, di boni, vigor est, quantum animi! 3
 Hoc non in omnibus philosophis invenies: quorundam scripta
 clarum habentium nomen exanguia sunt. Instituunt, disputant,
 cavillantur, non faciunt animum quia non habent:
 cum legeris Sextium, dices, 'vivit, viget, liber est, supra
 25 hominem est, dimittit me plenum ingentis fiduciae'. In qua 4
 positione mentis sim cum hunc lego fatebor tibi: libet omnis
 casus provocare, libet exclamare, 'quid cessas, fortuna? con-

grederet: paratum vides'. Illius animum induo qui quaerit
ubi se experiatur, ubi virtutem suam ostendat,

spumantemque dari pecora inter inertia votis
optat aprum aut fulvum descendere monte leonem.

- 5 Libet aliquid habere quod vincam, cuius patientia exercear. 5
Nam hoc quoque egregium Sextius habet, quod et ostendet
tibi beatae vitae magnitudinem et desperationem eius non
faciet: scies esse illam in excelso, sed volenti penetrabilem.
- 6 Hoc idem virtus tibi ipsa praestabit, ut illam admireris et
tamen speres. Mihi certe multum auferre temporis solet 10
contemplatio ipsa sapientiae; non aliter illam intueor obstu-
pefactus quam ipsum interim mundum, quem saepe tam-
quam spectator novus video. Veneror itaque inventa sapien-
tiae inventoresque; adire tamquam multorum hereditatem
iuvat. Mihi ista acquisita, mihi laborata sunt. Sed agamus 15
bonum patrem familiae, faciamus ampliora quae accepimus;
maior ista hereditas a me ad posteros transeat. Multum adhuc
restat operis multumque restabit, nec ulli nato post mille
8 saecula pracludetur occasio aliquid adhuc adiciendi. Sed
etiam si omnia a veteribus inventa sunt, hoc semper novum 20
erit, usus et inventorum ab aliis scientia ac dispositio. Puta
relicta nobis medicamenta quibus sanarentur oculi: non opus
est mihi alia quaerere, sed haec tamen morbis et temporibus
aptanda sunt. Hoc asperitas oculorum conlevatur; hoc pal-
pebrarum crassitudo tenuatur; hoc vis subita et umor averti- 25
tur; hoc acuetur visus: teras ista oportet et eligas tempus,
adhibeas singulis modum. Animi remedia inventa sunt ab

antiquis; quomodo autem admoveantur aut quando nostri
 operis est quaerere. Multum egerunt qui ante nos fuerunt, 9
 sed non peregerunt. Suspiciendi tamen sunt et ritu deorum
 colendi. Quidni ego magnorum virorum et imagines habeam
 5 incitamenta animi et natales celebrem? quidni ego illos
 honoris causa semper appellem? Quam venerationem prae-
 ceptoribus meis debeo, eandem illis praeceptoribus generis
 humani, a quibus tanti boni initia fluxerunt. Si consulem 10
 videro aut praetorem, omnia quibus honor haberi honori
 10 solet faciam: equo desiliam, caput adaperiam, semita cedam.
 Quid ergo? Marcum Catonem utrumque et Laelium Sapien-
 tem et Socraten cum Platone et Zenonem Cleanthenque
 in animum meum sine dignatione summa recipiam? Ego vero
 illos veneror et tantis nominibus semper adsurgo. Vale.

15 65 SENECA LVCILIO SVO SALVTEM

Hesternum diem divisi cum mala valetudine: antemeri- 1
 dianum illa sibi vindicavit, postmeridiano mihi cessit. Itaque
 lectione primum temptavi animum; deinde, cum hanc re-
 cepisset, plus illi imperare ausus sum, immo permittere:
 20 aliquid scripsi et quidem intentius quam soleo, dum cum
 materia difficili contendo et vinci nolo, donec intervenerunt
 amici qui mihi vim adferrent et tamquam aegrum intem-
 perantem coercerent. In locum stili sermo successit, ex quo 2
 eam partem ad te perferam quae in lite est. Te arbitrum ad-
 25 diximus. Plus negotii habes quam existimas: triplex causa est.

Dicunt, ut scis, Stoici nostri duo esse in rerum natura ex
 quibus omnia fiant, causam et materiam. Materia iacet iners,
 res ad omnia parata, cessatura si nemo moveat; causa autem,
 id est ratio, materiam format et quocumque vult versat, ex

illa varia opera producit. Esse ergo debet unde fiat aliquid,
 3 deinde a quo fiat: hoc causa est, illud materia. Omnis ars
 naturae imitatio est; itaque quod de universo dicebam ad
 haec transfer quae ab homine facienda sunt. Statua et
 materiam habuit quae pateretur artificem, et artificem qui 5
 materiae daret faciem; ergo in statua materia aes fuit, causa
 opifex. Eadem condicio rerum omnium est: ex eo constant
 quod fit, et ex eo quod facit.

4 Stoicis placet unam causam esse, id quod facit. Aristoteles
 putat causam tribus modis dici: 'prima' inquit 'causa est 10
 ipsa materia, sine qua nihil potest effici; secunda opifex;
 tertia est forma, quae unicuique operi inponitur tamquam
 statuae'. Nam hanc Aristoteles 'idos' vocat. 'Quarta quoque'
 5 inquit 'his accedit, propositum totius operis.' Quid sit hoc
 aperiam. Aes prima statuae causa est; numquam enim facta 15
 esset, nisi fuisset id ex quo funderetur ducereturve. Secunda
 causa artifex est; non potuisset enim aes illud in habitum
 statuae figurari, nisi accessissent peritae manus. Tertia causa
 est forma; neque enim statua ista 'doryphoros' aut 'dia-
 dumenos' vocaretur, nisi haec illi esset inpressa facies. Quarta 20
 causa est faciendi propositum; nam nisi hoc fuisset, facta non
 6 esset. Quid est propositum? quod invitavit artificem, quod
 ille secutus fecit: vel pecunia est haec, si venditurus fabri-
 cavit, vel gloria, si laboravit in nomen, vel religio, si donum
 templo paravit. Ergo et haec causa est propter quam fit: an 25
 non putas inter causas facti operis esse numerandum quo
 remoto factum non esset?

7 His quintam Plato adicit exemplar, quam ipse 'idean'

vocat; hoc est enim ad quod respiciens artifex id quod destina-
 bat effecit. Nihil autem ad rem pertinet utrum foris habeat
 exemplar ad quod referat oculos an intus, quod ibi ipse
 concepit et posuit. Haec exemplaria rerum omnium deus
 5 intra se habet numerosque universorum quae agenda sunt
 et modos mente complexus est; plenus his figuris est quas
 Plato 'ideas' appellat, immortales, inmutabiles, infatigabiles.
 Itaque homines quidem pereunt, ipsa autem humanitas, ad
 quam homo effingitur, permanet, et hominibus laborantibus,
 10 intereuntibus, illa nihil patitur. Quinque ergo causae sunt, ut 8
 Plato dicit: id ex quo, id a quo, id in quo, id ad quod, id
 propter quod; novissime id quod ex his est. Tamquam in
 statua (quia de hac loqui coepimus) id ex quo aes est, id a quo
 artifex est, id in quo forma est quae aptatur illi, id ad quod
 15 exemplar est quod imitatur is qui facit, id propter quod
 facientis propositum est, id quod ex istis est ipsa statua (est).
 Haec omnia mundus quoque, ut ait Plato, habet: facientem, 9
 hic deus est; ex quo fit, haec materia est; formam, haec est
 habitus et ordo mundi quem videmus; exemplar, scilicet ad
 20 quod deus hanc magnitudinem operis pulcherrimi fecit;
 propositum, propter quod fecit. Quaeris quod sit propositum 10
 deo? bonitas. Ita certe Plato ait: 'quae deo faciendi mundum
 fuit causa? bonus est; bono nulla cuiusquam boni invidia est;
 fecit itaque quam optimum potuit'.

25 Fer ergo iudex sententiam et pronuntia quis tibi videatur
 verisimillimum dicere, non quis verissimum dicat; id enim
 tam supra nos est quam ipsa veritas.

Haec quae ab Aristotele et Platone ponitur turba causarum 11

aut nimium multa aut nimium pauca comprehendit. Nam si quocumque remoto quid effici non potest, id causam iudicant esse faciendi, pauca dixerunt. Ponant inter causas tempus: nihil sine tempore potest fieri. Ponant locum: si non fuerit ubi fiat aliquid, ne fiet quidem. Ponant motum: nihil sine hoc nec fit nec perit; nulla sine motu ars, nulla mutatio est.

- 12** Sed nos nunc primam et generalem quaerimus causam. Haec simplex esse debet; nam et materia simplex est. Quaerimus quid sit causa? ratio scilicet faciens, id est deus; ista enim quaecumque rettulistis non sunt multae et singulae causae, 10
- 13** sed ex una pendent, ex ea quae facit. Formam dicis causam esse? hanc inponit artifex operi: pars causae est, non causa. Exemplar quoque non est causa, sed instrumentum causae necessarium. Sic necessarium est exemplar artificis quomodo scalprum, quomodo lima: sine his procedere ars non potest, 15
- 14** non tamen hae partes artis aut causae sunt. 'Propositum' inquit 'artificis, propter quod ad faciendum aliquid accedit, causa est.' Ut sit causa, non est efficiens causa, sed superveniens. Hae autem innumerabiles sunt: nos de causa generali quaerimus. Illud vero non pro solita ipsis subtilitate dixerunt, 20
- totum mundum et consummatum opus causam esse; multum enim interest inter opus et causam operis.
- 15** Aut fer sententiam aut, quod facilius in eiusmodi rebus est, nega tibi liquere et nos reverti iube. 'Quid te' inquis 'delectat tempus inter ista conterere, quae tibi nullum adfectum 25
- eripiunt, nullam cupiditatem abigunt?' Ego quidem †peiorat illa ago ac tracto quibus pacatur animus, et me prius scrutor,

deinde hunc mundum. Ne nunc quidem tempus, ut existimas, 16
perdo; ista enim omnia, si non concidantur nec in hanc sub-
tilitatem inutilem distrahantur, attollunt et levant animum,
qui gravi sarcina pressus explicari cupit et reverti ad illa
5 quorum fuit. Nam corpus hoc animi pondus ac poena est;
premente illo urguetur, in vinclis est, nisi accessit philo-
sophia et illum respirare rerum naturae spectaculo iussit et
a terrenis ad divina dimisit. Haec libertas eius est, haec
evagatio; subducit interim se custodiae in qua tenetur et
10 caelo reficitur. Quemadmodum artifices [ex] alicuius rei 17
subtilioris quae intentione oculos defetigat, si malignum
habent et precarium lumen, in publicum prodeunt et in
aliqua regione ad populi otium dedicata oculos libera luce
delectant, sic animus in hoc tristi et obscuro domicilio clusus,
15 quotiens potest, apertum petit et in rerum naturae contem-
platione requiescit. Sapiens adsectatorque sapientiae ad- 18
haeret quidem in corpore suo, sed optima sui parte abest et
cogitationes suas ad sublimia intendit. Velut sacramento
rogatus hoc quod vivit stipendium putat; et ita formatus
20 est ut illi nec amor vitae nec odium sit, patiturque mortalia
quamvis sciat ampliora superesse. Interdicens mihi inspe- 19
ctionem rerum naturae, a toto abductum redigis in partem?
Ego non quaeram quae sint initia universorum? quis rerum
formator? quis omnia in uno mersa et materia inerti con-
25 voluta discreverit? Non quaeram quis sit istius artifex mundi?
qua ratione tanta magnitudo in legem et ordinem venerit?
quis sparsa collegerit, confusa distinxerit, in una deformitate
iacentibus faciem diviserit? unde lux tanta fundatur? ignis

- 20 sit, an aliquid igne lucidius? Ego ista non quaeram? ego nesciam unde descenderim? semel haec mihi videnda sint, an saepe nascendum? quo hinc iturus sim? quae sedes expectet animam solutam legibus servitutis humanae? Vetas me caelo interesse, id est iubes me vivere capite demisso? 5
- 21 Maior sum et ad maiora genitus quam ut mancipium sim mei corporis, quod equidem non aliter aspicio quam vinclum aliquod libertati meae circumdatum; hoc itaque oppono fortunae, in quo resistat, nec per illud ad me ullum transire vulnus sino. Quidquid in me potest iniuriam pati hoc est: 10
- 22 in hoc obnoxio domicilio animus liber habitat. Numquam me caro ista compellet ad metum, numquam ad indignam bono simulationem; numquam in honorem huius corpusculi mentiar. Cum visum erit, distraham cum illo societatem; et nunc tamen, dum haeremus, non erimus aequis partibus socii: animus ad 15
- 23 se omne ius ducet. Contemptus corporis sui certa libertas est. Ut ad propositum revertar, huic libertati multum conferet et illa de qua modo loquebamur inspectio; nempe universa ex materia et ex deo constant. Deus ista temperat quae circumfusa rectorem sequuntur et ducem. Potentius autem 20
- 24 est ac pretiosius quod facit, quod est deus, quam materia patiens dei. Quem in hoc mundo locum deus obtinet, hunc in homine animus; quod est illic materia, id in nobis corpus est. Serviant ergo deteriora melioribus; fortes simus adversus fortuita; non contremescamus iniurias, non vulnera, non vin- 25
- cula, non egestatem. Mors quid est? aut finis aut transitus. Nec desinere timeo (idem est enim quod non coepisse), nec transire, quia nusquam tam anguste ero. Vale.

66 SENECA LVCILIO SVO SALVTEM

Claranum condiscipulum meum vidi post multos annos: 1
non, puto, expectas ut adiciam senem, sed mehercules viridem
animo ac vigentem et cum corpusculo suo conluctantem. In-
5 ique enim se natura gessit et talem animum male conlocavit;
aut fortasse voluit hoc ipsum nobis ostendere, posse ingenium
fortissimum ac beatissimum sub qualibet cute latere. Vicit
tamen omnia inpedimenta et ad cetera contemnenda a con-
temptu sui venit. Errare mihi visus est qui dixit 2
10 gratior et pulchro veniens e corpore virtus.

Non enim ullo honestamento eget: ipsa magnum sui decus
est et corpus suum consecrat. Aliter certe Claranum nostrum
coepi intueri: formosus mihi videtur et tam rectus corpore
quam est animo. Potest ex casa vir magnus exire, potest et ex 3
15 deformi humilique corpusculo formosus animus ac magnus.
Quosdam itaque mihi videtur in hoc tales natura generare,
ut adprobet virtutem omni loco nasci. Si posset per se nudos
edere animos, fecisset; nunc quod amplius est facit: quosdam
enim edit corporibus inpeditos, sed nihilominus perrumpentis
20 obstantia. Claranus mihi videtur in exemplar editus, ut scire 4
possemus non deformitate corporis foedari animum, sed
pulchritudine animi corpus ornari.

Quamvis autem paucissimos una fecerimus dies, tamen

multi nobis sermones fuerunt, quos subinde egeram et ad
 5 te permittam. Hoc primo die quaesitum est, quomodo possint
 paria bona esse, si triplex eorum condicio est. Quaedam, ut
 nostris videtur, prima bona sunt, tamquam gaudium, pax,
 salus patriae; quaedam secunda, in materia infelici expressa, 5
 tamquam tormentorum patientia et in morbo gravi tem-
 perantia. Illa bona directo optabimus nobis, haec, si necesse
 erit. Sunt adhuc tertia, tamquam modestus incessus et
 compositus ac probus vultus et conveniens prudenti viro
 6 gestus. Quomodo ista inter se paria esse possunt, cum alia 10
 optanda sint, alia aversanda?

Si volumus ista distinguere, ad primum bonum revertamur
 et consideremus id quale sit. Animus intuens vera, peritus
 fugiendorum ac petendorum, non ex opinione sed ex natura
 pretia rebus inponens, toti se inserens mundo et in omnis 15
 eius actus contemplationem suam mittens, cogitationibus
 actionibusque intentus ex aequo, magnus ac vehemens,
 asperis blandisque pariter invictus, neutri se fortunae
 summittens, supra omnia quae contingunt acciduntque emi-
 nens, pulcherrimus, ordinatissimus cum decore tum viribus, 20
 sanus ac siccus, inperturbatus intrepidus, quem nulla vis
 frangat, quem nec attollant fortuita nec deprimant—talis
 7 animus virtus est. Haec eius est facies, si sub unum veniat
 aspectum et semel tota se ostendat. Ceterum multae eius
 species sunt, quae pro vitae varietate et pro actionibus 25
 explicantur: nec minor fit aut maior ipsa. Decrescere enim
 summum bonum non potest nec virtuti ire retro licet; sed
 in alias atque alias qualitates convertitur, ad rerum quas
 8 actura est habitum figurata. Quidquid attigit in similitu-

dinem sui adducit et tinguit; actiones, amicitias, interdum domos totas quas intravit disposuitque condecorat; quidquid tractavit, id amabile, conspicuum, mirabile facit. Itaque vis eius et magnitudo ultra non potest surgere, quando incrementum maximo non est: nihil invenies rectius recto, non magis quam verius vero, quam temperato temperatius. Omnis in modo est virtus; modo certa mensura est; constantia non habet quo procedat, non magis quam fiducia aut veritas aut fides. Quid accedere perfecto potest? nihil, aut perfectum non erat cui accessit; ergo ne virtuti quidem, cui si quid adici potest, defuit. Honestum quoque nullam accessionem recipit; honestum est enim propter ista quae rettuli. Quid porro? decorum et iustum et legitimum non eiusdem esse formae putas, certis terminis comprehensum? Crescere posse in perfectae rei signum est. Bonum omne in easdem cadit leges: iuncta est privata et publica utilitas, tam mehercules quam inseparabile est laudandum petendumque. Ergo virtutes inter se pares sunt et opera virtutis et omnes homines quibus illae contingere. Satorum vero animaliumque virtutes, cum mortales sint, fragiles quoque caducaeque sunt et incertae; exiliunt residuntque et ideo non eodem pretio aestimantur. Una inducitur humanis virtutibus regula; una enim est ratio recta simplexque. Nihil est divino divinius, caelesti caelestius. Mortalia minuuntur cadunt, deteruntur crescunt, exhaustuntur implentur; itaque illis in tam incerta sorte inaequalitas est: divinorum una natura est. Ratio autem nihil aliud est quam in corpus humanum pars divini spiritus mersa; si ratio divina est, nullum autem bonum sine ratione est, bonum

- omne divinum est. Nullum porro inter divina discrimen est; ergo nec inter bona. Paria itaque sunt et gaudium et fortis atque obstinata tormentorum perpessio; in utroque enim eadem est animi magnitudo, in altero remissa et laxa, in
- 13** altero pugna et intenta. Quid? tu non putas parem esse ⁵ virtutem eius qui fortiter hostium moenia expugnat, et eius qui obsidionem patientissime sustinet? [et] Magnus Scipio, qui Numantiam cludit et conprimit cogitque invictas manus in exitium ipsas suum verti, magnus ille obsessorum animus, qui scit non esse clusum cui mors aperta est, et in complexu ¹⁰ libertatis expirat. Aequae reliqua quoque inter se paria sunt, tranquillitas, simplicitas, liberalitas, constantia, aequanimitas, tolerantia; omnibus enim istis una virtus subest, quae animum rectum et indeclinabilem praestat.
- 14** 'Quid ergo? nihil interest inter gaudium et dolorum in- ¹⁵ flexibilem patientiam?' Nihil, quantum ad ipsas virtutes: plurimum inter illa in quibus virtus utraque ostenditur; in altero enim naturalis est animi remissio ac laxitas, in altero contra naturam dolor. Itaque media sunt haec quae pluri-
- 15** mum intervalli recipiunt: virtus in utroque par est. Virtutem ²⁰ materia non mutat: nec peiorem facit dura ac difficilis nec meliorem hilaris et laeta; necessest ergo par sit. In utraque enim quod fit aequae recte fit, aequae prudenter, aequae honeste; ergo aequalia sunt bona, ultra quae nec hic potest se melius in hoc gaudio gerere nec ille melius in illis cruciatibus; duo ²⁵
- 16** autem quibus nihil fieri melius potest paria sunt. Nam si quae

extra virtutem posita sunt aut minuere illam aut augere
 possunt, desinit unum bonum esse quod honestum. Si hoc
 concesseris, omne honestum perit. Quare? dicam: quia nihil
 honestum est quod ab invito, quod a coacto fit; omne
 5 honestum voluntarium est. Admisce illi pigritiam, querelam,
 tergiversationem, metum: quod habet in se optimum perdidit,
 sibi placere. Non potest honestum esse quod non est liberum;
 nam quod timet servit. Honestum omne securum est, tran- 17
 quillum est: si recusat aliquid, si conplorat, si malum iudicat,
 10 perturbationem recepit et in magna discordia volutatur; hinc
 enim species recti vocat, illinc suspicio mali retrahit. Itaque
 qui honeste aliquid facturus est, quidquid opponitur, id
 etiam si incommodum putat, malum non putet, velit, libens
 faciat. Omne honestum iniussum incoactumque est, sincerum
 15 et nulli malo mixtum.

Scio quid mihi responderi hoc loco possit: 'hoc nobis 18
 persuadere conaris, nihil interesse utrum aliquis in gaudio
 sit an in eculeo iaceat ac tortorem suum lasset?'. Poteram
 respondere: Epicurus quoque ait sapientem, si in Phalaridis
 20 tauro peruratur, exclamaturum, 'dulce est et ad me nihil
 pertinet'. Quid miraris si ego paria bona dico (alterius in
 convivio iacentis,) alterius inter tormenta fortissime stantis,
 cum quod incredibilius est dicat Epicurus, dulce esse torrer?
 Sed hoc respondeo, plurimum interesse inter gaudium et 19
 25 dolorem; si quaeratur electio, alterum petam, alterum vitabo:
 illud secundum naturam est, hoc contra. Quamdiu sic aesti-
 mantur, magno inter se dissident spatio: cum ad virtutem

- ventum est, utraque par est, et quae per laeta procedit et
 20 quae per tristia. Nullum habet momentum vexatio et dolor
 et quidquid aliud incommodi est; virtute enim obruitur.
 Quemadmodum minuta lumina claritas solis obscurat, sic
 dolores, molestias, iniurias virtus magnitudine sua elidit atque 5
 opprimit; et quocumque adfulsit, ibi quidquid sine illa ap-
 paret extinguitur, nec magis ullam portionem habent in-
 commoda, cum in virtutem inciderunt, quam in mari nimbus.
- 21 Hoc ut scias ita esse, ad omne pulchrum vir bonus sine ulla
 cunctatione procurret: stet illic licet carnifex, stet tortor 10
 atque ignis, perseverabit nec quid passurus sed quid facturus
 sit aspiciet, et se honestae rei tamquam bono viro credet;
 utilem illam sibi iudicabit, tutam, prosperam. Eundem locum
 habebit apud illum honesta res, sed tristis atque aspera, quem
- 22 vir bonus pauper aut exul <aut exilis> ac pallidus. Agedum 15
 pone ex alia parte virum bonum divitiis abundantem, ex
 altera nihil habentem, sed in se omnia: uterque aequae vir
 bonus erit, etiam si fortuna dispari utetur. Idem, ut dixi, in
 rebus iudicium est quod in hominibus: aequae laudabilis
 virtus est in corpore valido ac libero posita quam in morbido 20
 ac vincto. Ergo tuam quoque virtutem non magis laudabis
 si corpus illi tuum integrum fortuna praestiterit quam si ex
 aliqua parte mutilatum: alioqui hoc erit ex servorum habitu
 dominum aestimare. Omnia enim ista in quae dominium
 casus exercet serva sunt, pecunia et corpus et honores, in- 25
 becilla, fluida, mortalia, possessionis incertae: illa rursus

libera et invicta opera virtutis, quae non ideo magis adpetenda sunt si benignius a fortuna tractantur, nec minus si aliqua iniquitate rerum premuntur. Quod amicitia in hominibus 24 est, hoc in rebus adpetitio. Non, puto, magis amares virum
5 bonum locupletem quam pauperem, nec robustum et lacer-
tosum quam gracilem et languidi corporis; ergo ne rem qui-
dem magis adpetes aut amabis hilarem ac pacatam quam
distractam et operosam. Aut si hoc est, magis diliges ex 25
duobus aequae bonis viris nitidum et unctum quam pulveru-
10 lentum et horrentem; deinde hoc usque pervenies ut magis
diligas integrum omnibus membris et inlaesum quam debilem
aut luscum; paulatim fastidium tuum illo usque procedet
ut ex duobus aequae iustis ac prudentibus comatum et crispu-
lum malis. Ubi par in utroque virtus est, non comparet
15 aliarum rerum inaequalitas; omnia enim alia non partes
sed accessiones sunt. Num quis tam iniquam censuram inter 26
suos agit ut sanum filium quam aegrum magis diligat, pro-
cerumve et excelsum quam brevem aut modicum? Fetus suos
non distinguunt ferae et se in alimentum pariter omnium
20 sternunt; aves ex aequo partiuntur cibos. Ulixes ad Ithacae
suae saxa sic properat quemadmodum Agamemnon ad
Mycenarum nobiles muros; nemo enim patriam quia magna
est amat, sed quia sua. Quorsus haec pertinent? ut scias 27
virtutem omnia opera velut fetus suos isdem oculis intueri,
25 aequae indulgere omnibus, et quidem inpensius laborantibus,
quoniam quidem etiam parentium amor magis in ea quorum
miseretur inclinatur. Virtus quoque opera sua quae videt adfici
et premi non magis amat, sed parentium bonorum more
magis complectitur ac fovet.
30 Quare non est ullum bonum altero maius? quia non est 28

quicquam apto aptius, quia plano nihil est planius. Non potes dicere hoc magis par esse alicui quam illud; ergo nec
 29 honesto honestius quicquam est. Quod si par omnium virtutum natura est, tria genera bonorum in aequo sunt. Ita dico: in aequo est moderate gaudere et moderate dolere. Laetitia 5 illa non vincit hanc animi firmitatem sub tortore gemitus devorantem: illa bona optabilia, haec mirabilia sunt, utraque nihilominus paria, quia quidquid incommodi est vi tanto
 30 maioris boni tegitur. Quisquis haec inparia iudicat ab ipsis virtutibus avertit oculos et exteriora circumspicit. Bona vera 10 idem pendent, idem patent: illa falsa multum habent vani; itaque speciosa et magna contra visentibus, cum ad pondus
 31 revocata sunt, fallunt. Ita est, mi Lucili: quidquid vera ratio commendat solidum et aeternum est, firmat animum attollitque semper futurum in excelso: illa quae temere laudantur 15 et vulgi sententia bona sunt inflant inanibus laetos; rursus ea quae timentur tamquam mala iniciunt formidinem mentibus et illas non aliter quam animalia specie periculi agitant.
 32 Utraque ergo res sine causa animum et diffundit et mordet: nec illa gaudio nec haec metu digna est. Sola ratio inmuta- 20 bilis et iudicii tenax est; non enim servit sed imperat sensibus. Ratio rationi par est, sicut rectum recto; ergo et virtus virtuti; nihil enim aliud est virtus quam recta ratio. Omnes virtutes rationes sunt; rationes sunt, si rectae sunt; si rectae
 33 sunt, et pares sunt. Qualis ratio est, tales et actiones sunt; 25 ergo omnes pares sunt; nam cum similes rationi sint, similes et inter se sunt. Pares autem actiones inter se esse dico qua

honestae rectaeque sunt; ceterum magna habebunt discrimina
variante materia, quae modo latior est, modo angustior, modo
inlustris, modo ignobilis, modo ad multos pertinens, modo ad
paucos. In omnibus tamen istis id quod optimum est par est:
5 honestae sunt. Tamquam viri boni omnes pares sunt qua 34
boni sunt, sed habent differentias aetatis: alius senior est,
alius iunior; habent corporis: alius formosus, alius deformis
est; habent fortunae: ille dives, hic pauper est, ille gratiosus,
potens, urbibus notus et populis, hic ignotus plerisque et
10 obscurus. Sed per illud quo boni sunt pares sunt.

De bonis ac malis sensus non iudicat; quid utile sit, quid 35
inutile, ignorat. Non potest ferre sententiam nisi in rem
praesentem perductus est; nec futuri providus est nec prae-
teriti memor; quid sit consequens nescit. Ex hoc autem rerum
15 ordo seriesque contexitur et unitas vitae per rectum iturae.
Ratio ergo arbitra est bonorum ac malorum; aliena et ex-
terna pro vilibus habet, et ea quae neque bona sunt neque
mala accessiones minimas ac levissimas iudicat; omne enim
illi bonum in animo est. Ceterum bona quaedam prima ex- 36
20 istimat, ad quae ex proposito venit, tamquam victoriam,
bonos liberos, salutem patriae; quaedam secunda, quae non
apparent nisi in rebus adversis, tamquam aequo animo pati
morbum, ignem, exilium; quaedam media, quae nihilo
magis secundum naturam sunt quam contra naturam, tam-
25 quam prudenter ambulare, composite sedere. Non enim minus
secundum naturam est sedere quam stare aut ambulare. Duo 37
illa bona superiora diversa sunt: prima enim secundum

naturam sunt, gaudere liberorum pietate, patriae incolu-
 mitate; secunda contra naturam sunt, fortiter obstare tor-
 38 mentis et sitim perpeti morbo urente praecordia. 'Quid
 ergo? aliquid contra naturam bonum est?' Minime; sed id
 aliquando contra naturam est in quo bonum illud existit. 5
 Vulnerari enim et subiecto igne tabescere et adversa valetu-
 dine adfligi contra naturam est, sed inter ista servare animum
 39 infatigabilem secundum naturam est. Et ut quod volo ex-
 primam breviter, materia boni aliquando contra naturam
 est, bonum numquam, quoniam bonum sine ratione nullum 10
 est, sequitur autem ratio naturam. 'Quid est ergo ratio?'
 Naturae imitatio. 'Quod est summum hominis bonum?' Ex
 naturae voluntate se gerere.

40 'Non est' inquit 'dubium quin felicior pax sit numquam
 laccessita quam multo reparata sanguine. Non est dubium' 15
 inquit 'quin felicior res sit inconcussa valetudo quam ex
 gravibus morbis et extrema minitantibus in tutum vi quadam
 et patientia educta. Eodem modo non erit dubium quin
 maius bonum sit gaudium quam obnixus animus ad per-
 41 petiendos cruciatus vulnerum aut ignium.' Minime; illa 20
 enim quae fortuita sunt plurimum discriminis recipiunt;
 aestimantur enim utilitate sumentium. Bonorum unum
 propositum est consentire naturae; hoc [contingere] in omni-
 bus par est. Cum alicuius in senatu sententiam sequimur,
 non potest dici: ille magis adsentitur quam ille. Ab omnibus 25
 in eandem sententiam itur. Idem de virtutibus dico: omnes
 naturae adsentuntur. Idem de bonis dico: omnia naturae
 42 adsentuntur. Alter adulescens decessit, alter senex, aliquis

protinus infans, cui nihil amplius contigit quam prospicere
 vitam: omnes hi aequae fuere mortales, etiam si mors aliorum
 longius vitam passa est procedere, aliorum in medio flore
 praecidit, aliorum interruptit ipsa principia. Alius inter **43**
 5 cenandum solutus est; alterius continuata mors somno est;
 aliquem concubitus extinxit. His oppone ferro transfossos
 aut exanimatos serpentium morsu aut fractos ruina aut per
 longam nervorum contractionem extortos minutatim. Ali-
 quorum melior dici, aliquorum peior potest exitus: mors
 10 quidem omnium par est. Per quae veniunt diversa sunt; in
 [id] quod desinunt unum est. Mors nulla maior aut minor
 est; habet enim eundem in omnibus modum, finisse vitam.
 Idem tibi de bonis dico: hoc bonum inter meras voluptates, **44**
 hoc est inter tristia et acerba; illud fortunae indulgentiam
 15 rexit, hoc violentiam domuit: utrumque aequae bonum est,
 quamvis illud plana et molli via ierit, hoc aspera. Idem enim
 finis omnium est: bona sunt, laudanda sunt, virtutem ratio-
 nemque comitantur; virtus aequat inter se quidquid agnoscit.
 Nec est quare hoc inter nostra placita mireris: apud Epi- **45**
 20 curum duo bona sunt, ex quibus summum illud beatumque
 componitur, ut corpus sine dolore sit, animus sine perturba-
 tione. Haec bona non crescunt si plena sunt: quo enim crescet
 quod plenum est? Dolore corpus caret: quid ad hanc accedere
 indolentiam potest? Animus constat sibi et placidus est: quid
 25 accedere ad hanc tranquillitatem potest? Quemadmodum **46**

serenitas caeli non recipit maiorem adhuc claritatem in sincerissimum nitorem repurgata, sic hominis corpus animumque curantis et bonum suum ex utroque nectentis perfectus est status, et summam voti sui invenit si nec aestus animo est nec dolor corpori. Si qua extra blandimenta contingunt, non 5
augent summum bonum, sed, ut ita dicam, condiunt et oblectant; absolutum enim illud humanae naturae bonum corporis et animi pace contentum est.

- 47 Dabo apud Epicurum tibi etiamnunc simillimam huic nostrae divisionem bonorum. Alia enim sunt apud illum 10
quae malit contingere sibi, ut corporis quietem ab omni incommodo liberam et animi remissionem bonorum suorum contemplatione gaudentis; alia sunt quae, quamvis nolit accidere, nihilominus laudat et conprobat, tamquam illam quam paulo ante dicebam malae valetudinis et dolorum 15
gravissimorum perpersionem, in qua Epicurus fuit illo summo ac fortunatissimo die suo. Ait enim se vesicae et exulcerati ventris tormenta tolerare ulteriorem doloris accessionem non recipientia, esse nihilominus sibi illum beatum diem. Beatum autem diem agere nisi qui est in summo bono non potest. 20
- 48 Ergo et apud Epicurum sunt haec bona, quae malles non experiri, sed, quia ita res tulit, et amplexanda et laudanda et exaequanda summis sunt. Non potest dici hoc non esse par maximis bonum quod beatae vitae clausulam inposuit, cui Epicurus extrema voce gratias egit. 25
- 49 Permite mihi, Lucili virorum optime, aliquid audacius

dicere: si ulla bona maiora esse aliis possent, haec ego quae
 tristia videntur mollibus illis et delicatis praetulissem, haec
 maiora dixissem. Maius est enim difficilia perfringere quam
 laeta moderari. Eadem ratione fit, scio, ut aliquis felicitatem **50**
 5 bene et ut calamitatem fortiter ferat. Aequè esse fortis potest
 qui pro vallo securus excubuit nullis hostibus castra temptan-
 tibus et qui succisis poplitibus in genua se excepit nec arma
 dimisit: 'macte virtute esto' sanguinulentis et ex acie redeunti-
 bus dicitur. Itaque haec magis laudaverim bona exercitata
 10 et fortia et cum fortuna rixata. Ego dubitem quin magis **51**
 laudem truncam illam et retorridam manum Mucii quam
 cuiuslibet fortissimi salvam? Stetit hostium flammaramque
 contemptor et manum suam in hostili foculo destillantem
 perspectavit, donec Porsina cuius poenae favebat gloriae
 15 invidit et ignem invito eripi iussit. Hoc bonum quidni inter **52**
 prima numerem tantoque maius putem quam illa secura et
 intemptata fortunae quanto rarius est hostem amissa manu
 vicisse quam armata? 'Quid ergo?' inquis 'hoc bonum tibi
 optabis?' Quidni? hoc enim nisi qui potest et optare, non
 20 potest facere. An potius optem ut malaxandos articulos **53**
 exoletis meis porrigam? ut muliercula aut aliquis in mulier-
 culam ex viro versus digitulos meos ducat? Quidni ego felici-
 orem putem Mucium, quod sic tractavit ignem quasi illam
 manum tractatori praestitisset? In integrum restituit quid-

quid erraverat: confecit bellum inermis ac mancus et illa manu trunca reges duos vicit. Vale.

67

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM

- 1 Ut a communibus initium faciam, ver aperire se coepit, sed iam inclinatum in aestatem, quo tempore calere debebat, 5
intepuit nec adhuc illi fides est; saepe enim in hiemem revolvitur. Vis scire quam dubium adhuc sit? nondum me committo frigidae verae, adhuc rigorem eius infringo. 'Hoc est' inquis 'nec calidum nec frigidum pati.' Ita est, mi Lucili: iam aetas mea contenta est suo frigore; vix media 10
regelatur aestate. Itaque maior pars in vestimentis degitur.
- 2 Ago gratias senectuti quod me lectulo adfixit: quidni gratias illi hoc nomine agam? Quidquid debebam nolle, non possum. Cum libellis mihi plurimus sermo est. Si quando interven-
runt epistulae tuae, tecum esse mihi videor et sic adficio 15
animo tamquam tibi non rescribam sed respondeam. Itaque et de hoc quod quaeris, quasi conloquar tecum, quale sit una scrutabimur.
- 3 Quaeris an omne bonum optabile sit. 'Si bonum est' inquis 'fortiter torqueri et magno animo uri et patienter aegrotare, 20
sequitur ut ista optabilia sint; nihil autem video ex istis voto dignum. Neminem certe adhuc scio eo nomine votum solvisse quod flagellis caesus esset aut podagra distortus aut
- 4 eculeo longior factus.' Distingue, mi Lucili, ista, et intelleges esse in iis aliquid optandum. Tormenta abesse a me velim; 25
sed si sustinenda fuerint, ut me in illis fortiter, honeste, animose geram optabo. Quidni ego malim non incidere bellum? sed si inciderit, ut vulnera, ut famem et omnia quae

bellorum necessitas adfert generose feram optabo. Non sum
tam demens ut aegrotare cupiam; sed si aegrotandum fuerit,
ut nihil intemperanter, nihil effeminate faciam optabo. Ita
non incommoda optabilia sunt, sed virtus qua perferuntur
5 incommoda.

Quidam ex nostris existimant omnium istorum fortem 5
tolerantiam non esse optabilem, sed ne abominandam qui-
dem, quia voto purum bonum peti debet et tranquillum et
extra molestiam positum. Ego dissentio. Quare? primum
10 quia fieri non potest ut aliqua res bona quidem sit sed opta-
bilis non sit; deinde si virtus optabilis est, nullum autem sine
virtute bonum, et omne bonum optabile est; deinde etiam
si *** tormentorum fortis patientia optabilis est. Etiamnunc 6
interrogo: nempe fortitudo optabilis est? Atqui pericula
15 contemnit et provocat; pulcherrima pars eius maximeque
mirabilis illa est, non cedere ignibus, obviam ire vulneribus,
interdum tela ne vitare quidem sed pectore excipere. Si forti-
tudo optabilis est, et tormenta patienter ferre optabile est;
hoc enim fortitudinis pars est. Sed separa ista, ut dixi: nihil
20 erit quod tibi faciat errorem. Non enim pati tormenta opta-
bile est, sed pati fortiter: illud opto 'fortiter', quod est virtus.
'Quis tamen umquam hoc sibi optavit?' Quaedam vota 7
aperta et professa sunt, cum particulatim fiunt; quaedam
latent, cum uno voto multa comprehensa sunt. Tamquam opto
25 mihi vitam honestam; vita autem honesta actionibus variis
constat: in hac est Reguli arca, Catonis scissum manu sua

vulnus, Rutili exilium, calix venenatus qui Socraten transtulit e carcere in caelum. Ita cum optavi mihi vitam honestam, et haec optavi sine quibus interdum honesta non potest esse.

8 O terque quaterque beati, 5
quis ante ora patrum Troiae sub moenibus altis
contigit oppetere!

Quid interest, optes hoc alicui an optabile fuisse fatearis?
9 Decius se pro re publica devovit et in medios hostes concitato equo mortem petens inruit. Alter post hunc, paternae virtutis 10
aemulus, conceptis sollemnibus ac iam familiaribus verbis in aciem confertissimam incucurrit, de hoc sollicitus tantum, ut litaret, optabilem rem putans bonam mortem. Dubitas ergo an optimum sit memorabilem mori et in aliquo opere
10 virtutis? Cum aliquis tormenta fortiter patitur, omnibus 15
virtutibus utitur. Fortasse una in promptu sit et maxime appareat, patientia; ceterum illic est fortitudo, cuius patientia et perpessio et tolerantia rami sunt; illic est prudentia, sine qua nullum initur consilium, quae suadet quod effugere non possis quam fortissime ferre; illic est constantia, quae 20
deici loco non potest et propositum nulla vi extorquente dimittit; illic est individuus ille comitatus virtutum. Quidquid honeste fit una virtus facit, sed ex consilii sententia; quod autem ab omnibus virtutibus conprobatur, etiam si ab una fieri videtur, optabile est. 25

11 Quid? tu existimas ea tantum optabilia esse quae per voluptatem et otium veniunt, quae excipiuntur foribus

ornatis? Sunt quaedam tristis vultus bona; sunt quaedam
vota quae non gratulantium coetu, sed adorantium veneran-
tiumque celebrantur. Ita tu non putas Regulum optasse ut **12**
ad Poenos perveniret? Indue magni viri animum et ab opini-
5 onibus vulgi secede paulisper; cape, quantam debes, virtutis
pulcherrimae ac magnificentissimae speciem, quae nobis non
ture nec sertis, sed sudore et sanguine colenda est. Aspice **13**
M. Catonem sacro illi pectori purissimas manus admoventem
et vulnera parum alte demissa laxantem. Utrum tandem illi
10 dicturus es 'vellem quae velles' et 'moleste fero' an 'feliciter
quod agis'? Hoc loco mihi Demetrius noster occurrit, qui **14**
vitam securam et sine ullis fortunae incursionibus mare
mortuum vocat. Nihil habere ad quod exciteris, ad quod te
concites, cuius denuntiatione et incursu firmitatem animi tui
15 temptes, sed in otio inconcusso iacere non est tranquillitas:
malacia est. Attalus Stoicus dicere solebat, 'malo me fortuna **15**
in castris suis quam in delicis habeat. Torqueor, sed fortiter:
bene est. Occidor, sed fortiter: bene est.' Audi Epicurum,
dicet et 'dulce est'. Ego tam honestae rei ac severae num-
20 quam molle nomen inponam. Uror, sed invictus: quidni hoc **16**
optabile sit?—non quod urit me ignis, sed quod non vincit.
Nihil est virtute praestantius, nihil pulchrius; et bonum est
et optabile quidquid ex huius geritur imperio. Vale.

- 1 Consilio tuo accedo: absconde te in otio, sed et ipsum otium
absconde. Hoc te facturum Stoicorum etiam si non praecepto,
at exemplo licet scias; sed ex praecepto quoque facies: et tibi
2 et cui voles adprobabis. Nec ad omnem rem publicam mitti- 5
mus nec semper nec sine ullo fine; praeterea, cum sapienti
rem publicam ipso dignam dedimus, id est mundum, non est
extra rem publicam etiam si recesserit, immo fortasse relicto
uno angulo in maiora atque ampliora transit et caelo inposi-
tus intellegit, cum sellam aut tribunal ascenderet, quam 10
humili loco sederit. Depone hoc apud te, numquam plus
agere sapientem quam cum in conspectum eius divina atque
humana venerunt.
- 3 Nunc ad illud revertor quod suadere tibi coeperam, ut
otium tuum ignotum sit. Non est quod inscribas tibi philo- 15
sophiam ac quietem: aliud proposito tuo nomen inpone,
valetudinem et inbecillitatem vocato et desidiam. Gloriar
4 otio iners ambitio est. Animalia quaedam, ne inveniri possint,
vestigia sua circa ipsum cubile confundunt: idem tibi facien-
dum est, alioqui non deerunt qui persequantur. Multi aperta 20
transeunt, condita et abstrusa rimantur; furem signata sol-
licitant. Vile videtur quidquid patet; aperta effractarius prae-
terit. Hos mores habet populus, hos inperitissimus quisque:
5 in secreta inrumpere cupit. Optimum itaque est non iactare
otium suum; iactandi autem genus est nimis latere et a con- 25

spectu hominum secedere. Ille Tarentum se abdidit, ille Neapoli inclusus est, ille multis annis non transit domus suae limen: convocat turbam quisquis otio suo aliquam fabulam inposuit.

5 Cum secesseris, non est hoc agendum, ut de te homines 6
loquantur, sed ut ipse tecum loquaris. Quid autem loqueris?
quod homines de aliis libentissime faciunt, de te apud te male
existima: adsuesces et dicere verum et audire. Id autem
maxime tracta quod in te esse infirmissimum senties. Nota 7
10 habet sui quisque corporis vitia. Itaque alius vomitu levat
stomachum, alius frequenti cibo fulcit, alius interposito
ieiunio corpus exhaurit et purgat; ii quorum pedes dolor
repetit aut vino aut balineo abstinent: in cetera neglegentes
huic a quo saepe infestantur occurrunt. Sic in animo nostro
15 sunt quaedam quasi causariae partes quibus adhibenda cura-
tio est. Quid in otio facio? ulcus meum curo. Si ostenderem 8
tibi pedem turgidum, lividam manum, aut contracti cruris
aridos nervos, permetteres mihi uno loco iacere et fovere
morbum meum: maius malum est hoc, quod non possum tibi
20 ostendere: in pectore ipso collectio et vomica est. Nolo nolo
laudes, nolo dicas, 'o magnum virum! contempsit omnia et
damnatis humanae vitae furoribus fugit'. Nihil damnavi nisi
me. Non est quod proficiendi causa venire ad me velis. Erras, 9
qui hinc aliquid auxilii speras: non medicus sed aeger hic
25 habitat. Malo illa, cum discesseris, dicas: 'ego istum beatum
hominem putabam et eruditum, erexeram aures: destitutus
sum, nihil vidi, nihil audivi quod concupiscerem, ad quod

reverterer'. Si hoc sentis, si hoc loqueris, aliquid profectum est: malo ignoscas otio meo quam inideas.

- 10** 'Otium' inquis 'Seneca, commendas mihi? ad Epicureas voces delaberis?' Otium tibi commendo, in quo maiora agas et pulchriora quam quae reliquisti: pulsare superbas potentiorum fores, digerere in litteram senes orbos, plurimum in foro posse invidiosa potentia ac brevis est et, si verum
- 11** aestimes, sordida. Ille me gratia forensi longe antecedit, ille stipendiis militaribus et quaesita per hoc dignitate, ille clientium turba. [cui in turba] Par esse non possum, plus habent gratiae: est tanti ab omnibus vinci, dum a me fortuna
- 12** vincatur. Utinam quidem hoc propositum sequi olim fuisset animus tibi! utinam de vita beata non in conspectu mortis ageremus! Sed nunc quoque non moramur; multa enim quae supervacua esse et inimica credituri fuimus rationi,
- 13** nunc experientiae credimus. Quod facere solent qui serius exierunt et volunt tempus celeritate reparare, calcar addamus. Haec aetas optime facit ad haec studia: iam despumavit, iam vitia primo fervore adulescentiae indomita lassavit;
- 14** non multum superest ut extinguat. 'Et quando' inquis 'tibi proderit istud quod in exitu discis, aut in quam rem?' In hanc, ut exeam melior. Non est tamen quod existimes ullam aetatem aptiorem esse ad bonam mentem quam quae se multis experimentis, longa ac frequenti rerum paenitentia domuit, quae ad salutaria mitigatis adfectibus venit. Hoc est

huius boni tempus: quisquis senex ad sapientiam pervenit,
annis pervenit. Vale.

69 SENECA LVCILIO SVO SALVTEM

Mutare te loca et aliunde alio transilire nolo, primum quia **1**
 5 tam frequens migratio instabilis animi est: coalescere otio
 non potest nisi desit circumspicere et errare. Ut animum
 possis continere, primum corporis tui fugam siste. Deinde **2**
 plurimum remedia continuata proficiunt: interrumpenda
 non est quies et vitae prioris oblivio; sine dediscere oculos
 10 tuos, sine aures adsuescere sanioribus verbis. Quotiens proces-
 seris, in ipso transitu aliqua quae renovent cupiditates tuas
 tibi occurrent. Quemadmodum ei qui amorem exuere cona- **3**
 tur evitanda est omnis admonitio dilecti corporis (nihil enim
 facilius quam amor recrudescit), ita qui deponere vult de-
 15 sideria rerum omnium quarum cupiditate flagravit et oculos
 et aures ab iis quae reliquit avertat. Cito rebellat adfectus. **4**
 Quocumque se verterit, pretium aliquod praesens occupa-
 tionis suae aspiciet. Nullum sine auctoramento malum est:
 avaritia pecuniam promittit, luxuria multas ac varias volu-
 20 ptates, ambitio purpuram et plausum et ex hoc potentiam et
 quidquid <potest> potentia. Mercede te vitia sollicitant: hic **5**
 tibi gratis vivendum est. Vix effici toto saeculo potest ut
 vitia tam longa licentia tumida subigantur et iugum accipiant,
 nedum si tam breve tempus intervallis discindimus; unam

quamlibet rem vix ad perfectum perducit adsidua vigilia et
6 intentio. Si me quidem velis audire, hoc meditare et exerce,
ut mortem et excipias et, si ita res suadebit, accersas: interest
nihil, illa ad nos veniat an ad illam nos. Illud inperitissimi
cuiusque verbum falsum esse tibi ipse persuade: 'bella res 5
est mori sua morte'. Nemo moritur nisi sua morte. Illud
praeterea tecum licet cogites: nemo nisi suo die moritur.
Nihil perdis ex tuo tempore; nam quod relinquis alienum
est. Vale.

LIBER OCTAVVS

70 SENECA LVCILIO SVO SALVTEM

Post longum intervallum Pompeios tuos vidi. In conspectum adulescentiae meae reductus sum; quidquid illic iuvenis
5 feceram videbar mihi facere adhuc posse et paulo ante fecisse. Praenavigavimus, Lucili, vitam et quemadmodum in mari, ut
ait Vergilius noster,

terraeque urbesque recedunt,

sic in hoc cursu rapidissimi temporis primum pueritiam
10 abscondimus, deinde adulescentiam, deinde quidquid est illud inter iuvenem et senem medium, in utriusque confinio positum, deinde ipsius senectutis optimos annos; novissime incipit ostendi publicus finis generis humani. Scopulum esse
15 illum putamus dementissimi: portus est, aliquando petendus, numquam recusandus, in quem si quis intra primos annos delatus est, non magis queri debet quam qui cito navigavit. Alium enim, ut scis, venti segnes ludunt ac detinent et tranquillitatis lentissimae taedio lassant, alium pertinax flatus celerrime perfert. Idem evenire nobis puta: alios vita velocis-
20 sime adduxit quo veniendum erat etiam cunctantibus, alios maceravit et coxit. Quae, ut scis, non semper retinenda est; non enim vivere bonum est, sed bene vivere.

Itaque sapiens vivet quantum debet, non quantum potest. Videbit ubi victurus sit, cum quibus, quomodo, quid acturus. 5
25 Cogitat semper qualis vita, non quanta sit. [sit] Si multa

- occurrunt molesta et tranquillitatem turbantia, emittit se; nec hoc tantum in necessitate ultima facit, sed cum primum illi coepit suspecta esse fortuna, diligenter circumspicit numquid illic desinendum sit. Nihil existimat sua referre, faciat finem an accipiat, tardius fiat an citius: non tamquam de 5 magno detrimento timet; nemo multum ex stilicidio potest
- 6 perdere. Citius mori aut tardius ad rem non pertinet, bene mori aut male ad rem pertinet; bene autem mori est effugere male vivendi periculum. Itaque effeminatissimam vocem illius Rhodii existimo, qui cum in caveam coniectus esset a 10 tyranno et tamquam ferum aliquod animal aleretur, suadenti cuidam ut abstineret cibo, 'omnia' inquit 'homini, dum vivit,
- 7 speranda sunt'. Ut sit hoc verum, non omni pretio vita emenda est. Quaedam licet magna, licet certa sint, tamen ad illa turpi infirmitatis confessione non veniam: ego cogitem in eo 15 qui vivit omnia posse fortunam, potius quam cogitem in eo qui scit mori nil posse fortunam?
- 8 Aliquando tamen, etiam si certa mors instabit et destinatum sibi supplicium sciet, non commodabit poenae suae manum: sibi commodaret. Stultitia est timore mortis mori: 20 venit qui occidat, expecta. Quid occupas? quare suscipis alienae crudelitatis procurationem? utrum invides carnifici
- 9 tuo an parcis? Socrates potuit abstinentia finire vitam et inedia potius quam veneno mori; triginta tamen dies in carcere et in expectatione mortis exegit, non hoc animo tam- 25 quam omnia fieri possent, tamquam multas spes tam longum tempus reciperet, sed ut praeberet se legibus, ut fruendum amicis extremum Socraten daret. Quid erat stultius quam

mortem contemnere, venenum timere? Scribonia, gravis **10**
femina, amita Drusi Libonis fuit, adulescentis tam stolidi
quam nobilis, maiora sperantis quam illo saeculo quisquam
sperare poterat aut ipse ullo. Cum aeger a senatu in lectica
5 relatus esset non sane frequentibus exsequis (omnes enim
necessarii deseruerant impie iam non reum sed funus), habere
coepit consilium utrum conscisceret mortem an expectaret.
Cui Scribonia 'quid te' inquit 'delectat alienum negotium
agere?' Non persuasit illi: manus sibi attulit, nec sine causa.
10 Nam post diem tertium aut quartum inimici moriturus
arbitrio si vivit, alienum negotium agit.

Non possis itaque de re in universum pronuntiare, cum **11**
mortem vis externa denuntiat, occupanda sit an expectanda;
multa enim sunt quae in utramque partem trahere possunt.
15 Si altera mors cum tormento, altera simplex et facilis est,
quidni huic inicienda sit manus? Quemadmodum navem
eligam navigaturus et domum habitaturus, sic mortem exi-
turus e vita. Praeterea quemadmodum non utique melior **12**
est longior vita, sic peior est utique mors longior. In nulla re
20 magis quam in morte morem animo gerere debemus. Exeat
qua impetum cepit: sive ferrum appetit sive laqueum sive
aliquam potionem venas occupantem, pergat et vincula servi-
tutis abrumpat. Vitam et aliis adprobare quisque debet,
mortem sibi: optima est quae placet. Stulte haec cogitantur: **13**
25 'aliquis dicet me parum fortiter fecisse, aliquis nimis temere,
aliquis fuisse aliquod genus mortis animosius'. Vis tu cogi-
tare id in manibus esse consilium ad quod fama non pertinet!
Hoc unum intuere, ut te fortunae quam celerrime eripias;
alioquin aderunt qui de facto tuo male existiment.

- 14 Invenies etiam professos sapientiam qui vim adferendam vitae suae negent et nefas iudicent ipsum interemptorem sui fieri: expectandum esse exitum quem natura decrevit. Hoc qui dicit non videt se libertatis viam cludere: nihil melius aeterna lex fecit quam quod unum introitum nobis 5
- 15 ad vitam dedit, exitus multos. Ego expectem vel morbi crudelitatem vel hominis, cum possim per media exire tormenta et adversa discutere? Hoc est unum cur de vita non possimus queri: neminem tenet. Bono loco res humanae sunt, quod nemo nisi vitio suo miser est. Placet? vive: non placet? 10
- 16 licet eo reverti unde venisti. Ut dolorem capitis levares, sanguinem saepe misisti; ad extenuandum corpus vena percutitur. Non opus est vasto vulnere dividere praecordia: scalpello aperitur ad illam magnam libertatem via et puncto securitas constat. Quid ergo est quod nos facit pigros inertes- 15
- 17 suetudo etiam inter iniurias detinet. Vis adversus hoc corpus liber esse? tamquam migraturus habita. Propone tibi quandoque hoc contubernio carendum: fortior eris ad necessita- 20
- 18 omnia sine fine concupiscentibus? Nullius rei meditatio tam necessaria est; alia enim fortasse exercentur in supervacuum. Adversus paupertatem praeparatus est animus: permansere divitiae. Ad contemptum nos doloris armavimus: numquam 25
- a nobis exegit huius virtutis experimentum integri ac sani felicitas corporis. Ut fortiter amissorum desideria pateremur praecepimus nobis: omnis quos amabamus superstites for-

tuna servavit. Huius unius rei usum qui exigat dies veniet. **19**
Non est quod existimes magnis tantum viris hoc robur fuisse
quo servitutis humanae claustra perrumperent; non est quod
iudices hoc fieri nisi a Catone non posse, qui quam ferro non
5 emiserat animam manu extraxit: vilissimae sortis homines
ingenti impetu in tutum evaserunt, cumque e commodo mori
non licuisset nec ad arbitrium suum instrumenta mortis
eligere, obvia quaeque rapuerunt et quae natura non erant
noxia vi sua tela fecerunt. Nuper in ludo bestiariorum unus e **20**
10 Germanis, cum ad matutina spectacula pararetur, secessit ad
exonerandum corpus—nullum aliud illi dabatur sine custode
secretum; ibi lignum id quod ad emundanda obscena ad-
haerente spongia positum est totum in gulam farsit et inter-
clusis faucibus spiritum elisit. Hoc fuit morti contumeliam
15 facere. Ita prorsus, parum munde et parum decenter: quid
est stultius quam fastidiose mori? O virum fortem, o dignum **21**
cui fati daretur electio! Quam fortiter ille gladio usus esset,
quam animose in profundam se altitudinem maris aut abscisae
rupis inmisisset! Undique destitutus invenit quemadmodum
20 et mortem sibi deberet et telum, ut scias ad moriendum nihil
aliud in mora esse quam velle. Existimetur de facto hominis
acerrimi ut cuique visum erit, dum hoc constet, praeferen-
dam esse spurcissimam mortem servituti mundissimae.

Quoniam coepi sordidis exemplis uti, perseverabo; plus **22**
25 enim a se quisque exiget, si viderit hanc rem etiam a contem-
ptissimis posse contemni. Catones Scipionesque et alios quos

audire cum admiratione consuevimus supra imitationem
 positos putamus: iam ego istam virtutem habere tam multa
 exempla in ludo bestiarum quam in ducibus belli civilis osten-
 23 dam. Cum adveheretur nuper inter custodias quidam ad
 matutinum spectaculum missus, tamquam somno premente 5
 nutaret, caput usque eo demisit donec radiis insereret, et
 tamdiu se in sedili suo tenuit donec cervicem circumactu
 rotae frangeret; eodem vehiculo quo ad poenam ferebatur
 24 effugit. Nihil obstat erumpere et exire cupienti: in aperto
 nos natura custodit. Cui permittit necessitas sua, circum- 10
 spiciat exitum mollem; cui ad manum plura sunt per quae
 sese adserat, is dilectum agat et qua potissimum liberetur
 consideret: cui difficilis occasio est, is proximam quamque
 pro optima arripiat, sit licet inaudita, sit nova. Non deerit
 25 ad mortem ingenium cui non defuerit animus. Vides quemad- 15
 modum extrema quoque mancipia, ubi illis stimulos adigit
 dolor, excitentur et intentissimas custodias fallant? Ille
 vir magnus est qui mortem sibi non tantum imperavit sed
 invenit. Ex eodem tibi munere plura exempla promisi.
 26 Secundo naumachiae spectaculo unus e barbaris lanceam 20
 quam in adversarios acceperat totam iugulo suo mersit.
 'Quare, quare' inquit 'non omne tormentum, omne ludi-
 brium iamdudum effugio? quare ego mortem armatus ex-
 pecto?' Tanto hoc speciosius spectaculum fuit quanto hone-
 27 stius mori discunt homines quam occidere. Quid ergo? quod 25
 animi perditum quoque noxiosum habent non habebunt illi quos
 adversus hos casus instruxit longa meditatio et magistra
 rerum omnium ratio? Illa nos docet fati varios esse accessus,
 finem eundem, nihil autem interesse unde incipiat quod

venit. Eadem illa ratio monet ut si licet moriaris (quemad- 28
modum placet, si minus) quemadmodum potes, et quidquid
obvenerit ad vim adferendam tibi invadas. Iniuriosum est
rapto vivere, at contra pulcherrimum mori rapto. Vale.

5 71 SENECA LVCILIO SVO SALVTEM

Subinde me de rebus singulis consulis, oblitus vasto nos mari 1
dividi. Cum magna pars consilii sit in tempore, necesse est
evenire ut de quibusdam rebus tunc ad te perferatur sententia
mea cum iam contraria potior est. Consilia enim rebus aptan-
10 tur; res nostrae feruntur, immovolvuntur; ergo consilium nasci
sub diem debet. Et hoc quoque nimis tardum est: sub manu,
quod aiunt, nascatur. Quemadmodum autem inveniatur
ostendam. Quotiens quid fugiendum sit aut quid petendum 2
voles scire, ad summum bonum, propositum totius vitae
15 tuae, respice. Illi enim consentire debet quidquid agimus:
non disponet singula, nisi cui iam vitae suae summa proposita
est. Nemo, quamvis paratos habeat colores, similitudinem
reddet, nisi iam constat quid velit pingere. Ideo peccamus
quia de partibus vitae omnes deliberamus, de tota nemo deli-
20 berat. Scire debet quid petat ille qui sagittam vult mittere, 3
et tunc derigere ac moderari manu telum: errant consilia
nostra, quia non habent quo derigantur; ignorantique quem
portum petat nullus suus ventus est. Necesse est multum in
vita nostra casus possit, quia vivimus casu. Quibusdam 4
25 autem evenit ut quaedam scire se nesciant; quemadmodum

quaerimus saepe eos cum quibus stamus, ita plerumque finem summi boni ignoramus adpositum. Nec multis verbis nec circumitu longo quod sit summum bonum colliges: digito, ut ita dicam, demonstrandum est nec in multa spargendum. Quid enim ad rem pertinet in particulas illud diducere? 5 cum possis dicere 'summum bonum est quod honestum est' et, quod magis admireris, 'unum bonum est quod honestum 5 est, cetera falsa et adulterina bona sunt'. Hoc si persuaseris tibi et virtutem adamaveris (amare enim parum est), quidquid illa contigerit, id tibi, qualecumque aliis videbitur, faustum felixque erit. Et torqueri, si modo iacueris ipso torquente securior, et aegrotare, si non male dixeris fortunae, si non cesseris morbo, omnia denique quae ceteris videntur mala et mansuescent et in bonum abibunt, si super illa eminueris. Hoc liqueat, nihil esse bonum nisi honestum: et 15 omnia incommoda suo iure bona vocabuntur quae modo 6 virtus honestaverit. Multis videmur maiora promittere quam recipit humana condicio, non inmerito; ad corpus enim respiciunt. Revertantur ad animum: iam hominem deo metientur. 20

Erige te, Lucili virorum optime, et relinque istum ludum litterarium philosophorum qui rem magnificentissimam ad syllabas vocant, qui animum minuta docendo demittunt et conterunt: fies similis illis qui invenerunt ista, non qui docent et id agunt ut philosophia potius difficilis quam magna 25 7 videatur. Socrates, qui totam philosophiam revocavit ad mores et hanc summam dixit esse sapientiam, bona malaque

distinguere, 'sequere' inquit 'illos, si quid apud te habeo aucto-
ritatis, ut sis beatus, et te alicui stultum videri sine. Quisquis
volet tibi contumeliam faciat et iniuriam, tu tamen nihil
patieris, si modo tecum erit virtus. Si vis' inquit 'beatus esse,
5 si fide bona vir bonus, sine contemnat te aliquis.' Hoc nemo
praestabit nisi qui omnia prior ipse contempserit, nisi qui
omnia bona exaequaverit, quia nec bonum sine honesto est
et honestum in omnibus par est.

'Quid ergo? nihil interest inter praeturam Catonis et 8
10 repulsam? nihil interest utrum Pharsalica acie Cato vincatur
an vincat? hoc eius bonum, quo victis partibus non potest
vinci, par erat illi bono quo victor rediret in patriam et com-
poneret pacem?' Quidni par sit? eadem enim virtute et mala
fortuna vincitur et ordinatur bona; virtus autem non potest
15 maior aut minor fieri: unius staturae est. 'Sed Cn. Pompeius 9
amittet exercitum, sed illud pulcherrimum rei publicae
praetextum, optimates, et prima acies Pompeianarum par-
tium, senatus ferens arma, uno proelio profligabuntur et tam
magni ruina imperii in totum dissiliet orbem: aliqua pars
20 eius in Aegypto, aliqua in Africa, aliqua in Hispania cadet.
Ne hoc quidem miserae rei publicae continget, semel ruere.'
Omnia licet fiant: Iubam in regno suo non locorum notitia 10
adiuvet, non popularium pro rege suo virtus obstinatissima,
Uticensium quoque fides malis fracta deficiat et Scipionem
25 in Africa nominis sui fortuna destituat: olim provisum est ne
quid Cato detrimenti caperet. 'Victus est tamen.' Et hoc 11
numera inter repulsas Catonis: tam magno animo feret ali-
quid sibi ad victoriam quam ad praeturam obstitisse. Quo

die repulsus est lusit, qua nocte periturus fuit legit; eodem loco habuit praetura et vita excidere; omnia quae acciderent ferenda esse persuaserat sibi.

- 12 Quidni ille mutationem rei publicae forti et aequo patere-
tur animo? quid enim mutationis periculo exceptum? non 5
terra, non caelum, non totus hic rerum omnium contextus,
quamvis deo agente ducatur; non semper tenebit hunc ordi-
13 nem, sed illum ex hoc cursu aliquis dies deiciet. Certis eunt
cuncta temporibus: nasci debent, crescere, extinguui. Quae-
cumque supra nos vides currere et haec quibus innixi atque 10
inpositi sumus veluti solidissimis carpentur ac desinent; nulli
non senectus sua est. Inaequalibus ista spatiis eodem natura
dimittit: quidquid est non erit, nec peribit sed resolvetur.
- 14 Nobis solvi perire est; proxima enim intuemur, ad ulteriora
non prospicit mens hebes et quae se corpori addixerit; alio- 15
qui fortius finem sui suorumque pateretur, si speraret, <ut>
omnia illa, sic vitam mortemque per vices ire et composita
dissolvi, dissoluta componi, in hoc opere aeternam artem
15 cuncta temperantis dei verti. Itaque ut M. Cato, cum aevum
animo percucurrerit, dicet, 'omne humanum genus, quod- 20
que est quodque erit, morte damnatum est; omnes quae
usquam rerum potiuntur urbes quaeque alienorum imperi-
orum magna sunt decora, ubi fuerint aliquando quaeretur et
vario exitii genere tollentur: alias destruent bella, alias desidia
paxque ad inertiam versa consumet et magnis opibus exitiosa 25
res, luxus. Omnes hos fertiles campos repentini maris in-
undatio abscondet aut in subitam cavernam consistentis soli
lapsus abducat. Quid est ergo quare indigner aut doleam, si

exiguo momento publica fata praecedo?' Magnus animus deo **16**
pareat et quidquid lex universi iubet sine cunctatione pati-
atur: aut in meliorem emittitur vitam lucidius tranquilliusque
inter divina mansurus aut certe sine ullo futurus incommodo,
5 si naturae remiscebitur et revertetur in totum. Non est ergo
M. Catonis maius bonum honesta vita quam mors honesta,
quoniam non intenditur virtus. Idem esse dicebat Socrates
veritatem et virtutem. Quomodo illa non crescit, sic ne virtus
quidem: habet numeros suos, plena est.

10 Non est itaque quod mireris paria esse bona, et quae ex **17**
proposito sumenda sunt et quae si ita res tulit. Nam si hanc
inaequalitatem receperis ut fortiter torqueri in minoribus
bonis numeres, numerabis etiam in malis, et infelicem Socra-
ten dices in carcere, infelicem Catonem vulnera sua animo-
15 sius quam fecerat retractantem, calamitosissimum omnium
Regulum fidei poenas etiam hostibus servatae pendentem.
Atqui nemo hoc dicere, ne ex mollissimis quidem, ausus est;
negant enim illum esse beatum, sed tamen negant miserum.
Academici veteres beatum quidem esse etiam inter hos cru- **18**
20 ciatus fatentur, sed non ad perfectum nec ad plenum, quod
nullo modo potest recipi: nisi beatus est, in summo bono non
est. Quod summum bonum est supra se gradum non habet,
si modo illi virtus inest, si illam adversa non minuunt, si
manet etiam comminuto corpore incolumis: manet autem.

25 Virtutem enim intellego animosam et excelsam, quam incitat **19**
quidquid infestat. Hunc animum, quem saepe induunt gene-
rosae indolis iuvenes quos alicuius honestae rei pulchritudo
percussit, ut omnia fortuita contemnant, profecto sapientia
[non] infundet et tradet; persuadebit unum bonum esse

- quod honestum, hoc nec remitti nec intendi posse, non magis quam regulam qua rectum probari solet flectes. Quid-
 20 quid ex illa mutaveris iniuria est recti. Idem ergo de virtute dicemus: et haec recta est, flexuram non recipit; †rigidari quidem amplius intendi potest†. Haec de omnibus rebus 5 iudicat, de hac nulla. Si rector ipsa non potest fieri, ne quae ab illa quidem fiunt alia aliis rectiora sunt; huic enim necesse est respondeant; ita paria sunt.
- 21 'Quid ergo?' inquis 'iacere in convivio et torqueri paria sunt?' Hoc mirum videtur tibi? illud licet magis admireris: 10 iacere in convivio malum est, iacere in eculeo bonum est, si illud turpiter, hoc honeste fit. Bona ista aut mala non efficit materia sed virtus; haec ubicumque apparuit, omnia eiusdem
 22 mensurae ac pretii sunt. In oculos nunc mihi manus intentat ille qui omnium animum aestimat ex suo, quod dicam paria 15 bona esse honeste iudicantis <et honeste periclitantis,> quod dicam paria bona esse eius qui triumphat et eius qui ante currum vehitur invictus animo. Non putant enim fieri quid-
 23 quid facere non possunt; ex infirmitate sua ferunt de virtute sententiam. Quid miraris si uri, vulnerari, occidi, alligari 20 iuvat, aliquando etiam libet? Luxurioso frugalitas poena est, pigro supplicii loco labor est, delicatus miseretur industrii, desidioso studere torqueri est: eodem modo haec ad quae omnes inbecilli sumus dura atque intoleranda credimus, oblitum quam multis tormentum sit vino carere aut prima luce 25

excitari. Non ista difficilia sunt natura, sed nos fluvidi et enerves. Magno animo de rebus magnis iudicandum est; 24 alioqui videbitur illarum vitium esse quod nostrum est. Sic quaedam rectissima, cum in aquam demissa sunt, speciem 5 curvi prae fractique visentibus reddunt. Non tantum quid videas, sed quemadmodum, refert: animus noster ad vera perspicienda caligat. Da mihi adulescentem incorruptum et 25 ingenio vegetum: dicet fortunatiorem sibi videri qui omnia rerum adversarum onera rigida cervice sustollat, qui supra 10 fortunam extet. Non est mirum in tranquillitate non concuti: illud mirare, ibi extolli aliquem ubi omnes deprimuntur, ibi stare ubi omnes iacent. Quid est in tormentis, quid est in 26 aliis quae adversa appellamus mali? hoc, ut opinor, succidere mentem et incurvari et subcumbere. Quorum nihil sapienti 15 viro potest evenire: stat rectus sub quolibet pondere. Nulla illum res minorem facit; nihil illi eorum quae ferenda sunt displicet. Nam quidquid cadere in hominem potest in se cecidisse non queritur. Vires suas novit; scit se esse oneri ferendo. Non educo sapientem ex hominum numero nec 27 dolores ab illo sicut ab aliqua rupe nullum sensum admittente summoveo. Memini ex duabus illum partibus esse compositum: altera est irrationalis, haec mordetur, uritur, dolet; altera rationalis, haec inconcussas opiniones habet, intrepida est et indomita. In hac positum est summum illud hominis 25 bonum. Antequam impleatur, incerta mentis volutatio est; cum vero perfectum est, inmota illi stabilitas est. Itaque 28 inchoatus et ad summa procedens cultorque virtutis, etiam is adpropinquat perfecto bono sed ei nondum summam

manum inposuit, ibit interim cessim et remittet aliquid ex intentione mentis; nondum enim incerta transgressus est, etiam nunc versatur in lubrico. Beatus vero et virtutis exactae tunc se maxime amat cum fortissime expertus est, et metuenda ceteris, si alicuius honesti officii pretia sunt, non tantum 5 fert sed amplexatur multoque audire mavult 'tanto melior' quam 'tanto felicior'.

- 29 Venio nunc illo quo me vocat expectatio tua. Ne extra rerum naturam vagari virtus nostra videatur, et tremet sapiens et dolebit et expallescet; hi enim omnes corporis 10 sensus sunt. Ubi ergo calamitas, ubi illud malum verum est? illic scilicet, si ista animum detrahunt, si ad confessionem 30 servitutis adducunt, si illi paenitentiam sui faciunt. Sapiens quidem vincit virtute fortunam, at multi professi sapientiam levissimis nonnumquam minis exterriti sunt. Hoc loco nostrum vitium est, qui idem a sapiente exigimus et a proficiente. 15 Suadeo adhuc mihi ista quae laudo, nondum persuadeo; etiam si persuasissem, nondum tam parata haberem aut tam 31 exercitata ut ad omnes casus procurrerent. Quemadmodum lana quosdam colores semel ducit, quosdam nisi saepius macerata et recocta non perbibit, sic alias disciplinas ingenia, cum accepere, protinus praestant: haec, nisi alte descendit et diu sedit et animum non coloravit sed infecit, nihil ex iis 32 quae promiserat praestat. Cito hoc potest tradi et paucissimis verbis: unum bonum esse virtutem, nullum certe sine virtute, 25 et ipsam virtutem in parte nostri meliore, id est rationali, positam. Quid erit haec virtus? iudicium verum et inmotum; ab hoc enim impetus venient mentis, ab hoc omnis species

quae impetum movet redigetur ad liquidum. Huic iudicio **33**
consentaneum erit omnia quae virtute contacta sunt et bona
iudicare et inter se paria. Corporum autem bona corporibus
quidem bona sunt, sed in totum non sunt bona; his pretium
5 quidem erit aliquod, ceterum dignitas non erit; magnis inter
se intervallis distabunt: alia minora, alia maiora erunt. Et in **34**
ipsis sapientiam sectantibus magna discrimina esse fateamur
necesse est: alius iam in tantum profecit ut contra fortunam
audeat attollere oculos, sed non pertinaciter (cadunt enim
10 nimio splendore praestrici), alius in tantum ut possit cum
illa conferre vultum, nisi iam pervenit ad summum et fiduciae
plenus est. Imperfecta necesse est labent et modo prodeant, **35**
modo sublabantur aut succidant. Sublabentur autem, nisi
ire et niti perseveraverint; si quicquam ex studio et fidei
15 intentione laxaverint, retro eundum est. Nemo profectum
ibi invenit ubi reliquerat.

Instemus itaque et perseveremus; plus quam profligavimus **36**
restat, sed magna pars est profectus velle proficere. Huius
rei conscius mihi sum: volo et mente tota volo. Te quoque
20 instinctum esse et magno ad pulcherrima properare impetu
video. Properemus: ita demum vita beneficium erit; alioquin
mora est, et quidem turpis inter foeda versantibus. Id agamus
ut nostrum omne tempus sit; non erit autem, nisi prius nos
nostri esse coeperimus. Quando continget contemnere utram- **37**
25 que fortunam, quando continget omnibus oppressis adfecti-
bus et sub arbitrium suum adductis hanc vocem emittere 'vici'?
Quem vicerim quaeris? Non Persas nec extrema Medorum nec
si quid ultra Dahas bellicosum iacet, sed avaritiam, sed ambi-
tionem, sed metum mortis, qui victores gentium vicit. Vale.

- 1 Quod quaeris a me liquebat mihi (sic rem edidiceram) per se; sed diu non retemptavi memoriam meam, itaque non facile me sequitur. Quod evenit libris situ cohaerentibus, hoc evenisse mihi sentio: explicandus est animus et quaecumque 5 apud illum deposita sunt subinde excuti debent, ut parata sint quotiens usus exegerit. Ergo hoc in praesentia differamus; multum enim operae, multum diligentiae poscit. Cum primum longiorem eodem loco speravero moram, tunc istud
- 2 in manus sumam. Quaedam enim sunt quae possis et in cisio 10 scribere, quaedam lectum et otium et secretum desiderant. Nihilominus his quoque occupatis diebus agatur aliquid et quidem totis. Numquam enim non succedent occupationes novae: serimus illas, itaque ex una exeunt plures. Deinde ipsi nobis dilationem damus: 'cum hoc peregero, toto animo 15 incumbam' et 'si hanc rem molestam composuero, studio me
- 3 dabo'. Non cum vacaveris philosophandum est, sed ut philosopheris vacandum est; omnia alia negligenda ut huic adsideamus, cui nullum tempus satis magnum est, etiam si a pueritia usque ad longissimos humani aevi terminos vita 20 producitur. Non multum refert utrum omittas philosophiam an intermittas; non enim ubi interrupta est manet, sed eorum more quae intenta dissiliunt usque ad initia sua recurrit, quod a continuatione discessit. Resistendum est occupationibus, nec explicandae sed summovendae sunt. 25
- 4 Tempus quidem nullum est parum idoneum studio salutari; atqui multi inter illa non student propter quae studendum est. 'Incidet aliquid quod inpediat.' Non quidem eum cuius animus in omni negotio laetus atque alacer est: imperfectis

adhuc interscinditur laetitia, sapientis vero contexitur gaudium, nulla causa rumpitur, nulla fortuna; semper et ubique tranquillus est. Non enim ex alieno pendet nec favorem fortunae aut hominis expectat. Domestica illi felicitas est; 5 exiret ex animo si intraret: ibi nascitur. Aliquando extrinsecus quo admoneatur mortalitatis intervenit, sed id leve et quod summam cutem stringat. Aliquo, inquam, incommodo adflatur; maximum autem illud bonum fixum est. Ita dico, extrinsecus aliqua sunt incommoda, velut in corpore 10 interdum robusto solidoque eruptiones quaedam pustularum et ulcuscula, nullum in alto malum est. Hoc, inquam, interest 6 inter consummatae sapientiae virum et alium procedentis quod inter sanum et ex morbo gravi ac diutino emergentem, cui sanitatis loco est levior accessio: hic nisi attendit, subinde gravatur et in eadem revolvitur, sapiens recidere non 15 potest, ne incidere quidem amplius. Corpori enim ad tempus bona valetudo est, quam medicus, etiam si reddidit, non praestat—saepe ad eundem qui advocaverat excitatur: <animus> semel in totum sanatur. Dicam quomodo intellegas 7 20 sanum: si se ipse contentus est, si confidit sibi, si scit omnia vota mortalium, omnia beneficia quae dantur petunturque, nullum in beata vita habere momentum. Nam cui aliquid accedere potest, id imperfectum est; cui aliquid abscedere potest, id inperpetuum est: cuius perpetua futura laetitia est, 25 is suo gaudeat. Omnia autem quibus vulgus inhiat ultro citroque fluunt: nihil dat fortuna mancipio. Sed haec quoque

fortuita tunc delectant cum illa ratio temperavit ac miscuit:
 haec est quae etiam externa commendet, quorum avidis
 8 usus ingratus est. Solebat Attalus hac imagine uti: 'vidisti
 aliquando canem missa a domino frustra panis aut carnis
 aperto ore captantem? quidquid exceperit protinus integrum 5
 devorat et semper ad spem venturi hiat. Idem evenit nobis:
 quidquid expectantibus fortuna proiecit, id sine ulla volu-
 ptate demittimus statim, ad rapinam alterius erecti et at-
 toniti.' Hoc sapienti non evenit: plenus est; etiam si quid
 obvenit, secure excipit ac reponit; laetitia fruitur maxima, 10
 9 continua, sua. Habet aliquis bonam voluntatem, habet pro-
 fectum, sed cui multum desit a summo: hic deprimitur
 alternis et extollitur ac modo in caelum adlevatur, modo
 defertur ad terram. Inperitis ac rudibus nullus praecipita-
 tionis finis est; in Epicureum illud chaos decidunt, inane 15
 10 sine termino. Est adhuc genus tertium eorum qui sapientiae
 adludunt, quam non quidem contigerunt, in conspectu tamen
 et, ut ita dicam, sub ictu habent: hi non concutiuntur, ne
 11 defluunt quidem; nondum in sicco, iam in portu sunt. Ergo
 cum tam magna sint inter summos imosque discrimina, cum 20
 medios quoque sequatur fluctus suus, sequatur ingens peri-
 culum ad deteriora redeundi, non debemus occupationibus
 indulgere. Excludendae sunt: si semel intraverint, in locum
 suum alias substituent. Principiis illarum obstemus: melius
 non incipient quam desinent. Vale. 25

73

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM

1 Errare mihi videntur qui existimant philosophiae fideliter
 deditos contumaces esse ac refractarios, contemptores magi-

stratum aut regum eorumve per quos publica administrantur. Ex contrario enim nulli adversus illos gratiores sunt, nec in- merito; nullis enim plus praestant quam quibus frui tran- quillo otio licet. Itaque ii quibus multum ad propositum bene 2
5 vivendi confert securitas publica necesse est auctorem huius boni ut parentem colant, multo quidem magis quam illi inquieti et in medio positi, qui multa principibus debent sed multa et inputant, quibus numquam tam plene occurrere ulla liberalitas potest ut cupiditates illorum, quae crescunt 10 dum implentur, exsatiat. Quisquis autem de accipiendo cogitat oblitus accepti est, nec ullum habet malum cupiditas maius quam quod ingrata est. Adice nunc quod nemo eorum 3
qui in re publica versantur quot vincat, sed a quibus vincatur, aspicit; et illis non tam iucundum est multos post se videre 15 quam grave aliquem ante se. Habet hoc vitium omnis ambitio: non respicit. Nec ambitio tantum instabilis est, verum cupiditas omnis, quia incipit semper a fine. At ille 4
vir sincerus ac purus, qui reliquit et curiam et forum et omnem administrationem rei publicae ut ad ampliora 20 secederet, diligit eos per quos hoc ei facere tuto licet solusque illis gratuitum testimonium reddit et magnam rem nescientibus debet. Quemadmodum praeceptores suos veneratur ac suspicit quorum beneficio illis inviis exît, sic et hos sub quorum tutela positus exercet artes bonas.
25 ‘Verum alios quoque rex viribus suis protegit.’ Quis negat? 5
Sed quemadmodum Neptuno plus debere se iudicat ex iis qui eadem tranquillitate usi sunt qui plura et pretiosiora illo mari vexit, animosius a mercatore quam a vectore solvitur votum, et ex ipsis mercatoribus effusius gratus est qui odores

- ac purpuras et auro pensanda portabat quam qui vilissima quaeque et saburrae loco futura congesserat, sic huius pacis beneficium ad omnis pertinentis altius ad eos pervenit qui
- 6 illa bene utuntur. Multi enim sunt ex his togatis quibus pax operosior bello est: an idem existimas pro pace debere eos 5 qui illam ebrietati aut libidini inpendunt aut aliis vitiis quae vel bello rumpenda sunt? Nisi forte tam iniquum putas esse sapientem ut nihil viritim se debere pro communibus bonis iudicet. Soli lunaeque plurimum debeo, et non uni mihi oriuntur; anno temperantique annum deo privatim obligatus 10 sum, quamvis nihil in meum honorem * * * descripta sint.
- 7 Stulta avaritia mortalium possessionem proprietatemque discernit nec quicquam suum credit esse quod publicum est; at ille sapiens nihil magis suum iudicat quam cuius illi cum humano genere consortium est. Nec enim essent ista commu- 15 nia, nisi pars illorum pertineret ad singulos; socium efficit etiam quod ex minima portione commune est.
- 8 Adice nunc quod magna et vera bona non sic dividuntur ut exiguum in singulos cadat: ad unumquemque tota perveniunt. Ex congiario tantum ferunt homines quantum in 20 capita promissum est; epulum et visceratio et quidquid aliud manu capitur discedit in partes: at haec individua bona, pax et libertas, ea tam omnium tota quam singulorum sunt.
- 9 Cogitat itaque per quem sibi horum usus fructusque contingat, per quem non ad arma illum nec ad servandas vigilias 25 nec ad tuenda moenia et multiplex belli tributum publica necessitas vocet, agitque gubernatori suo gratias. Hoc docet philosophia praecipue, bene debere beneficia, bene solvere;

interdum autem solutio est ipsa confessio. Confitebitur ergo **10**
 multum se debere ei cuius administratione ac providentia
 contingit illi pingue otium et arbitrium sui temporis et
 inperturbata publicis occupationibus quies.

5 O Meliboee, deus nobis haec otia fecit;
 namque erit ille mihi semper deus.

Si illa quoque otia multum auctori suo debent quorum **11**
 munus hoc maximum est,

10 ille meas errare boves, ut cernis, et ipsum
 ludere quae vellem calamo permisit agresti,

quanti aestimamus hoc otium quod inter deos agitur, quod
 deos facit?

Ita dico, Lucili, et te in caelum compendiaro voco. Sole- **12**
 bat Sextius dicere Iovem plus non posse quam bonum virum.
 15 Plura Iuppiter habet quae praestet hominibus, sed inter duos
 bonos non est melior qui locupletior, non magis quam inter
 duos quibus par scientia regendi gubernaculum est meliorem
 dixeris cui maius speciosiusque navigium est. Iuppiter quo **13**
 antecedit virum bonum? diutius bonus est: sapiens nihilo
 20 se minoris aestimat quod virtutes eius spatio brevior cludun-
 tur. Quemadmodum ex duobus sapientibus qui senior decessit
 non est beator eo cuius intra pauciores annos terminata virtus
 est, sic deus non vincit sapientem felicitate, etiam si vincit
 aetate; non est virtus maior quae longior. Iuppiter omnia **14**
 25 habet, sed nempe aliis tradidit habenda: ad ipsum hic unus
 usus pertinet, quod utendi omnibus causa est: sapiens tam
 aequo animo omnia apud alios videt contemnitque quam Iup-
 piter et hoc se magis suspicit quod Iuppiter uti illis non potest,

15 sapiens non vult. Credamus itaque Sextio monstranti pulcher-
 rimum iter et clamanti 'hac

itur ad astra,

hac secundum frugalitatem, hac secundum temperantiam,
 hac secundum fortitudinem'. Non sunt dii fastidiosi, non 5
 16 invidi: admittunt et ascendentibus manum porrigunt. Mi-
 raris hominem ad deos ire? Deus ad homines venit, immo
 quod est propius, in homines venit: nulla sine deo mens bona
 est. Semina in corporibus humanis divina dispersa sunt, quae
 si bonus cultor excipit, similia origini prodeunt et paria iis 10
 ex quibus orta sunt surgunt: si malus, non aliter quam humus
 sterilis ac palustris necat ac deinde creat purgamenta pro
 frugibus. Vale.

74

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM

1 Epistula tua delectavit me et marcentem excitavit; 15
 memoriam quoque meam, quae iam mihi segnis ac lenta est,
 evocavit. Quidni tu, mi Lucili, maximum putes instrumen-
 tum vitae beatae hanc persuasionem unum bonum esse quod
 honestum est? Nam qui alia bona iudicat in fortunae venit
 potestatem, alieni arbitrii fit: qui omne bonum honesto 20
 2 circumscripsit intra se felix <est>. Hic amissis liberis maestus,
 hic sollicitus aegris, hic turpibus et aliqua sparsis infamia
 tristis; illum videbis alienae uxoris amore cruciari, illum suae;
 non deerit quem repulsa distorqueat; erunt quos ipse honor
 3 vexet. Illa vero maxima ex omni mortalium populo turba 25
 miserorum quam expectatio mortis exagitat undique inpen-
 dens; nihil enim est unde non subeat. Itaque, ut in hostili

regione versantibus, huc et illuc circumspiciendum est et ad omnem strepitum circumagenda cervix; nisi hic timor e pectore eiectus est, palpitantibus praecordiis vivitur. Occur- 4
rent acti in exilium et evoluti bonis; occurrent, quod genus 5
egestatis gravissimum est, in divitis inopes; occurrent nau-
fragi similiave naufragis passi, quos aut popularis ira aut in-
vidia, perniciosum optimis telum, inopinantis securosque
disiecit procellae more quae in ipsa sereni fiducia solet
emergere, aut fulminis subiti ad cuius ictum etiam vicina
10 tremuerunt. Nam ut illic quisquis ab igne propior stetit
percusso similis obstipuit, sic in his per aliquam vim acciden-
tibus unum calamitas opprimit, ceteros metus, paremque
passis tristitiam facit pati posse. Omnium animos mala aliena 5
ac repentina sollicitant. Quemadmodum aves etiam inanis
15 fundae sonus territat, ita nos non ad ictum tantum exagitamur
sed ad crepitum. Non potest ergo quisquam beatus esse qui
huic se opinioni credidit. Non enim beatum est nisi quod in-
trepidum; inter suspecta male vivitur. Quisquis se multum 6
fortuitis dedit ingentem sibi materiam perturbationis et
20 inexplicabilem fecit: una haec via est ad tuta vadenti,
externa despiciere et honesto esse contentum. Nam qui aliquid
virtute melius putat aut ullum praeter illam bonum, ad haec
quae a fortuna sparguntur sinum expandit et sollicitus
missilia eius expectat. Hanc enim imaginem animo tuo pro- 7
25 pone, ludos facere fortunam et in hunc mortalium coetum
honores, divitias, gratiam excutere, quorum alia inter diripi-
entium manus scissa sunt, alia infida societate divisa, alia
magno detrimento eorum in quos devenerant presa. Ex
quibus quaedam aliud agentibus inciderunt, quaedam, quia

- nimis captabantur, amissa et dum avide rapiuntur expulsa sunt: nulli vero, etiam cui rapina feliciter cessit, gaudium rapti duravit in posterum. Itaque prudentissimus quisque, cum primum induci videt munuscula, a theatro fugit et scit magno parva constare. Nemo manum conserit cum recedente, 5
- 8 nemo exeuntem ferit: circa praemium rixa est. Idem in his evenit quae fortuna desuper iactat: aestuamus miseri, dstringimur, multas habere cupimus manus, modo in hanc partem, modo in illam respicimus; nimis tarde nobis mitti videntur quae cupiditates nostras irritant, ad paucos perven- 10
- 9 tura, expectata omnibus; ire obviam cadentibus cupimus; gaudemus si quid invasimus invadendique aliquos spes vana delusit; vilem praedam magno aliquo incommodo luimus aut t̄det̄ fallimur. Secedamus itaque ab istis ludis et demus raptoribus locum; illi spectent bona ista pendentia et ipsi 15
- magis pendeant.
- 10 Quicumque beatus esse constituet, unum esse bonum putet quod honestum est; nam si ullum aliud existimat, primum male de providentia iudicat, quia multa incommoda iustis viris accidunt, et quia quidquid nobis dedit breve est et 20
- 11 exiguum si compares mundi totius aevo. Ex hac deploratione nascitur ut ingrati divinorum interpretes simus: querimur quod non semper, quod et pauca nobis et incerta et abitura contingant. Inde est quod nec vivere nec mori volumus: vitae nos odium tenet, timor mortis. Natat omne consilium nec 25
- implere nos ulla felicitas potest. Causa autem est quod non

pervenimus ad illud bonum immensum et insuperabile ubi
 necesse est resistat voluntas nostra quia ultra summum non
 est locus. Quaeris quare virtus nullo egeat? Praesentibus **12**
 gaudet, non concupiscit absentia; nihil non illi magnum est
 5 quod satis. Ab hoc discede iudicio: non pietas constabit,
 non fides; multa enim utramque praestare cupienti patienda
 sunt ex iis quae mala vocantur, multa inpendenda ex iis
 quibus indulgemus tamquam bonis. Perit fortitudo, quae **13**
 periculum facere debet sui; perit magnanimitas, quae non
 10 potest eminere nisi omnia velut minuta contempsit quae pro
 maximis vulgus optat; perit gratia et relatio gratiae si
 timemus laborem, si quicquam pretiosius fide novimus, si
 non optima spectamus.

Sed ut illa praeteream, aut ista bona non sunt quae vocan- **14**
 15 tur aut homo felicior deo est, quoniam quidem quae cara
 nobis sunt non habet in usu deus; nec enim libido ad illum
 nec epularum lautitia nec opes nec quicquam ex his hominem
 inescantibus et vili voluptate ducentibus pertinet. Ergo aut
 credibile est bona deo deesse aut hoc ipsum argumentum est
 20 bona non esse, quod deo desunt. Adice quod multa quae bona **15**
 videri volunt animalibus quam homini pleniora contingunt.
 Illa cibo avidius utuntur, venere non aequae fatigantur;
 virium illis maior est et aequabilior firmitas: sequitur ut
 multo feliciora sint homine. Nam sine nequitia, sine frau-
 25 dibus degunt; fruuntur voluptatibus, quas et magis capiunt
 et ex facili, sine ullo pudoris aut paenitentiae metu. Con- **16**
 sidera tu itaque an id bonum vocandum sit quo deus ab

homine, (homo ab animalibus) vincitur. Summum bonum in animo contineamus: obsolescit si ab optima nostri parte ad pessimam transit et transfertur ad sensus, qui agiliores sunt animalibus mutis. Non est summa felicitatis nostrae in carne ponenda: bona illa sunt vera quae ratio dat, solida ac
 5
 sempiterna, quae cadere non possunt, ne decrescere quidem
 17 ac minui. Cetera opinione bona sunt et nomen quidem habent commune cum veris, proprietas [quidem] in illis boni non est; itaque commoda vocentur et, ut nostra lingua loquar, producta. Ceterum sciamus mancipia nostra esse, non partes,
 10 et sint apud nos, sed ita ut meminerimus extra nos esse; etiam si apud nos sint, inter subiecta et humilia numerentur propter quae nemo se attollere debeat. Quid enim stultius
 18 quam aliquem eo sibi placere quod ipse non fecit? Omnia ista nobis accedant, non haereant, ut si abducentur, sine
 15 ulla nostri laceratione discedant. Utamur illis, non gloriemur, et utamur parce tamquam depositis apud nos et abituris. Quisquis illa sine ratione possedit non diu tenuit; ipsa enim se felicitas, nisi temperatur, premit. Si fugacissimis bonis credidit, cito deseritur, et, ut deseratur, affligitur. Paucis
 20 deponere felicitatem molliter licuit: ceteri cum iis inter quae eminuere labuntur, et illos degravant ipsa quae extulerant.
 19 Ideo adhibebitur prudentia, quae modum illis ac parsimoniam inponat, quoniam quidem licentia opes suas praecipitat atque urget, nec umquam inmodica durarunt nisi illa
 25 moderatrix ratio conpescuit. Hoc multarum tibi urbium ostendet eventus, quarum in ipso flore luxuriosa imperia ceciderunt, et quidquid virtute partum erat intemperantia corruit. Adversus hos casus muniendi sumus. Nullus autem

contra fortunam inexpugnabilis murus est: intus instruamur;
 si illa pars tuta est, pulsari homo potest, capi non potest.
 Quod sit hoc instrumentum scire desideras? Nihil indignetur **20**
 sibi accidere sciatque illa ipsa quibus laedi videtur ad con-
 5 servationem universi pertinere et ex iis esse quae cursum
 mundi officiumque consummant; placeat homini quidquid
 deo placuit; ob hoc ipsum <se> suaque miretur, quod non
 potest vinci, quod mala ipsa sub se tenet, quod ratione, qua
 valentius nihil est, casum doloremque et iniuriam subigit.
 10 Ama rationem! huius te amor contra durissima armabit. **21**
 Feras catulorum amor in venabula inpingit feritasque et
 inconsultus impetus praestat indomitas; iuvenilia nonnum-
 quam ingenia cupido gloriae in contemptum tam ferri quam
 ignium misit; species quosdam atque umbra virtutis in
 15 mortem voluntariam trudit: quanto his omnibus fortior ratio
 est, quanto constantior, tanto vehementius per metus ipsos
 et pericula exhibit.

'Nihil agitis' inquit 'quod negatis ullum esse aliud honesto **22**
 bonum: non faciet vos haec munitio tutos a fortuna et in-
 20 munes. Dicitis enim inter bona esse liberos pios et bene
 moratam patriam et parentes bonos. Horum pericula non
 potestis spectare securi: perturbabit vos obsidio patriae,
 liberorum mors, parentum servitus.'

Quid adversus hos pro nobis responderi soleat ponam; **23**
 25 deinde tunc adiciam quid praeterea respondendum putem.
 Alia condicio est in iis quae ablata in locum suum aliquid
 incommodi substituunt: tamquam bona valetudo vitiata in
 malam transfert; acies oculorum extincta caecitate nos adficit;
 non tantum velocitas perit poplitibus incisis, sed debilitas pro
 illa subit. Hoc non est periculum in iis quae paulo ante

- rettulimus. Quare? si amicum bonum amisi, non est mihi pro illo perfidia patienda, nec si bonos liberos extuli, in illorum
- 24 locum impietas succedit. Deinde non amicorum illic aut liberorum interitus sed corporum est. Bonum autem uno modo perit, si in malum transit; quod natura non patitur, quia 5 omnis virtus et opus omne virtutis incorruptum manet. Deinde etiam si amici perierunt, etiam si probati respondentesque voto patris liberi, est quod illorum expleat locum. Quid sit quaeris? quod illos quoque bonos fecerat, virtus.
- 25 Haec nihil vacare patitur loci, totum animum tenet, desiderium omnium tollit, sola satis est; omnium enim bonorum vis et origo in ipsa est. Quid refert an aqua decurrens interceptiatur atque abeat, si fons ex quo fluxerat salvus est? Non dices vitam iustiore[m] salvis liberis quam amissis nec ordinatior[em] nec prudentior[em] nec honestior[em]; ergo ne meliorem 15 quidem. Non facit adiectio amicorum sapientior[em], non facit stultior[em] detractio; ergo nec beatiorem aut miserior[em]. Quamdiu virtus salva fuerit, non senties quidquid abscesserit.
- 26 'Quid ergo? non est beatior et amicorum et liberorum turba succinctus?' Quidni non sit? Summum enim bonum 20 nec infringitur nec augetur; in suo modo permanet, utcumque fortuna se gessit. Sive illi senectus longa contigit sive citra senectutem finitus est, eadem mensura summi boni est,
- 27 quamvis aetatis diversa sit. Utrum maiorem an minorem circulum scribas ad spatium eius pertinet, non ad formam: 25 licet alter diu manserit, alterum statim obduxeris et in eum in quo scriptus est pulverem solveris, in eadem uterque forma fuit. Quod rectum est nec magnitudine aestimatur

nec numero nec tempore; non magis produci quam contrahi potest. Honestam vitam ex centum annorum numero in quantum voles corripe et in unum diem coge: aequae honesta est. Modo latius virtus funditur, regna urbes provincias temperat, fert leges, colit amicitias, inter propinquos liberosque dispensat officia, modo arto fine circumdatur paupertatis exilii orbitatis; non tamen minor est si ex altiore fastigio in humile subducitur, in privatum ex regio, ex publico et spatioso iure in angustias domus vel anguli coit. Aequae magna est, etiam si in se recessit undique exclusa; nihilominus enim magni spiritus est et erecti, exactae prudentiae, indeclinabilis iustitiae. Ergo aequae beata est; beatum enim illud uno loco positum est, in ipsa mente, stabile, grande, tranquillum, quod sine scientia divinorum humanorumque non potest effici.

Sequitur illud quod me responsurum esse dicebam. Non affligitur sapiens liberorum amissione, non amicorum; eodem enim animo fert illorum mortem quo suam expectat; non magis hanc timet quam illam dolet. Virtus enim convenientia constat: omnia opera eius cum ipsa concordant et congruunt. Haec concordia perit si animus, quem excelsum esse oportet, luctu aut desiderio summittitur. Inhonestae est omnis trepidatio et sollicitudo, in ullo actu pigritia; honestum enim securum et expeditum est, interritum est, in procinctu stat. 'Quid ergo? non aliquid perturbationi simile patietur? non et color eius mutabitur et vultus agitabitur et artus refrigescant? et quidquid aliud non ex imperio animi, sed inconsulto quodam naturae impetu geritur?' Fateor; sed manebit illi persuasio eadem, nihil illorum malum esse nec

- 32 dignum ad quod mens sana deficiat. Omnia quae facienda erunt audaciter faciet et prompte. Hoc enim stultitiae proprium quis dixerit, ignave et contumaciter facere quae faciat, et alio corpus inpellere, alio animum, distrahique inter diversissimos motus. Nam propter illa ipsa quibus extollit 5 se miraturque contempta est, et ne illa quidem quibus gloriatur libenter facit. Si vero aliquod timetur malum, eo proinde, dum expectat, quasi venisset urguetur, et quidquid
- 33 ne patiatur timet iam metu patitur. Quemadmodum in corporibus infirmis languorem signa praecurrunt—quaedam 10 enim segnitia enervis est et sine labore ullo lassitudo et oscitatio et horror membra percurrens—sic infirmus animus multo ante quam opprimatur malis quatitur; praesumit illa et ante tempus cadit. Quid autem dementius quam angifuturis nec se tormento reservare, sed arcessere sibi miseras 15 et admoveere? quas optimum est differre, si discutere non
- 34 possis. Vis scire futuro neminem debere torqueri? Quicumque audierit post quinquagesimum annum sibi patienda supplicia, non perturbatur nisi si medium spatium transiluerit et se in illam saeculo post futuram sollicitudinem inmiserit: 20 eodem modo fit ut animos libenter aegros et captantes causas doloris vetera atque obliterateda contristent. Et quae praeterierunt et quae futura sunt absunt: neutra sentimus. Non est autem nisi ex eo quod sentias dolor. Vale.

LIBER NONVS

75

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM

Minus tibi accuratas a me epistulas mitti quereris. Quis 1
enim accurate loquitur nisi qui vult putide loqui? Qualis
5 sermo meus esset si una desideremus aut ambularemus,
inlaboratus et facilis, tales esse epistulas meas volo, quae
nihil habent accersitum nec fictum. Si fieri posset, quid 2
sentiam ostendere quam loqui mallet. Etiam si disputarem,
nec supploderem pedem nec manum iactarem nec attollerem
10 vocem, sed ista oratoribus reliquisset, contentus sensus meos
ad te pertulisse, quos nec exornassem nec abiecissem. Hoc 3
unum plane tibi adprobare vellem, omnia me illa sentire
quae dicerem, nec tantum sentire sed amare. Aliter homines
amicam, aliter liberos osculantur; tamen in hoc quoque
15 amplexu tam sancto et moderato satis apparet adfectus. Non
mehercules ieiuna esse et arida volo quae de rebus tam magnis
dicentur (neque enim philosophia ingenio renuntiat),
multum tamen operae inpendi verbis non oportet. Haec sit 4
propositi nostri summa: quod sentimus loquamur, quod
20 loquimur sentiamus; concordet sermo cum vita. Ille promis-
sum suum implevit qui et cum videas illum et cum audias
idem est. Videbimus qualis sit, quantus sit: unus est. Non 5
delectent verba nostra sed prosint. Si tamen contingere
eloquentia non sollicito potest, si aut parata est aut parvo
25 constat, adsit et res pulcherrimas prosequatur: sit talis ut
res potius quam se ostendat. Aliae artes ad ingenium totae
pertinent, hic animi negotium agitur. Non quaerit aeger 6
medicum eloquentem, sed si ita competit ut idem ille qui

sanare potest compte de iis quae facienda sunt disserat, boni consulet. Non tamen erit quare gratuletur sibi quod inciderit in medicum etiam disertum; hoc enim tale est quale si
 7 peritus gubernator etiam formosus est. Quid aures meas scabis? quid oblectas? aliud agitur: urendus, secandus, 5
 abstinentus sum. Ad haec adhibitus es; curare debes morbum veterem, gravem, publicum; tantum negotii habes quantum in pestilentia medicus. Circa verba occupatus es? iamdudum gaude si sufficis rebus. Quando tam multa disces? quando quae didiceris adfiges tibi ita ut excidere non possint? quando 10
 illa experieris? Non enim, ut cetera, memoriae tradidisse satis est: in opere temptanda sunt; non est beatus qui scit illa, sed <qui> facit.

8 'Quid ergo? infra illum nulli gradus sunt? statim a sapientia praeceptus est?' Non, ut existimo; nam qui proficit in 15
 numero quidem stultorum est, magno tamen intervallo ab illis diducitur. Inter ipsos quoque proficientes sunt magna discrimina: in tres classes, ut quibusdam placet, dividuntur.

9 Primi sunt qui sapientiam nondum habent sed iam in vicinia eius constiterunt; tamen etiam quod prope est extra 20
 est. Qui sint hi quaeris? qui omnes iam adfectus ac vitia posuerunt, quae erant complectenda didicerunt, sed illis adhuc inexperta fiducia est. Bonum suum nondum in usu habent, iam tamen in illa quae fugerunt decidere non possunt; iam ibi sunt unde non est retro lapsus, sed hoc illis de 25
 se nondum liquet: quod in quadam epistula scripsisse me

memini, 'scire se nesciunt'. Iam contigit illis bono suo frui,
 nondum confidere. Quidam hoc proficientium genus de quo **10**
 locutus sum ita complectuntur ut illos dicant iam effugisse
 morbos animi, adfectus nondum, et adhuc in lubrico stare,
5 quia nemo sit extra periculum malitiae nisi qui totam eam
 excussit; nemo autem illam excussit nisi qui pro illa sapien-
 tiam adsumpsit. Quid inter morbos animi intersit et adfe- **11**
 ctus saepe iam dixi. Nunc quoque te admonebo: morbi sunt
 inveterata vitia et dura, ut avaritia, ut ambitio; nimio artius
10 haec animum implicuerunt et perpetua eius mala esse coe-
 perunt. Ut breviter finiam, morbus est iudicium in pravo
 pertinax, tamquam valde expetenda sint quae leviter expeten-
 da sunt; vel, si mavis, ita finiamus: nimis inminere leviter
 petendis vel ex toto non petendis, aut in magno pretio
15 habere in aliquo habenda vel in nullo. Adfectus sunt motus **12**
 animi inprobabiles, subiti et concitati, qui frequentes
 neglectique fecere morbum, sicut destillatio una nec adhuc
 in morem adducta tussim facit, adsidua et vetus pthisin.
 Itaque qui plurimum profecere extra morbos sunt, adfectus
20 adhuc sentiunt perfecto proximi.

Secundum genus est eorum qui et maxima animi mala et **13**
 adfectus deposuerunt, sed ita ut non sit illis securitatis suae
 certa possessio; possunt enim in eadem relabi.

Tertium illud genus extra multa et magna vitia est, sed non **14**
25 extra omnia. Effugit avaritiam sed iram adhuc sentit; iam non
 sollicitatur libidine, etiamnunc ambitione; iam non concupi-
 scit, sed adhuc timet, et in ipso metu ad quaedam satis firmus
 est, quibusdam cedit: mortem contemnit, dolorem reformidat.

15 De hoc loco aliquid cogitemus: bene nobiscum agetur, si
 in hunc admittimur numerum. Magna felicitate naturae
 magnaue et adsidua intentione studii secundus occupatur
 gradus; sed ne hic quidem contemnendus est color tertius.
 Cogita quantum circa te videas malorum; aspice quam nullum ⁵
 sit nefas sine exemplo, quantum cotidie nequitia proficiat,
 quantum publice privatimque peccetur: intelleges satis nos
16 consequi, si inter pessimos non sumus. 'Ego vero' inquis 'spero
 me posse et amplioris ordinis fieri.' Optaverim hoc nobis
 magis quam promiserim: praeoccupati sumus, ad virtutem ¹⁰
 contendimus inter vitia districti. Pudet dicere: honesta
 colimus quantum vacat. At quam grande praemium expectat,
17 si occupationes nostras et mala tenacissima abrumpimus! Non
 cupiditas nos, non timor pellet; inagitati terroribus, in-
 corrupti voluptatibus, nec mortem horrebimus nec deos; ¹⁵
 sciemus mortem malum non esse, deos malo non esse. Tam
 inbecillum est quod nocet quam cui nocetur: optima vi noxia
18 carent. Expectant nos, <si> ex hac aliquando faece in illud
 evadimus sublime et excelsum, tranquillitas animi et expulsis
 erroribus absoluta libertas. Quaeris quae sit ista? Non ²⁰
 homines timere, non deos; nec turpia velle nec nimia; in se
 ipsum habere maximam potestatem: inaestimabile bonum
 est suum fieri. Vale.

76

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM

1 Inimicitias mihi denuntias si quicquam ex iis quae cotidie ²⁵
 facio ignoraveris. Vide quam simpliciter tecum vivam: hoc
 quoque tibi committam. Philosophum audio et quidem

quintum iam diem habeo ex quo in scholam eo et ab octava
 disputantem audio. 'Bona' inquis 'aetate.' Quidni bona?
 quid. autem stultius est quam quia diu non didiceris non
 discere? 'Quid ergo? idem faciam quod trossuli et iuvenes?' **2**
5 Bene mecum agitur si hoc unum senectutem meam dedecet:
 omnis aetatis homines haec schola admittit. 'In hoc sene-
 scamus, ut iuvenes sequamur?' In theatrum senex ibo et in
 circum deferar et nullum par sine me depugnabit: ad philo-
 sophum ire erubescam? Tamdiu discendum est quamdiu ne- **3**
10 scias; si proverbio credimus, quamdiu vivas. Nec ulli hoc rei
 magis convenit quam huic: tamdiu discendum est quemad-
 modum vivas quamdiu vivas. Ego tamen illic aliquid et
 doceo. Quaeris quid doceam? etiam seni esse discendum.
 Pudet autem me generis humani quotiens scholam intravi. **4**
15 Praeter ipsum theatrum Neapolitanorum, ut scis, transeun-
 dum est Metronactis petenti domum. Illud quidem fartum
 est, et ingenti studio quis sit pythaulus bonus iudicatur;
 habet tubicen quoque Graecus et praeco concursus: at in
 illo loco in quo vir bonus quaeritur, in quo vir bonus discitur,
20 paucissimi sedent, et hi plerisque videntur nihil boni negotii
 habere quod agant; inepti et inertes vocantur. Mihi contin-
 gat iste derisus: aequo animo audienda sunt inperitorum
 convicia et ad honesta vadenti contemnendus est ipse
 contemptus.
25 Perge, Lucili, et propera, ne tibi accidat quod mihi, ut **5**
 senex discas; immo ideo magis propera quoniam id nunc
 adgressus es quod perdiscere vix senex possis. 'Quantum'

- 6 inquis 'proficiam?' Quantum temptaveris. Quid expectas? nulli sapere casu obtigit. Pecunia veniet ultro, honor offeretur, gratia ac dignitas fortasse ingerentur tibi: virtus in te non incidet. Ne levi quidem opera aut parvo labore cognoscitur; sed est tanti laborare omnia bona semel occupaturo. Unum 5 est enim bonum quod honestum: in illis nihil invenies veri, 7 nihil certi, quaecumque famae placent. Quare autem unum sit bonum quod honestum dicam, quoniam parum me executum priore epistula iudicas magisque hanc rem tibi laudatam quam probatam putas, et in artum quae dicta sunt 10 contraham.
- 8 Omnia suo bono constant. Vitem fertilitas commendat et sapor vini, velocitas cervum; quam fortia dorso iumenta sint quaeris, quorum hic unus est usus, sarcinam ferre; in cane sagacitas prima est, si investigare debet feras, cursus, si 15 consequi, audacia, si mordere et invadere: id in quoque 9 optimum esse debet cui nascitur, quo censetur. In homine quid est optimum? ratio: hac antecedit animalia, deos sequitur. Ratio ergo perfecta proprium bonum est, cetera illi cum animalibus satisque communia sunt. Valet: et leones. 20 Formosus est: et pavones. Velox est: et equi. Non dico, in his omnibus vincitur; non quaero quid in se maximum habeat, sed quid suum. Corpus habet: et arbores. Habet impetum ac motum voluntarium: et bestiae et vermes. Habet vocem: sed quanto clariorem canes, acutiorem aquilae, graviorem 25 10 tauri, dulciorem mobilioremque luscinii? Quid est in homine proprium? ratio: haec recta et consummata felicitatem hominis implevit. Ergo si omnis res, cum bonum suum perfecit, laudabilis est et ad finem naturae suae pervenit, homini

autem suum bonum ratio est, si hanc perfecit laudabilis est et finem naturae suae tetigit. Haec ratio perfecta virtus vocatur eademque honestum est. Id itaque unum bonum est **11** in homine quod unum hominis est; nunc enim non quaerimus quid sit bonum, sed quid sit hominis bonum. Si nullum aliud est hominis quam ratio, haec erit unum eius bonum, sed pensandum cum omnibus. Si sit aliquis malus, puto improbabitur; si bonus, puto probabitur. Id ergo in homine primum solumque est quo et probatur et improbatur.

10 Non dubitas an hoc sit bonum; dubitas an solum bonum **12** sit. Si quis omnia alia habeat, valetudinem, divitias, imagines multas, frequens atrium, sed malus ex confesso sit, improbabis illum; item si quis nihil quidem eorum quae rettuli habeat, deficiatur pecunia, clientium turba, nobilitate et avorum **15** proavorumque serie, sed ex confesso bonus sit, probabis illum. Ergo hoc unum est bonum hominis, quod qui habet, etiam si aliis destituitur, laudandus est, quod qui non habet in omnium aliorum copia damnatur ac reicitur. Quae condicio **13** rerum, eadem hominum est: navis bona dicitur non quae pretiosis coloribus picta est nec cui argenteum aut aureum **20** rostrum est nec cuius tutela ebore caelata est nec quae fiscis atque opibus regiis pressa est, sed stabilis et firma et iuncturis aquam excludentibus spissa, ad ferendum incursum maris solida, gubernaculo parens, velox et non sentiens ventum; **25** gladium bonum dices non cui auratus est balteus nec cuius **14** vagina gemmis distinguitur, sed cui et ad secandum subtilis acies est et mucro munimentum omne rupturus; regula non quam formosa, sed quam recta sit quaeritur: eo quidque laudatur cui comparatur, quod illi proprium est. Ergo in **15** **30** homine quoque nihil ad rem pertinet quantum aret, quantum feneret, a quam multis salutetur, quam pretioso incumbat lecto, quam perlucido poculo bibat, sed quam bonus sit.

Bonus autem est si ratio eius explicita et recta est et ad
 16 naturae suae voluntatem accommodata. Haec vocatur virtus,
 hoc est honestum et unicum hominis bonum. Nam cum sola
 ratio perficiat hominem, sola ratio perfecte beatum facit;
 hoc autem unum bonum est quo uno beatus efficitur. Dici- 5
 mus et illa bona esse quae a virtute profecta contractaque
 sunt, id est opera eius omnia; sed ideo unum ipsa bonum est
 17 quia nullum sine illa est. Si omne in animo bonum est, quid-
 quid illum confirmat, extollit, amplificat, bonum est; vali-
 diorem autem animum et excelsiorem et ampliorem facit 10
 virtus. Nam cetera quae cupiditates nostras irritant depri-
 munt quoque animum et labefaciunt et cum videntur
 attollere inflant ac multa vanitate deludunt. Ergo id unum
 18 bonum est quo melior animus efficitur. Omnes actiones totius
 vitae honesti ac turpis respectu temperantur; ad haec 15
 faciendi et non faciendi ratio derigitur. Quid sit hoc dicam:
 vir bonus quod honeste se facturum putaverit faciet etiam
 [sine pecunia] si laboriosum erit, faciet etiam si damnosum
 erit, faciet etiam si periculosum erit; rursus quod turpe erit
 non faciet, etiam si pecuniam adferet, etiam si voluptatem, 20
 etiam si potentiam; ab honesto nulla re deterrebitur, ad
 19 turpia nulla invitabitur. Ergo si honestum utique secuturus
 est, turpe utique vitaturus, et in omni actu vitae spectaturus
 haec duo, <nec aliud bonum quam honestum> nec aliud
 malum quam turpe, si una indepravata virtus est et sola 25
 permanet tenoris sui, unum est bonum virtus, cui iam
 accidere ne sit bonum non potest. Mutationis periculum
 effugit: stultitia ad sapientiam erepit, sapientia in stultitiam
 non revolvitur.

Dixi, si forte meministi, et concupita vulgo et formidata **20**
inconsulto impetu plerosque calcasse: inventus est qui divitias
proiceret, inventus est qui flammis manum inponeret, cuius
risum non interrumperet tortor, qui in funere liberorum
5 lacrimam non mitteret, qui morti non trepidus occurreret;
amor enim, ira, cupiditas pericula depoposcerunt. Quod potest
brevis obstinatio animi, aliquo stimulo excitata, quanto magis
virtus, quae non ex impetu nec subito sed aequaliter valet, cui
perpetuum robur est? Sequitur ut quae ab inconsultis saepe **21**
10 contemnuntur, a sapientibus semper, ea nec bona sint nec
mala. Unum ergo bonum ipsa virtus est, quae inter hanc
fortunam et illam superba incedit cum magno utriusque
contemptu.

Si hanc opinionem receperis, aliquid bonum esse praeter **22**
15 honestum, nulla non virtus laborabit; nulla enim obtineri
poterit si quicquam extra se respexerit. Quod si est, rationi
repugnat, ex qua virtutes sunt, et veritati, quae sine ratione
non est; quaecumque autem opinio veritati repugnat falsa
est. Virum bonum concedas necesse est summae pietatis erga **23**
20 deos esse. Itaque quidquid illi accidit aequo animo sustine-
bit; sciet enim id accidisse lege divina qua universa procedunt.
Quod si est, unum illi bonum erit quod honestum; in hoc
enim positum <est> et parere diis nec excandescere ad subita
nec deplorare sortem suam, sed patienter excipere fatum et
25 facere imperata. Si ullum aliud est bonum quam honestum, **24**
sequetur nos aviditas vitae, aviditas rerum vitam instruen-

tium, quod est intolerabile, infinitum, vagum. Solum ergo bonum est honestum, cui modus est.

- 25 Diximus futuram hominum feliciorum vitam quam deorum, si ea bona sunt quorum nullus diis usus est, tamquam pecunia, honores. Adice nunc quod, si modo solutae corporibus animae manent, felicior illis status restat quam est dum versantur in corpore. Atqui si ista bona sunt quibus per corpora utimur, emissis erit peius, quod contra fidem est, feliciores esse liberis et in universum datis clusas et obsessas. Illud quoque dixeram, si bona sunt ea quae tam homini contingunt quam mutis animalibus, et muta animalia beatam vitam actura; quod fieri nullo modo potest. Omnia pro honesto patienda sunt; quod non erat faciendum si esset ullum aliud bonum quam honestum.

- Haec quamvis latius exsecutus essem priore epistula, 15
 27 constrinxi et breviter percucurri. Numquam autem vera tibi opinio talis videbitur, nisi animum adleves et te ipse interrogas, si res exegerit ut pro patria moriaris et salutem omnium civium tua redimas, an porrecturus sis cervicem non tantum patienter sed etiam libenter. Si hoc facturus es, nullum aliud bonum est; omnia enim relinquis ut hoc habeas. Vide quanta vis honesti sit: pro re publica morieris, etiam si statim facturus hoc eris cum scieris tibi esse faciendum. Interdum ex re pulcherrima magnum gaudium etiam exiguo tempore ac brevi capitur, et quamvis fructus operis peracti nullus ad defunctum exemptumque rebus humanis pertineat, ipsa tamen contemplatio futuri operis iuvat, et vir fortis ac iustus, 25

cum mortis suae pretia ante se posuit, libertatem patriae, salutem omnium pro quibus dependit animam, in summa voluptate est et periculo suo fruitur. Sed ille quoque cui **29** etiam hoc gaudium eripitur quod tractatio operis maximi et **5** ultimi praestat, nihil cunctatus desiliet in mortem, facere recte pieque contentus. Oppone etiam nunc illi multa quae dehortentur, dic, 'factum tuum matura sequetur oblivio et parum grata existimatio civium'. Respondebit tibi, 'ista omnia extra opus meum sunt, ego ipsum contemplor; hoc **10** esse honestum scio; itaque quocumque ducit ac vocat venio'.

Hoc ergo unum bonum est, quod non tantum perfectus **30** animus sed generosus quoque et indolis bonae sentit: cetera levia sunt, mutabilia. Itaque sollicite possidentur; etiam si **15** favente fortuna in unum congesta sunt, dominis suis incubant gravia et illos semper premunt, aliquando et inludunt. Nemo ex istis quos purpuratos vides felix est, non magis quam **31** ex illis quibus sceptrum et chlamydem in scaena fabulae adsignant: cum praesente populo lati incesserunt et coturnati, simul exierunt, excalceantur et ad staturam suam **20** redeunt. Nemo istorum quos divitiae honoresque in altiore fastigio ponunt magnus est. Quare ergo magnus videtur? cum basi illum sua metiris. Non est magnus pumilio licet in monte constiterit; colossus magnitudinem suam servabit etiam si **25** steterit in puteo. Hoc laboramus errore, sic nobis inponitur, **32** quod neminem aestimamus eo quod est, sed adicimus illi et ea quibus adornatus est. Atqui cum voles veram hominis aestimationem inire et scire qualis sit, nudum inspicere; ponat

patrimonium, ponat honores et alia fortunae mendacia,
 corpus ipsum exuat: animum intuere, qualis quantusque sit,
 33 alieno an suo magnus. Si rectis oculis gladios micantes videt
 et si scit sua nihil interesse utrum anima per os an per iugu-
 lum exeat, beatum voca; si cum illi denuntiata sunt corporis 5
 tormenta et quae casu veniunt et quae potentioris iniuria,
 si vincula et exilia et vanas humanarum formidines mentium
 securus audit et dicit:

‘non ulla laborum,
 o virgo, nova mi facies inopinave surgit; 10
 omnia praecepi atque animo mecum ipse peregi.

Tu hodie ista denuntias: ego semper denuntiavi mihi et
 34 hominem paravi ad humana.’ Praecogitati mali mollis ictus
 venit. At stultis et fortunae credentibus omnis videtur nova
 rerum et inopinata facies; magna autem pars est apud in- 15
 peritos mali novitas. Hoc ut scias, ea quae putaverant aspera
 35 fortius, cum adsuevere, patiuntur. Ideo sapiens adsuescit
 futuris malis, et quae alii diu patiendo levia faciunt hic levia
 facit diu cogitando. Audimus aliquando voces inperitorum
 dicentium ‘sciebam hoc mihi restare’: sapiens scit sibi omnia 20
 restare; quidquid factum est, dicit ‘sciebam’. Vale.

77

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM

1 Subito nobis hodie Alexandrinae naves apparuerunt, quae
 praemitti solent et nuntiare secuturae classis adventum:
 tabellarias vocant. Gratus illarum Campaniae aspectus est: 25
 omnis in pilis Puteolorum turba consistit et ex ipso genere

velorum Alexandrinas quamvis in magna turba navium intellegit; solis enim licet siparum intendere, quod in alto omnes habent naves. Nulla enim res aequae adiuvat cursum **2** quam summa pars veli; illinc maxime navis urgetur. Itaque **5** quotiens ventus increbruit maiorque est quam expedit, antemna summittitur: minus habet virium flatus ex humili. Cum intravere Capreas et promunturium ex quo

alta procelloso speculatur vertice Pallas,

ceterae velo iubentur esse contentae: siparum Alexandrinarum **10** insigne [indiciu] est.

In hoc omnium discursu properantium ad litus magnam **3** ex pigritia mea sensi voluptatem, quod epistulas meorum accepturus non properavi scire quis illic esset rerum mearum status, quid adferrent: olim iam nec perit quicquam mihi **15** nec acquiritur. Hoc, etiam si senex non essem, fuerat sentiendum, nunc vero multo magis: quantulumcumque haberem, tamen plus iam mihi superesset viatici quam viae, praesertim cum eam viam simus ingressi quam peragere non est necesse. Iter imperfectum erit si in media parte aut citra petitu **4** **20** locum steteris: vita non est imperfecta si honesta est; ubicumque desines, si bene desines, tota est. Saepe autem et fortiter desinendum est et non ex maximis causis; nam nec eae maximae sunt quae nos tenent.

Tullius Marcellinus, quem optime noveras, adolescens **5** **25** quietus et cito senex, morbo et non insanabili correptus sed longo et molesto et multa imperante, coepit deliberare de morte. Convocavit complures amicos. Unusquisque aut, quia

- timidus erat, id illi suadebat quod sibi suasisset, aut, quia adulator et blandus, id consilium dabat quod deliberanti
- 6 gratius fore suspicabatur. Amicus noster Stoicus, homo egregius et, ut verbis illum quibus laudari dignus est laudem, vir fortis ac strenuus, videtur mihi optime illum cohortatus. 5 Sic enim coepit: 'noli, mi Marcelline, torqueri tamquam de re magna deliberes. Non est res magna vivere: omnes servi tui vivunt, omnia animalia: magnum est honeste mori, prudenter, fortiter. Cogita quamdiu iam idem facias: cibus, somnus, libido—per hunc circulum curritur; mori velle non 10 tantum prudens aut fortis aut miser, etiam fastidiosus potest.'
- 7 Non opus erat suasore illi sed adiutore: servi parere nolebant. Primum detraxit illis metum et indicavit tunc familiam periculum adire cum incertum esset an mors domini voluntaria fuisset; alioqui tam mali exempli esse occidere dominum 15 quam prohibere. Deinde ipsum Marcellinum admonuit non esse inhumanum, quemadmodum cena peracta reliquiae circumstantibus dividantur, sic peracta vita aliquid porrigi iis qui totius vitae ministri fuissent. Erat Marcellinus facilis animi et liberalis etiam cum de suo fieret; minutas itaque 20 summulas distribuit flentibus servis et illos ultro consolatus
- 9 est. Non fuit illi opus ferro, non sanguine: triduo abstinuit et in ipso cubiculo poni tabernaculum iussit. Solium deinde inlatum est, in quo diu iacuit et calda subinde suffusa paulatim defecit, ut aiebat, non sine quadam voluptate, quam 25 adferre solet lenis dissolutio non inexperta nobis, quos aliquando liquit animus.
- 10 In fabellam excessi non ingratham tibi; exitum enim amici tui cognosces non difficilem nec miserum. Quamvis enim mortem sibi consciverit, tamen mollissime excessit et vita 30

elapsus est. Sed ne inutilis quidem haec fabella fuerit; saepe enim talia exempla necessitas exigit. Saepe debemus mori nec volumus, morimur nec volumus. Nemo tam inperitus est **11** ut nesciat quandoque moriendum; tamen cum prope accessit, **5** tergiversatur, tremit, plorat. Nonne tibi videtur stultissimus omnium qui fleuit quod ante annos mille non vixerat? aequae stultus est qui flet quod post annos mille non vivet. Haec paria sunt: non eris nec fuisti; utrumque tempus alienum est. In hoc punctum coniectus es, quod ut extendas, **12** **10** quousque extendes? Quid fles? quid optas? perdis operam.

Desine fata deum flecti sperare precando.

Rata et fixa sunt et magna atque aeterna necessitate ducuntur: eo ibis quo omnia eunt. Quid tibi novi est? Ad hanc legem natus es; hoc patri tuo accidit, hoc matri, hoc maiori- **15** bus, hoc omnibus ante te, hoc omnibus post te. Series invicta et nulla mutabilis ope inligavit ac trahit cuncta. Quantus te **13** populus moriturorum sequetur, quantus comitabitur! Fortior, ut opinor, esses, si multa milia tibi commorerentur; atqui multa milia et hominum et animalium hoc ipso momento quo **20** tu mori dubitas animam variis generibus emittunt. Tu autem non putabas te aliquando ad id perventurum ad quod semper ibas? Nullum sine exitu iter est.

Exempla nunc magnorum virorum me tibi iudicas relatu- **14** rum? puerorum referam. Lacon ille memoriae traditur, in- **25** pubis adhuc, qui captus clamabat 'non serviam' sua illa Dorica lingua, et verbis fidem inposuit: ut primum iussus est fungi servili et contumelioso ministerio (adferre enim vas obscenum iubebatur), inlissum parieti caput rupit. Tam prope **15**

libertas est: et servit aliquis? Ita non sic perire filium tuum
malles quam per inertiam senem fieri? Quid ergo est cur
perturberis, si mori fortiter etiam puerile est? Puta nolle te
sequi: duceris. Fac tui iuris quod alieni est. Non sumes pueri
spiritum, ut dicas 'non servio'? Infelix, servis hominibus, 5
servis rebus, servis vitae; nam vita, si moriendi virtus abest,
16 servitus est. Ecquid habes propter quod expectes? voluptates
ipsas quae te morantur ac retinent consumpsisti: nulla tibi
nova est, nulla non iam odiosa ipsa satietate. Quis sit vini,
quis mulsi sapor scis: nihil interest centum per vesicam tuam 10
an mille amphorae transeant: saccus es. Quid sapiat ostreum,
quid mullus optime nosti: nihil tibi luxuria tua in futuros
annos intactum reservavit. Atqui haec sunt a quibus invitus
17 divelleris. Quid est aliud quod tibi eripi doleas? Amicos? scis
enim amicus esse? Patriam? tanti enim illam putas ut tardius 15
cenes? Solem? quem, si posses, extingueres: quid enim
umquam fecisti luce dignum? Confiteri non curiae te, non
fori, non ipsius rerum naturae desiderio tardiozem ad morien-
dum fieri: invitus relinquis macellum, in quo nihil reliquisti.
18 Mortem times: at quomodo illam media boletatione conte- 20
mnis! Vivere vis: scis enim? Mori times: quid porro? ista vita
non mors est? C. Caesar, cum illum transeuntem per Latinam
viam unus ex custodiarum agmine demissa usque in pectus
vetere barba rogaret mortem, 'nunc enim' inquit 'vivis?'
Hoc istis respondendum est quibus succursura mors est: 25
19 'mori times: nunc enim vivis?' 'Sed ego' inquit 'vivere volo,
qui multa honeste facio; invitus relinquo officia vitae, quibus
fideliter et industrie fungor.' Quid? tu nescis unum esse ex
vitae officiis et mori? Nullum officium relinquis; non enim

certus numerus quem debeas explere finitur. Nulla vita est 20
 non brevis; nam si ad naturam rerum respexeris, etiam
 Nestoris et Sattiae brevis est, quae inscribi monumento suo
 iussit annis se nonaginta novem vixisse. Vides aliquem gloriari
 5 senectute longa: quis illam ferre potuisset si contigisset
 centesimum implere? Quomodo fabula, sic vita: non quam
 diu, sed quam bene acta sit, refert. Nihil ad rem pertinet quo
 loco desinas. Quocumque voles desine: tantum bonam
 clausulam inpone. Vale.

10 78 SENECA LVCILIO SVO SALVTEM

Vexari te destillationibus crebris ac febriculis, quae longas 1
 destillationes et in consuetudinem adductas sequuntur, eo
 molestius mihi est quia expertus sum hoc genus valetudinis,
 quod inter initia contempsi—poterat adhuc adulescentia
 15 iniurias ferre et se adversus morbos contumaciter gerere—
 deinde succubui et eo perductus sum ut ipse destillarem, ad
 summam maciem deductus. Saepe impetum cepi abrumpen- 2
 dae vitae: patris me indulgentissimi senectus retinuit. Cogi-
 tavi enim non quam fortiter ego mori possem, sed quam ille
 20 fortiter desiderare non posset. Itaque imperavi mihi ut
 viverem; aliquando enim et vivere fortiter facere est.

Quae mihi tunc fuerint solacio dicam, si prius hoc dixero, 3
 haec ipsa quibus adquiescebam medicinae vim habuisse;
 in remedium cedunt honesta solacia, et quidquid animum
 25 erexit etiam corpori prodest. Studia mihi nostra saluti fue-
 runt; philosophiae acceptum fero quod surrexi, quod con-
 valui; illi vitam debeo et nihil illi minus debeo. Multum 4

- autem mihi contulerunt ad bonam valetudinem <et> amici, quorum adhortationibus, vigiliis, sermonibus adlevabar. Nihil aequè, Lucili, virorum optime, aegrum reficit atque adiuvat quam amicorum adfectus, nihil aequè expectationem mortis ac metum subripit: non iudicabam me, cum illos 5 superstitēs relinquerem, mori. Putabam, inquam, me victurum non cum illis, sed per illos; non effundere mihi spiritum videbar, sed tradere. Haec mihi dederunt voluntatem adiuvandi me et patiendi omne tormentum; alioqui miserrimum est, cum animum moriendi proieceris, non habere vivendi. 10
- 5 Ad haec ergo remedia te confer. Medicus tibi quantum ambules, quantum exercearis monstrabit; ne indulgeas otio, ad quod vergit iners valetudo; ut legas clarius et spiritum, cuius iter ac receptaculum laborat, exerceas; ut naviges et viscera molli iactatione concutias; quibus cibus utaris, vinum 15 quando virium causa advoces, quando intermittas ne iritet et exasperet tussim. Ego tibi illud praecipio quod non tantum huius morbi sed totius vitae remedium est: contemne mortem. Nihil triste est cum huius metum effugimus.
- 6 Tria haec in omni morbo gravia sunt: metus mortis, dolor 20 corporis, intermissio voluptatum. De morte satis dictum est: hoc unum dicam, non morbi hunc esse sed naturae metum. Multorum mortem distulit morbus et saluti illis fuit videri perire. Morieris, non quia aegrotas, sed quia vivis. Ista te res et sanatum manet; cum convalueris, non mortem sed vale- 25 tudinem effugeris.
- 7 Ad illud nunc proprium incommodum revertamur: magnos

cruciatus habet morbus, sed hos tolerabiles intervalla faciunt. Nam summi doloris intentio invenit finem; nemo potest valde dolere et diu; sic nos amantissima nostri natura disposuit ut dolorem aut tolerabilem aut brevem faceret. Maxi- 8
5 mi dolores consistunt in macerrimis corporis partibus: nervi articuli- que et quidquid aliud exile est acerrime saevit cum in arto vitia concepit. Sed cito hae partes obstupescunt et ipso dolore sensum doloris amittunt, sive quia spiritus naturali prohibitus cursu et mutatus in peius vim suam qua viget
10 admonetque nos perdit, sive quia corruptusumor, cum desiit habere quo confluat, ipse se elidit et iis quae nimis implevit excutit sensum. Sic podagra et cheragra et omnis 9
vertebrarum dolor nervorumque interquiescit cum illa quae torquebat hebetavit; omnium istorum prima vermi-
15 natio vexat, impetus mora extinguitur et finis dolendi est optorpuisse. Dentium, oculorum, aurium dolor ob hoc ipsum acutissimus est quod inter angusta corporis nascitur, non minus, mehercule, quam capitis ipsius; sed si incitator est, in alienationem soporemque convertitur. Hoc itaque solacium 10
20 vasti doloris est, quod necesse est desinas illum sentire si nimis senseris. Illud autem est quod inperitos in vexatione corporis male habet: non adsueverunt animo esse contenti; multum illis cum corpore fuit. Ideo vir magnus ac prudens animum diducit a corpore et multum cum meliore ac divina
25 parte versatur, cum hac querula et fragili quantum necesse est. 'Sed molestum est' inquit 'carere adsuetis voluptatibus, 11

- abstinere cibo, sitire, esurire.' Haec prima abstinencia gravia sunt, deinde cupiditas relanguescit ipsis per [se] quae cupimus fatigatis ac deficientibus; inde morosus est stomachus, inde quibus fuit aviditas cibi odium est. Desideria ipsa moriuntur; non est autem acerbum carere eo quod cupere 5
- 12** desieris. Adice quod nullus non intermittitur dolor aut certe remittitur. Adice quod licet cavere venturum et obsistere inminente remediis; nullus enim non signa praemittit, utique qui ex solito revertitur. Tolerabilis est morbi patientia, si contempseris id quod extremum minatur. 10
- 13** Noli mala tua facere tibi ipse graviora et te querelis onerare: levis est dolor si nihil illi opinio adiecerit. Contra si exhortari te coeperis ac dicere 'nihil est aut certe exiguum est; duremus; iam desinet', levem illum, dum putas, facies. Omnia ex opinione suspensa sunt; non ambitio tantum ad 15 illam respicit et luxuria et avaritia: ad opinionem dolemus.
- 14** Tam miser est quisque quam credidit. Detrahendas praeteritorum dolorum conquestiones puto et illa verba: 'nulli umquam fuit peius. Quos cruciatus, quanta mala pertuli! Nemo me surrecturum putavit. Quotiens deploratus sum a 20 meis, quotiens a medicis relictus! In eculeum inpositi non sic distrahuntur.' Etiam si sunt vera ista, transierunt: quid iuvat praeteritos dolores retractare et miserum esse quia fueris? Quid quod nemo non multum malis suis adicit et sibi ipse mentitur? Deinde quod acerbum fuit ferre, tulisse 25 iucundum est: naturale est mali sui fine gaudere. Circumcidenda ergo duo sunt, et futuri timor et veteris incommodi
- 15** memoria: hoc ad me iam non pertinet, illud nondum. In ipsis positus difficultatibus dicat,

forsan et haec olim meminisse iuvabit.

Toto contra ille pugnet animo; vincetur si cesserit, vincet si se contra dolorem suum intenderit: nunc hoc plerique faciunt, adtrahunt in se ruinam cui obstandum est. Istud
5 quod premit, quod inpendet, quod urguet, si subducere te coeperis, sequetur et gravius incumbet; si contra steteris et obniti volueris, repelletur. Athletae quantum plagarum ore, **16**
quantum toto corpore excipiunt! ferunt tamen omne tormentum gloriae cupiditate nec tantum quia pugnant ista
10 patiuntur, sed ut pugnent: exercitatio ipsa tormentum est. Nos quoque evincamus omnia, quorum praemium non corona nec palma est nec tubicen praedicationi nominis nostri silentium faciens, sed virtus et firmitas animi et pax in ceterum parta, si semel in aliquo certamine debellata fortuna est.
15 'Dolorem gravem sentio.' Quid ergo? non sentis si illum **17**
muliebriter tuleris? Quemadmodum perniciosior est hostis fugientibus, sic omne fortuitum incommodum magis instat cedenti et averso. 'Sed grave est.' Quid? nos ad hoc fortes sumus, ut levia portemus? Utrum vis longum esse morbum
20 an concitatum et brevem? Si longus est, habet intercapedinem, dat refectioni locum, multum temporis donat, necesse est, ut exurgat, et desinat: brevis morbus ac praeceps alterutrum faciet, aut extinguetur aut extinguet. Quid autem interest, non sit an non sim? in utroque finis dolendi est.
25 Illud quoque proderit, ad alias cogitationes avertere **18**
animum et a dolore discedere. Cogita quid honeste, quid fortiter feceris; bonas partes tecum ipse tracta; memoriam

- in ea quae maxime miratus es sparge; tunc tibi fortissimus quisque et victor doloris occurrat: ille qui dum varices exsecandas praeberet legere librum perseveravit, ille qui non desiit ridere cum hoc ipsum irati tortores omnia instrumenta crudelitatis suae experirentur. Non vincetur dolor ratione, 5
- 19 qui victus est risu? Quidquid vis nunc licet dicas, destillationes et vim continuae tussis egerentem viscerum partes et febrem praecordia ipsa torrentem et sitim et artus in diversum articulis exeuntibus tortos: plus est flamma et eculeus et lamina et vulneribus ipsis intumescentibus quod illa renovaret 10 et altius urgueret inpressum. Inter haec tamen aliquis non gemit. Parum est: non rogavit. Parum est: non respondit. Parum est: risit et quidem ex animo. Vis tu post hoc dolorem deridere?
- 20 'Sed nihil' inquit 'agere sinit morbus, qui me omnibus 15 abduxit officiis.' Corpus tuum valetudo tenet, non et animum. Itaque cursoris moratur pedes, sutoris aut fabri manus inpedit: si animus tibi esse in usu solet, suadebis docebis, audies disces, quaeres recordaberis. Quid porro? nihil agere te credis si temperans aeger sis? ostendes morbum posse superari vel 20
- 21 certe sustineri. Est, mihi crede, virtuti etiam in lectulo locus. Non tantum arma et acies dant argumenta alacris animi indomitique terroribus: et in vestimentis vir fortis apparet. Habes quod agas: bene luctare cum morbo. Si nihil te coegerit, si nihil exoraverit, insigne prodis exemplum. O quam magna 25 erat gloriae materia, si spectaremur aegri! ipse te specta, ipse te lauda.
- 22 Praeterea duo genera sunt voluptatum. Corporales morbus inhibet, non tamen tollit; immo, si verum aestimes, incitat.

Magis iuvat bibere sitientem, gratior est esurienti cibus; quidquid ex abstinentia contingit avidius excipitur. Illas vero animi voluptates, quae maiores certioresque sunt, nemo medicus aegro negat. Has quisquis sequitur et bene intellegit
 5 omnia sensuum blandimenta contemnit. 'O infelicem aegrum!' Quare? quia non vino nivem diluit? quia non rigorem potionis suae, quam capaci scypho miscuit, renovat
 fracta insuper glacie? quia non ostrea illi Lucrina in ipsa mensa aperiuntur? quia non circa cenationem eius tumultus
 10 cocorum est ipsos cum opsoniis focos transferentium? Hoc enim iam luxuria commenta est: ne quis intepescat cibus, ne quid palato iam calloso parum ferveat, cenam culina prosequitur. 'O infelicem aegrum!' Edet quantum concoquat;
 15 non iacebit in conspectu aper ut vilis caro a mensa relegatus, nec in repositoio eius pectora avium (totas enim videre fastidium est) congesta ponentur. Quid tibi mali factum est? cenabis tamquam aeger, immo aliquando tamquam sanus.

Sed omnia ista facile perferemus, sorbitionem, aquam
 20 calidam, et quidquid aliud intolerabile videtur delicatis et luxu fluentibus magisque animo quam corpore morbidis: tantum mortem desinamus horrere. Desinamus autem, si fines bonorum ac malorum cognoverimus; ita demum nec vita taedio erit nec mors timori. Vitam enim occupare
 25 tietas sui non potest tot res varias, magnas, divinas percensentem: in odium illam sui adducere solet iners otium. Rerum naturam peragranti numquam in fastidium veritas veniet: falsa satiabunt. Rursus si mors accedit et vocat, licet inmatu-
 27 sit, licet mediam praecidat aetatem, perceptus longissimae fructus est. Cognita est illi ex magna parte natura; scit
 30 tempore honesta non crescere: iis necesse est videri omnem

vitam brevem qui illam voluptatibus vanis et ideo infinitis metiuntur.

- 28 His te cogitationibus recrea et interim epistulis nostris vaca. Veniet aliquando tempus quod nos iterum iungat ac misceat; quantulumlibet sit illud, longum faciet scientia utendi. Nam, 5 ut Posidonius ait, 'unus dies hominum eruditorum plus patet 29 quam inperitis longissima aetas'. Interim hoc tene, hoc morde: adversis non succumbere, laetis non credere, omnem fortunae licentiam in oculis habere, tamquam quidquid potest facere factura sit. Quidquid expectatum est diu, levius 10 accedit. Vale.

79

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM

- 1 Expecto epistulas tuas quibus mihi indices circuitus Siciliae totius quid tibi novi ostenderit, et omnia de ipsa Charybdi certiora. Nam Scyllam saxum esse et quidem non 15 terribile navigantibus optime scio: Charybdis an respondeat fabulis perscribi mihi desidero et, si forte observaveris (dignum est autem quod observes), fac nos certiores utrum uno tantum vento agatur in vertices an omnis tempestas aequae mare illud contorqueat, et an verum sit quidquid illo freti 20 turbine abreptum est per multa milia trahi conditum et circa 2 Tauromenitanum litus emergere. Si haec mihi perscripseris, tunc tibi audebo mandare ut in honorem meum Aetnam quoque ascendas, quam consumi et sensim subsidere ex hoc colligunt quidam, quod aliquanto longius navigantibus 25 solebat ostendi. Potest hoc accidere non quia montis altitudo

descendit, sed quia ignis evanuit et minus vehemens ac
largus effertur, ob eandem causam fumo quoque per diem
segniore. Neutrum autem incredibile est, nec montem qui
devoretur cotidie minui, nec manere eundem, quia non ipsum
5 <ignis> exest sed in aliqua inferna valle conceptus exaestuat
et aliis pascitur, in ipso monte non alimentum habet sed
viam. In Lycia regio notissima est (Hephaestion incolae 3
vocant), foratum pluribus locis solum, quod sine ullo nascentium
damno ignis innoxius circumit. Laeta itaque regio est
10 et herbida, nihil flammis adurentibus sed tantum vi remissa
ac languida refulgentibus.

Sed reservemus ista, tunc quaesituri cum tu mihi scripseris 4
quantum ab ipso ore montis nives absint, quas ne aestas
quidem solvit; adeo tutae sunt ab igne vicino. Non est autem
15 quod istam curam inpueris mihi; morbo enim tuo daturus
eras, etiam si nemo mandaret. Quid tibi do ne Aetnam de- 5
scribas in tuo carmine, ne hunc sollemnem omnibus poetis
locum adtingas? Quem quominus Ovidius tractaret, nihil
obstitit quod iam Vergilius impleverat; ne Severum quidem
20 Cornelium uterque deterruit. Omnibus praeterea feliciter
hic locus se dedit, et qui praecesserant non praeripuisse mihi
videntur quae dici poterant, sed aperuisse. [Sed] Multum 6
interest utrum ad consumptam materiam an ad subactam
accedas: crescit in dies, et inventuris inventa non obstant.
25 Praeterea condicio optima est ultimi: parata verba invenit,
quae aliter instructa novam faciem habent. Nec illis manus

inicit tamquam alienis; sunt enim publica. [Iurisconsulti
 7 negant quicquam publicum usu capi.] Aut ego te non novi
 aut Aetna tibi salivam movet; iam cupis grande aliquid et
 par prioribus scribere. Plus enim sperare modestia tibi tua
 non permittit, quae tanta in te est ut videaris mihi retracturus 5
 ingenii tui vires, si vincendi periculum sit: tanta tibi priorum
 reverentia est.

8 Inter cetera hoc habet boni sapientia: nemo ab altero
 potest vinci nisi dum ascenditur. Cum ad summum perve-
 neris, paria sunt; non est incremento locus, statur. Numquid 10
 sol magnitudini suae adicit? numquid ultra quam solet luna
 procedit? Maria non crescunt; mundus eundem habitum
 9 ac modum servat. Extollere se quae iustam magnitudinem
 implevere non possunt: quicumque fuerint sapientes, pares
 erunt et aequales. Habebit unusquisque ex iis proprias dotes: 15
 alius erit affabilior, alius expeditior, alius promptior in
 eloquendo, alius facundior: illud de quo agitur, quod beatum
 10 facit, aequalest in omnibus. An Aetna tua possit sublabi et in
 se ruere, an hoc excelsum cacumen et conspicuum per vasti
 maris spatia detrahat adsidua vis ignium, nescio: virtutem 20
 non flamma, non ruina inferius adducet; haec una maiestas
 deprimi nescit. Nec proferri ultra nec referri potest; sic
 huius, ut caelestium, stata magnitudo est. Ad hanc nos co-
 11 nemur educere. Iam multum operis effecti est; immo, si
 verum fateri volo, non multum. Nec enim bonitas est pessi- 25
 mis esse meliorem: quis oculis gloriatur qui suspicetur diem?
 Cui sol per caliginem splendet, licet contentus interim sit
 12 effugisse tenebras, adhuc non fruitur bono lucis. Tunc animus
 noster habebit quod gratuletur sibi cum emissus his tenebris

in quibus volutatur non tenui visu clara prospexerit, sed totum diem admiserit et redditus caelo suo fuerit, cum receperit locum quem occupavit sorte nascendi. Sursum illum vocant initia sua; erit autem illic etiam antequam haec
 5 custodia exsolvatur, cum vitia disiecerit purusque ac levis in cogitationes divinas emicuerit.

Hoc nos agere, Lucili carissime, in hoc ire impetu toto, **13**
 licet pauci sciant, licet nemo, iuvat. Gloria umbra virtutis est: etiam invitam comitabitur. Sed quemadmodum ali-
 10 quando umbra antecedit, aliquando sequitur vel a tergo est, ita gloria aliquando ante nos est visendamque se praebet, aliquando in averso est maiorque quo serior, ubi invidia secessit. Quamdiu videbatur furere Democritus! Vix recepit **14**
 Socraten fama. Quamdiu Catonem civitas ignoravit! respuit
 15 nec intellexit nisi cum perdidit. Rutili innocentia ac virtus lateret, nisi accepisset iniuriam: dum violatur, effulsit. Numquid non sorti suae gratias egit et exilium suum complexus est? De his loquor quos inlustravit fortuna dum vexat: quam multorum profectus in notitiam evasere post ipsos! quam
 20 multos fama non excepit sed eruit! Vides Epicurum quanto- **15**
 pere non tantum eruditiores sed haec quoque inperitorum turba miretur: hic ignotus ipsis Athenis fuit, circa quas delituerat. Multis itaque iam annis Metrodoro suo superstes in quadam epistula, cum amicitiam suam et Metrodori grata
 25 commemoratione cecinisset, hoc novissime adiecit, nihil sibi et Metrodoro inter bona tanta nocuisse quod ipsos illa nobilis Graecia non ignotos solum habuisset sed paene inauditos. Numquid ergo non postea quam esse desierat inventus est? **16**

numquid non opinio eius enituit? Hoc Metrodorus quoque in quadam epistula confitetur, se et Epicurum non satis enotuisse; sed post se et Epicurum magnum paratumque
17 nomen habituros qui voluissent per eadem ire vestigia. Nulla virtus latet, et latuisse non ipsius est damnum: veniet qui 5 conditam et saeculi sui malignitate compressam dies publicet. Paucis natus est qui populum aetatis suae cogitat. Multa annorum milia, multa populorum supervenient: ad illa respice. Etiam si omnibus tecum viventibus silentium livor indixerit, venient qui sine offensa, sine gratia iudicent. Si 10 quod est pretium virtutis ex fama, nec hoc interit. Ad nos quidem nihil pertinebit posterorum sermo; tamen etiam non
18 sentientes colet ac frequentabit. Nulli non virtus et vivo et mortuo rettulit gratiam, si modo illam bona secutus est fide, si se non exornavit et pinxit, sed idem fuit sive ex denunciato 15 videbatur sive inparatus ac subito. Nihil simulatio proficit; paucis inponit leviter extrinsecus inducta facies: veritas in omnem partem sui eadem est. Quae decipiunt nihil habent solidi. Tenue est mendacium: perlucet si diligenter inspexeris. Vale. 20

80

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM

1 Hodierno die non tantum meo beneficio mihi vaco sed spectaculi, quod omnes molestos ad sphaeromachian avocavit. Nemo inrumpet, nemo cogitationem meam inpediet, quae hac ipsa fiducia procedit audacius. Non crepabit subinde 25 ostium, non adlevabitur velum: licebit tuto vadere, quod magis necessarium est per se eunti et suam sequenti viam.

Non ergo sequor priores? facio, sed permitto mihi et invenire aliquid et mutare et relinquere; non servio illis, sed assentior.

Magnum tamen verbum dixi, qui mihi silentium promittebam et sine interpellatore secretum: ecce ingens clamor ex 2
5 stadio perfertur et me non excutit mihi, sed in huius ipsius rei contemplationem transfert. Cogito mecum quam multi corpora exerceant, ingenia quam pauci; quantus ad spectaculum non fidele et lusorium fiat concursus, quanta sit circa artes bonas solitudo; quam inbecilli animo sint quorum
10 lacertos umerosque miramur. Illud maxime revolvo mecum: 3
si corpus perduci exercitatione ad hanc patientiam potest qua et pugnos pariter et calces non unius hominis ferat, qua solem ardentissimum in ferventissimo pulvere sustinens aliquis et sanguine suo madens diem ducat, quanto facilius
15 animus conroboreari possit ut fortunae ictus invictus excipiat, ut proiectus, ut conculcatus exurgat. Corpus enim multis eget rebus ut valeat: animus ex se crescit, se ipse alit, se exercet. Illis multo cibo, multa potione opus est, multo oleo, longa denique opera: tibi continget virtus sine apparatu, sine
20 inpensa. Quidquid facere te potest bonum tecum est. Quid 4
tibi opus est ut sis bonus? velle. Quid autem melius potes velle quam eripere te huic servituti quae omnes premit, quam mancipia quoque condicionis extremae et in his sordibus nata omni modo exuere conantur? Peculium suum, quod
25 comparaverunt ventre fraudato, pro capite numerant: tu non concupisces quanticumque ad libertatem pervenire, qui te in illa putas natum? Quid ad arcam tuam respicis? emi 5
non potest. Itaque in tabellas vanum coicitur nomen libertatis, quam nec qui emerunt habent nec qui vendiderunt: tibi des
30 oportet istud bonum, a te petas. Libera te primum metu mortis (illa nobis iugum inponit), deinde metu paupertatis.

- 6 Si vis scire quam nihil in illa mali sit, compara inter se pauperum et divitum vultus: saepius pauper et fidelius ridet; nulla sollicitudo in alto est; etiam si qua incidit cura, velut nubes levis transit: horum qui felices vocantur hilaritas ficta est aut gravis et suppurata tristitia, eo quidem gravior 5 quia interdum non licet palam esse miseros, sed inter aeru-
- 7 mnas cor ipsum exedentes necesse est agere felicem. Saepius hoc exemplo mihi utendum est, nec enim ullo efficacius exprimitur hic humanae vitae mimus, qui nobis partes quas male agamus adsignat. Ille qui in scaena latus incedit et haec 10 resupinus dicit,

en impero Argis; regna mihi liquit Pelops,
qua ponto ab Helles atque ab Ionio mari
urguetur Isthmos,

- 8 servus est, quinque modios accipit et quinque denarios. Ille 15 qui superbus atque inpotens et fiducia virium tumidus ait,

quod nisi quieris, Menelae, hac dextra occides,

- diurnum accipit, in centunculo dormit. Idem de istis licet omnibus dicas quos supra capita hominum supraque turbam delicatos lectica suspendit: omnium istorum personata 20
- 9 felicitas est. Contemnes illos si despoliaveris. Equum empturus solvi iubes stratum, detrahis vestimenta venalibus ne qua vitia corporis lateant: hominem involutum aestimas? Man- gones quidquid est quod displiceat, id aliquo lenocinio abscondunt, itaque eumentibus ornamenta ipsa suspecta sunt: 25 sive crus alligatum sive brachium aspiceres, nudari iuberet et

ipsum tibi corpus ostendi. Vides illum Scythiae Sarmatiaeve **10**
regem insigni capitis decorum? Si vis illum aestimare totum-
que scire qualis sit, fasciam solve: multum mali sub illa latet.
Quid de aliis loquor? si perpendere te voles, sepone pecuniam,
5 domum, dignitatem, intus te ipse considera: nunc qualis sis
aliis credis. Vale.

LIBER DECIMVS

81 SENECA LVCILIO SVO SALVTEM

- 1 Quereris incidisse te in hominem ingratum: si hoc nunc primum, age aut fortunae aut diligentiae tuae gratias. Sed nihil facere hoc loco diligentia potest nisi te malignum; nam 5 si hoc periculum vitare volueris, non dabis beneficia; ita ne apud alium pereant, apud te peribunt. Non respondeant potius quam non dentur: et post malam segetem serendum est. Saepe quidquid perierat adsidua infelicis soli sterilitate
- 2 unius anni restituit ubertas. Est tanti, ut gratum invenias, 10 experiri et ingratos. Nemo habet tam certam in beneficiis manum ut non saepe fallatur: aberrant, ut aliquando haerent. Post naufragium maria temptantur; feneratorem non fugat a foro coctor. Cito inertio vita torpebit, si relinquendum est quidquid offendit. Te vero benigniorem haec ipsa 15 res faciat; nam cuius rei eventus incertus est, id ut aliquando procedat saepe temptandum est.
- 3 Sed de isto satis multa in iis libris locuti sumus qui de beneficiis inscribuntur: illud magis quaerendum videtur, quod non satis, ut existimo, explicatum est, an is qui profuit 20 nobis, si postea nocuit, paria fecerit et nos debito solverit. Adice, si vis, et illud: multo plus postea nocuit quam ante
- 4 profuerat. Si rectam illam rigidi iudicis sententiam quaeris, alterum ab altero absolvet et dicet, 'quamvis iniuriae praeponderent, tamen beneficiis donetur quod ex iniuria superest'. 25

Plus nocuit, sed prius profuit; itaque habeatur et temporis ratio. Iam illa manifestiora sunt quam ut admoneri debeas 5
quaerendum esse quam libenter profuerit, quam invitus nocuerit, quoniam animo et beneficia et iniuriae constant.
5 'Nolui beneficium dare; victus sum aut verecundia aut instantis pertinacia aut spe.' Eo animo quidque debetur quo 6
datur, nec quantum sit sed a quali profectum voluntate perpenditur. Nunc coniectura tollatur: et illud beneficium fuit et hoc, quod modum beneficii prioris excessit, iniuria
10 est. Vir bonus utrosque calculos sic ponit ut se ipse circumscribat: beneficio adicit, iniuriae demit. Alter ille remissior iudex, quem esse me malo, iniuriae oblivisci iubebit, officii meminisse. 'Hoc certe' inquis 'iustitiae convenit, suum 7
cuique reddere, beneficio gratiam, iniuriae talionem aut certe malam gratiam.' Verum erit istud cum alius iniuriam
15 fecerit, alius beneficium dederit; nam si idem est, beneficio vis iniuriae extinguitur. Nam cui, etiam si merita non antecessissent, oportebat ignosci, post beneficia laedenti plus quam venia debetur. Non pono utrique par pretium: 8
20 pluris aestimo beneficium quam iniuriam. Non omnes esse grati sciunt: debere beneficium potest etiam imprudens et rudis et unus e turba, utique dum prope est ab accepto, ignorat autem quantum pro eo debeat. Uni sapienti notum est quanti res quaeque taxanda sit. Nam ille de quo loquebar
25 modo stultus, etiam si bonae voluntatis est, aut minus quam debet aut <alio quam debet> tempore aut quo non debet loco reddit; id quod referendum est effundit atque abicit.

Mira in quibusdam rebus verborum proprietas est, et 9
consuetudo sermonis antiqui quaedam efficacissimis et officia

docentibus notis signat. Sic certe solemus loqui: 'ille illi gratiam rettulit'. Referre est ultro quod debeas adferre. Non dicimus 'gratiam reddidit'; reddunt enim et qui re-
 poscuntur et qui inviti et qui ubilibet et qui per alium. Non dicimus 'reposit beneficium' aut 'solvit': nullum nobis
 10 placuit quod aeri alieno convenit verbum. Referre est ad eum a quo acceperis rem ferre. Haec vox significat voluntariam relationem: qui rettulit, ipse se appellavit. Sapiens omnia examinabit secum, quantum acceperit, a quo, (quare,) quando, ubi, quemadmodum. Itaque negamus quemquam
 11 scire gratiam referre nisi sapientem, non magis quam beneficium dare quisquam scit nisi sapiens—hic scilicet qui magis dato gaudet quam alius accepto. Hoc aliquis inter illa numerat quae videmur inopinata omnibus dicere (*παράδοξα* Graeci vocant) et ait, 'nemo ergo scit praeter sapientem
 12 referre gratiam? ergo nec quod debet creditori suo reponere quisquam scit alius nec, cum emit aliquam rem, pretium venditori persolvere?' (Ne) nobis fiat invidia, scito idem dicere Epicurum. Metrodorus certe ait solum sapientem
 13 referre gratiam scire. Deinde idem admiratur cum dicimus, 20 'solus sapiens scit amare, solus sapiens amicus est'. Atqui et amoris et amicitiae pars est referre gratiam, immo hoc magis vulgare est et in plures cadit quam vera amicitia. Deinde idem admiratur quod dicimus fidem nisi in sapiente non esse, tamquam non ipse idem dicat. An tibi videtur fidem habere
 25 qui referre gratiam nescit? Desinant itaque infamare nos tamquam incredibilia iactantes et sciant apud sapientem esse

ipsa honesta, apud vulgum simulacra rerum honestarum et effigies. Nemo referre gratiam scit nisi sapiens. Stultus quoque, utcumque scit et quemadmodum potest, referat; scientia illi potius quam voluntas desit: velle non discitur.

5 Sapiens omnia inter se comparabit; maius enim aut minus 14
fit, quamvis idem sit, tempore, loco, causa. Saepe enim hoc
(non) potuere divitiae in domum infusae quod opportune
dati mille denarii. Multum enim interest donaveris an succur-
reris, servaverit illum tua liberalitas an instruxerit; saepe quod
10 datur exiguum est, quod sequitur ex eo magnum. Quantum
autem existimas interesse utrum aliquis quod daret a se [quod
praestabat] sumpserit an beneficium acceperit ut daret?

Sed ne in eadem quae satis scrutati sumus revolvamur, 15
in hac comparatione beneficii et iniuriae vir bonus iudicabit
15 quidem quod erit aequissimum, sed beneficio favebit; in hanc
erit partem proclivior. Plurimum autem momenti persona 16
solet adferre in rebus eiusmodi: 'dedisti mihi beneficium in
servo, iniuriam fecisti in patre; servasti mihi filium, sed
patrem abstulisti'. Alia deinceps per quae procedit omnis
20 conlatio prosequetur, et si pusillum erit quod intersit,
dissimulabit; etiam si multum fuerit, sed si id donari salva
pietate ac fide poterit, remittet, id est si ad ipsum tota per-
tinebit iniuria. Summa rei haec est: facilis erit in com- 17
mutando; patietur plus inputari sibi; invitus beneficium per
25 compensationem iniuriae solvet; in hanc partem inclinabit,
huc verget, ut cupiat debere gratiam, cupiat referre. Errat
enim si quis beneficium accipit libentius quam reddit:
quanto hilarior est qui solvit quam qui mutuatur, tanto
debet laetior esse qui se maximo aere alieno accepti benefici

- 18 exonerat quam qui cum maxime obligatur. Nam in hoc quoque falluntur ingrati, quod creditori quidem praeter sortem extra ordinem numerant, beneficiorum autem usum esse gratuitum putant: et illa crescunt mora tantoque plus solvendum est quanto tardius. Ingratus est qui beneficium 5 reddit sine usura; itaque huius quoque rei habebitur ratio, cum conferentur accepta et expensa.
- 19 Omnia facienda sunt ut quam gratissimi simus. Nostrum enim hoc bonum est, quemadmodum iustitia non est (ut vulgo creditur) ad alios pertinens: magna pars eius in se redit. 10 Nemo non, cum alteri prodest, sibi profuit, non eo nomine dico, quod volet adiuvere adiutus, protegere defensus, quod bonum exemplum circuitu ad facientem revertitur (sicut mala exempla recidunt in auctores nec ulla miseratio contingit iis qui patiuntur iniurias quas posse fieri faciendo 15 docuerunt), sed quod virtutum omnium pretium in ipsis est. Non enim exercentur ad praemium: recte facti fecisse merces
- 20 est. Gratus sum non ut alius mihi libentius praestet priori inritatus exemplo, sed ut rem iucundissimam ac pulcherrimam faciam; gratus sum non quia expedit, sed quia iuvat. 20 Hoc ut scias ita esse, si gratum esse non licebit nisi ut videar ingratus, si reddere beneficium non aliter quam per speciem iniuriae potero, aequissimo animo ad honestum consilium per mediam infamiam tendam. Nemo mihi videtur pluris aestimare virtutem, nemo illi magis esse devotus quam qui boni 25
- 21 viri famam perdidit ne conscientiam perderet. Itaque, ut dixi, maiore tuo quam alterius bono gratus es; illi enim vulgaris et cotidiana res contigit, recipere quod dederat, tibi magna et ex beatissimo animi statu profecta, gratum fuisse. Nam si malitia miseros facit, virtus beatos, gratum autem esse virtus 30

est, rem usitatam reddidisti, inaestimabilem consecutus es, conscientiam grati, quae nisi in animum divinum fortunatumque non pervenit.

[In] Contrarium autem huic adfectum summa infelicitas
5 urget: nemo sibi gratus est qui alteri non fuit. Hoc me putas
dicere, qui ingratus est miser erit? non differo illum: statim
miser est. Itaque ingrati esse vitemus non aliena causa sed 22
nostra. Minimum ex nequitia levissimumque ad alios redun-
dat: quod pessimum ex illa est et, ut ita dicam, spississimum,
10 domi remanet et premit habentem, quemadmodum Attalus
noster dicere solebat, 'malitia ipsa maximam partem veneni
sui bibit'. Illud venenum quod serpentes in alienam per-
niciem proferunt, sine sua continent, non est huic simile: hoc
habentibus pessimum est. Torquet se ingratus et macerat; 23
15 odit quae accepit, quia redditurus est, et extenuat, iniurias
vero dilatat atque auget. Quid autem eo miserius cui beneficia
excidunt, haerent iniuriae? At contra sapientia exornat
omne beneficium ac sibi ipsa commendat et se adsidua eius
commemoratione delectat. Malis una voluptas est et haec 24
20 brevis, dum accipiunt beneficia, ex quibus sapienti longum
gaudium manet ac perenne. Non enim illum accipere sed
accepisse delectat, quod immortale est et adsiduum. Illa
contemnit quibus laesus est, nec obliviscitur per negligentiam
sed volens. Non vertit omnia in peius nec quaerit cui inputet 25
25 casum, et peccata hominum ad fortunam potius refert. Non
calumniatur verba nec vultus; quidquid accidit benigne
interpretando levat. Non offensae potius quam officii meminit;
quantum potest in priore ac meliore se memoria detinet,
nec mutat animum adversus bene meritos nisi multum male
30 facta praecedunt et manifestum etiam coniventi discrimen

- est; tunc quoque in hoc dumtaxat, ut talis sit post maiorem iniuriam qualis ante beneficium. Nam cum beneficio par est
26 iniuria, aliquid in animo benivolentiae remanet. Quemadmodum reus sententiis paribus absolvitur et semper quidquid dubium est humanitas inclinatur in melius, sic animus 5 sapientis, ubi paria maleficiis merita sunt, desinit quidem debere, sed non desinit velle debere, et hoc facit quod qui post tabulas novas solvunt.
- 27 Nemo autem esse gratus potest nisi contempsit ista propter quae vulgus insanit: si referre vis gratiam, et in exilium 10 eundem est et effundendus sanguis et suscipienda egestas et ipsa innocentia saepe maculanda indignisque obicienda rumoribus. Non parvo sibi constat homo gratus. Nihil carius aestimamus quam beneficium quamdiu petimus, nihil vilius cum accepimus. Quaeris quid sit quod oblivionem nobis 15 acceptorum faciat? cupiditas accipiendorum; cogitamus non quid inpetratum sed quid petendum sit. Abstrahunt a recto divitiae, honores, potentia et cetera quae opinione nostra cara
29 sunt, pretio suo vilia. Nescimus aestimare res, de quibus non cum fama sed cum rerum natura deliberandum est; nihil 20 habent ista magnificum quo mentes in se nostras trahant praeter hoc, quod mirari illa consuevimus. Non enim quia concupiscenda sunt laudantur, sed concupiscuntur quia laudata sunt, et cum singulorum error publicum fecerit, singulorum
30 errorem facit publicus. Sed quemadmodum illa credidimus, 25 sic et hoc eidem populo credamus, nihil esse grato animo honestius; omnes hoc urbes, omnes etiam ex barbaris regionibus gentes conclamabunt; in hoc bonis malisque conveniet.
31 Erunt qui voluptates laudent, erunt qui labores malint;

erunt qui dolorem maximum malum dicant, erunt qui ne malum quidem appellent; divitias aliquis ad summum bonum admittet, alius illas dicet malo vitae humanae repertas, nihil esse eo locupletius cui quod donet fortuna non invenit: 5 in tanta iudiciorum diversitate referendam bene merentibus gratiam omnes tibi uno, quod aiunt, ore adfirmabunt. In hoc tam discors turba consentiet, cum interim iniurias pro beneficiis reddimus, et prima causa est cur quis ingratus sit si satis gratus esse non potuit. Eo perductus est furor ut periculosiss- 32
10 sima res sit beneficia in aliquem magna conferre; nam quia putat turpe non reddere, non vult esse cui reddat. Tibi habe quod accepisti; non repeto, non exigo: profuisse tutum sit. Nullum est odium perniciosius quam e beneficii violati pudore. Vale.

15 82 SENECA LVCILIO SVO SALVTEM

Desii iam de te esse sollicitus. 'Quem' inquis 'deorum 1
sponsorem accepisti?' Eum scilicet qui neminem fallit, animum recti ac boni amatorem. In tuto pars tui melior est. Potest fortuna tibi iniuriam facere: quod ad rem magis 20 pertinet, non timeo ne tu facias tibi. I qua ire coepisti et in isto te vitae habitu compone placide, non molliter. Male 2
mihi esse malo quam molliter— <'male'> nunc sic excipe quemadmodum a populo solet dici: dure, aspere, laboriose. Audire solemus sic quorundam vitam laudari quibus in- 25 videtur: 'molliter vivit'; hoc dicunt, 'mollis est'. Paulatim enim effeminatur animus atque in similitudinem otii sui et pigritiae in qua iacet solvitur. Quid ergo? viro non vel

- obrigescere satius est? * * * deinde idem delicati timent, [morti] cui vitam suam fecere similem. Multum interest inter
- 3 otium et conditivum. 'Quid ergo?' inquis 'non satius est vel sic iacere quam in istis officiorum verticibus volutari?' Utraque res detestabilis est, et contractio et torpor. Puto, 5 aequae qui in odoribus iacet mortuus est quam qui rapitur unco; otium sine litteris mors est et hominis vivi sepultura.
- 4 Quid deinde prodest secessisse? tamquam non trans maria nos sollicitudinum causae persequantur. Quae latebra est in quam non intret metus mortis? quae tam emunita et in 10 altum subducta vitae quies quam non dolor territet? quacumque te abdideris, mala humana circumstrepent. Multa extra sunt quae circumeunt nos quo aut fallant aut urgeant, multa
- 5 intus quae in media solitudine exaestuant. Philosophia circumdanda est, inexpugnabilis murus, quem fortuna mul- 15 tis machinis laccessitum non transit. In insuperabili loco stat animus qui externa deseruit et arce se sua vindicat; infra illum omne telum cadit. Non habet, ut putamus, fortuna longas manus: neminem occupat nisi haerentem sibi.
- 6 Itaque quantum possumus ab illa resiliamus; quod sola 20 praestabit sui naturaeque cognitio. Sciat quo iturus sit, unde ortus, quod illi bonum, quod malum sit, quid petat, quid evitet, quae sit illa ratio quae adpetenda ac fugienda discernat, qua cupiditatum mansuescit insania, timorum
- 7 saevitia conpescitur. Haec quidam putant ipsos etiam sine 25 philosophia repressisse; sed cum securos aliquis casus expertus est, exprimitur sera confessio; magna verba excidunt cum tortor poposcit manum, cum mors propius accessit. Possis

illi dicere, 'facile provocabas mala absentia: ecce dolor, quem tolerabilem esse dicebas, ecce mors, quam contra multa animose locutus es; sonant flagella, gladius micat;

nunc animis opus, Aenea, nunc pectore firmo'.

5 Faciet autem illud firmum adsidua meditatio, si non verba 8
exercueris sed animum, si contra mortem te praeparaveris, adversus quam non exhortabitur nec attollet qui cavillationibus tibi persuadere temptaverit mortem malum non esse. Libet enim, Lucili, virorum optime, ridere ineptias Graecas,
10 quas nondum, quamvis mirer, excussi. Zenon noster hac 9
conlectione utitur: 'nullum malum gloriosum est; mors autem gloriosa est; mors ergo non est malum'. Profecisti! liberatus sum metu; post hoc non dubitabo porrigere cervicem. Non vis severius loqui nec morituro risum movere?
15 Non mehercules facile tibi dixerim utrum ineptior fuerit qui se hac interrogatione iudicavit mortis metum extinguere, an qui hoc, tamquam ad rem pertineret, conatus est solve-
re. Nam et ipse interrogationem contrariam opposuit ex eo 10
natam quod mortem inter indifferentia ponimus, quae
20 *ἀδιάφορα* Graeci vocant. 'Nihil' inquit 'indifferens gloriosum est; mors autem gloriosum est; ergo mors non est indifferentis.' Haec interrogatio vides ubi obrepat: mors non est gloriosa, sed fortiter mori gloriosum est. Et cum dicis 'indifferens nihil gloriosum est', concedo tibi ita ut dicam nihil gloriosum
25 esse nisi circa indifferentia; tamquam indifferentia esse dico (id est nec bona nec mala) morbum, dolorem, paupertatem, exilium, mortem. Nihil horum per se gloriosum est, nihil 11

- tamen sine his. Laudatur enim non paupertas, sed ille quem paupertas non summittit nec incurvat; laudatur non exilium, sed ille [Rutilius] qui fortiore vultu in exilium iit quam misisset; laudatur non dolor, sed ille quem nihil coegit dolor; nemo mortem laudat, sed eum cuius mors ante abstulit 5
- 12** animum quam conturbavit. Omnia ista per se non sunt honesta nec gloriosa, sed quidquid ex illis virtus adiit tractavitque honestum et gloriosum facit: illa in medio posita sunt. Interest utrum malitia illis an virtus manum admoverit; mors enim illa quae in Catone gloriosa est in Bruto statim turpis est 10 et erubescenda. Hic est enim Brutus qui, cum periturus mortis moras quaereret, ad exonerandum ventrem secessit et evocatus ad mortem iussusque praebere cervicem, 'praebedo', inquit 'ita vivam'. Quae dementia est fugere cum retro ire non possis! 'Praebedo', inquit 'ita vivam'. Paene adiecit 15 'vel sub Antonio'. O hominem dignum qui vitae dederetur!
- 13** Sed, ut coeperam dicere, vides ipsam mortem nec malum esse nec bonum: Cato illa honestissime usus est, turpissime Brutus. Omnis res quod non habuit decus virtute addita sumit. Cubiculum lucidum dicimus, hoc idem obscurissimum 20
- 14** est nocte; dies illi lucem infundit, nox eripit: sic istis quae a nobis indifferentia ac media dicuntur, divitiis, viribus, formae, honoribus, regno, et contra morti, exilio, malae valetudini, doloribus quaeque alia aut minus aut magis pertinuimus, aut malitia aut virtus dat boni vel mali nomen. 25 Massa per se nec calida nec frigida est: in fornacem coniecta concaluit, in aquam demissa refrixit. Mors honesta est per

illud quod honestum est, id <est> virtus et animus externa contemnens.

Est et horum, Lucili, quae appellamus media grande discrimen. Non enim sic mors indifferens est quomodo utrum
5 capillos pares <an inpaes> habeas: mors inter illa est quae mala quidem non sunt, tamen habent mali speciem: sui amor est et permanendi conservandique se insita voluntas atque aspernatio dissolutionis, * * * quia videtur multa nobis bona eripere et nos ex hac cui adsuevimus rerum copia edu-
10 cere. Illa quoque res morti nos alienat, quod haec iam novimus, illa ad quae transituri sumus nescimus qualia sint, et horremus ignota. Naturalis praeterea tenebrarum metus est, in quas adductura mors creditur. Itaque etiam si indifferens
16 mors est, non tamen ea est quae facile neglegi possit: magna
15 exercitatione durandus est animus ut conspectum eius accessumque patiatur. Mors contemni debet magis quam solet; multa enim de illa credidimus; multorum ingeniis certatum est ad augendam eius infamiam; descriptus est carcer infernus et perpetua nocte oppressa regio, in qua

20 ingens ianitor Orci
ossa super recubans antro semesa cruento
aeternum latrans exsanguis terreat umbras.

Etiam cum persuaseris istas fabulas esse nec quicquam defunctis superesse quod timeant, subit alius metus: aequae enim
25 timent ne apud inferos sint quam ne nusquam. His adversantibus quae nobis offundit longa persuasio, fortiter pati mortem quidni gloriosum sit et inter maxima opera mentis

humanae? Quae numquam ad virtutem exsurget si mortem malum esse crediderit: exsurget si putabit indifferens esse. Non recipit rerum natura ut aliquis magno animo accedat ad id quod malum iudicat: pigre veniet et cunctanter. Non est autem gloriosum quod ab invito et tergiversante fit; nihil 5
18 facit virtus quia necesse est. Adice nunc quod nihil honeste fit nisi cui totus animus incubuit atque adfuit, cui nulla parte sui repugnavit. Ubi autem ad malum acceditur aut peiorum metu, aut spe bonorum ad quae pervenire tanti sit devorata unius mali patientia, dissident inter se iudicia facientis: hinc 10
 est quod iubeat proposita perficere, illinc quod retrahat et ab re suspecta ac periculosa fugiat; igitur in diversa distrahitur. Si hoc est, perit gloria; virtus enim concordī animo decreta peragit, non timet quod facit.

Tu ne cede malis, sed contra audentior ito
 quam tua te fortuna sinet.

19 Non ibis audentior si mala illa esse credideris. Eximendum hoc e pectore est; alioqui haesitabit impetum moratura suspicio; trudetur in id quod invadendum est.

Nostri quidem videri volunt Zenonis interrogationem 20
 veram esse, fallacem autem alteram et falsam quae illi opponitur. Ego non redigo ista ad legem dialecticam et ad illos artificii veternosissimi nodos: totum genus istuc exturbandum iudico quo circumscribi se qui interrogatur existimat et ad confessionem perductus aliud respondet, aliud 25
 putat. Pro veritate simplicius agendum est, contra metum
20 fortius. Haec ipsa quae involvuntur ab illis solvere malim et

expandere, ut persuadeam, non ut inponam. In aciem educ-
 cturus exercitum pro coniugibus ac liberis mortem obiturum
 quomodo exhortabitur? Do tibi Fabios totum rei publicae
 bellum in unam transferentes domum. Laconas tibi ostendo
 5 in ipsis Thermopylarum angustiis positos: nec victoriam
 sperant nec reditum; ille locus illis sepulchrum futurus est.
 Quemadmodum exhortaris ut totius gentis ruinam obiectis **21**
 corporibus excipiant et vita potius quam loco cedant? Dices
 'quod malum est gloriosum non est; mors gloriosa est; mors
 10 ergo non malum'? O efficacem contionem! Quis post hanc
 dubitet se infestis ingerere mucronibus et stans mori? At ille
 Leonidas quam fortiter illos adlocutus est! 'Sic', inquit 'con-
 militones, prandete tamquam apud inferos cenaturi.' Non in
 ore crevit cibus, non haesit in faucibus, non elapsus est mani-
 15 bus: alacres et ad prandium illi promiserunt et ad cenam.
 Quid? dux ille Romanus, qui ad occupandum locum milites **22**
 missos, cum per ingentem hostium exercitum ituri essent, sic
 adlocutus est: 'ire, conmilites, illo necesse est unde redire
 non est necesse'. Vides quam simplex et imperiosa virtus sit:
 20 quem mortalium circumscriptiones vestrae fortiolem facere,
 quem erectiolem possunt? frangunt animum, qui numquam
 minus contrahendus est et in minuta ac spinosa cogendus
 quam cum <ad> aliquid grande componitur. Non trecentis, **23**
 sed omnibus mortalibus mortis timor detrahi debet. Quo-
 25 modo illos doces malum non esse? quomodo opiniones totius
 aevi, quibus protinus infantia inbuitur, evincis? quod auxi-
 lium invenis [quid dicis] inbecillitati humanae? quid dicis
 quo inflammati in media pericula inruant? qua oratione
 hunc timendi consensum, quibus ingenii viribus obnixam
 30 contra te persuasionem humani generis avertis? verba mihi

captiosa componis et interrogatiunculas nectis? Magnis telis
 24 magna portenta feriuntur. Serpentem illam in Africa saevam
 et Romanis legionibus bello ipso terribiliorem frustra sagittis
 fundisque petierunt: ne Pythio quidem vulnerabilis erat.
 Cum ingens magnitudo pro vastitate corporis solida ferrum 5
 et quidquid humanae torserant manus reiceret, molaribus
 demum fracta saxis est. Et adversus mortem tu tam minuta
 iacularis? subula leonem excipis? Acuta sunt ista quae dicis:
 nihil est acutius arista; quaedam inutilia et inefficacia ipsa
 subtilitas reddit. Vale. 10

83

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM

- 1 Singulos dies tibi meos et quidem totos indicari iubes:
 bene de me iudicas si nihil esse in illis putas quod abscondam.
 Sic certe vivendum est tamquam in conspectu vivamus, sic
 cogitandum tamquam aliquis in pectus intimum introspicere 15
 possit: et potest. Quid enim prodest ab homine aliquid esse
 secretum? nihil deo clusum est; interest animis nostris et
 cogitationibus medius intervenit—sic 'intervenit' dico tam-
 2 quam aliquando discedat. Faciam ergo quod iubes, et quid
 agam et quo ordine libenter tibi scribam. Observabo me 20
 protinus et, quod est utilissimum, diem meum recognoscam.
 Hoc nos pessimos facit, quod nemo vitam suam respicit;
 quid facturi simus cogitamus, et id raro, quid fecerimus non
 cogitamus; atqui consilium futuri ex praeterito venit.
- 3 Hodiernus dies solidus est, nemo ex illo quicquam mihi 25
 eripuit; totus inter stratum lectionemque divisus est; mini-

mum exercitationi corporis datum, et hoc nomine ago gratias senectuti: non magno mihi constat. Cum me movi, lassus sum; hic autem est exercitationis etiam fortissimis finis. Progymnastas meos quaeris? unus mihi sufficit Pharius, 4
5 puer, ut scis, amabilis, sed mutabitur: iam aliquem teneriorem quaero. Hic quidem ait nos eandem crisin habere, quia utrique dentes cadunt. Sed iam vix illum adsequor currentem et intra paucissimos dies non potero: vide quid exercitatio cotidiana proficiat. Cito magnum intervallum fit inter duos
10 in diversum euntes: eodem tempore ille ascendit, ego descendo, nec ignoras quanto ex his velocius alterum fiat. Mentitus sum; iam enim aetas nostra non descendit sed cadit. Quomodo tamen hodiernum certamen nobis cesserit 5
quaeris? quod raro cursoribus evenit, hieran fecimus. Ab
15 hac fatigatione magis quam exercitatione in frigidam descendi: hoc apud me vocatur parum calda. Ille tantus psychrolutes, qui kalendis Ianuariis euripum salutabam, qui anno novo quemadmodum legere, scribere, dicere aliquid, sic auspicabar in Virginem desilire, primum ad Tiberim trans-
20 tuli castra, deinde ad hoc solium quod, cum fortissimus sum et omnia bona fide fiunt, sol temperat: non multum mihi ad balneum superest. Panis deinde siccus et sine mensa pran- 6
dium, post quod non sunt lavandae manus. Dormio minimum. Consuetudinem meam nosti: brevissimo somno utor
25 et quasi interiungo; satis est mihi vigilare desisse; aliquando dormisse me scio, aliquando suspicor. Ecce circensium obstre- 7
pit clamor; subita aliqua et universa voce feriuntur aures meae, nec cogitationem meam excutiunt, ne interrumpunt quidem. Fremitum patientissime fero; multae voces et in

unum confusae pro fluctu mihi sunt aut vento silvam verberante et ceteris sine intellectu sonantibus.

- 8 Quid ergo est nunc cui animum adiecerim? dicam. Superest ex hesterno mihi cogitatio quid sibi voluerint prudentissimi viri qui rerum maximarum probationes levissimas et 5 perplexas fecerint, quae ut sint verae, tamen mendacio similes sunt. Vult nos ab ebrietate deterrere Zenon, vir maximus, huius sectae fortissimae ac sanctissimae conditor. Audi ergo quemadmodum colligat virum bonum non futurum ebrium: 'ebrio secretum sermonem nemo committit, viro 10 autem bono committit; ergo vir bonus ebrius non erit'. Quemadmodum opposita interrogatione simili derideatur adtende (satis enim est unam ponere ex multis): 'dormienti nemo secretum sermonem committit, viro autem bono 10 committit; vir bonus ergo non dormit'. Quo uno modo 15 potest Posidonius Zenonis nostri causam agit, sed ne sic quidem, ut existimo, agi potest. Ait enim 'ebrium' duobus modis dici, altero cum aliquis vino gravis est et inpos sui, altero si solet ebrius fieri et huic obnoxius vitio est; hunc a Zenone dici qui soleat fieri ebrius, non qui sit; huic autem 20 neminem commissurum arcana quae per vinum eloqui possit.
- 11 Quod est falsum; prima enim illa interrogatio complectitur eum qui est ebrius, non eum qui futurus est. Plurimum enim interesse concedes et inter ebrium et ebriosum: potest et qui ebrius est tunc primum esse nec habere hoc vitium, 25 et qui ebriosus est saepe extra ebrietatem esse; itaque id intellego quod significari verbo isto solet, praesertim cum ab homine diligentiam professo ponatur et verba examinante. Adice nunc quod, si hoc intellexit Zenon et nos intellegere

noluit, ambiguitate verbi quaesiit locum fraudi, quod facien-
 dum non est ubi veritas quaeritur. Sed sane hoc senserit: **12**
 quod sequitur falsum est, ei qui soleat ebrius fieri non
 committi sermonem secretum. Cogita enim quam multis
 5 militibus non semper sobriis et imperator et tribunus et
 centurio tacenda mandaverint. De illa C. Caesaris caede,
 illius dico qui superato Pompeio rem publicam tenuit, tam
 creditum est Tillio Cimbro quam C. Cassio. Cassius tota vita
 aquam bibit, Tillius Cimber et nimius erat in vino et scorda-
 10 lus. In hanc rem iocatus est ipse: 'ego' inquit 'quemquam
 feram, qui vinum ferre non possum?'

Sibi quisque nunc nominet eos quibus scit et vinum male **13**
 credi et sermonem bene; unum tamen exemplum quod
 occurrit mihi referam, ne intercidat. Instruenda est enim vita
 15 exemplis inlustribus, nec semper confugiamus ad vetera.
 L. Piso, urbis custos, ebrius ex quo semel factus est fuit. **14**
 Maiorem noctis partem in convivio exigebat; usque in horam
 sextam fere dormiebat: hoc eius erat matutinum. Officium
 tamen suum, quo tutela urbis continebatur, diligentissime
 20 administravit. Huic et divus Augustus dedit secreta mandata,
 cum illum praeponeret Thraciae, quam perdomuit, et Tibe-
 rius proficiscens in Campaniam, cum multa in urbe et suspecta
 relinqueret et invisa. Puto, quia bene illi cesserat Pisonis **15**
 ebrietas, postea Cossum fecit urbis praefectum, virum gravem,
 25 moderatum, sed mersum vino et madentem, adeo ut ex senatu
 aliquando, in quem e convivio venerat, oppressus inexcitabili
 somno tolleretur. Huic tamen Tiberius multa sua manu scri-

psit quae committenda ne ministris quidem suis iudicabat: nullum Cosso aut privatum secretum aut publicum elapsum est.

- 16 Itaque declamationes istas de medio removeamus: 'non est animus in sua potestate ebrietate devinctus: quemadmodum musto dolia ipsa rumpuntur et omne quod in imo iacet 5 in summam partem vis caloris eiectat, sic vino exaestuante quidquid in imo iacet abditum effertur et prodit in medium. Onerati mero quemadmodum non continent cibum vino redundante, ita ne secretum quidem; quod suum alienumque 17 est pariter effundunt.' Sed quamvis hoc soleat accidere, ita et 10 illud solet, ut cum iis quos sciamus libentius bibere de rebus necessariis deliberemus; falsum ergo est hoc quod patrocinii loco ponitur, ei qui soleat ebrius fieri non dari tacitum.

- Quanto satius est aperte accusare ebrietatem et vitia eius exponere, quae etiam tolerabilis homo vitaverit, nedum 15 perfectus ac sapiens, cui satis est sitim extinguere, qui, etiam si quando hortata est hilaritas aliena causa producta longius, 18 tamen citra ebrietatem resistit. Nam de illo videbimus, an sapientis animus nimio vino turbetur et faciat ebriis solita: interim, si hoc colligere vis, virum bonum non debere ebrium 20 fieri, cur syllogismis agis? Dic quam turpe sit plus sibi ingerere quam capiat et stomachi sui non nosse mensuram, quam multa ebrii faciant quibus sobrii erubescant, nihil aliud esse ebrietatem quam voluntariam insaniam. Extende in plures dies illum ebrii habitum: numquid de furore dubitabis? 25 19 nunc quoque non est minor sed brevior. Refer Alexandri Macedonis exemplum, qui Clitum carissimum sibi ac fidelissimum inter epulas transfodit et intellecto facinore mori voluit, certe debuit. Omne vitium ebrietas et incendit et detegit, obstantem malis conatibus verecundiam removet; plures 30 enim pudore peccandi quam bona voluntate prohibitis

abstinent. Ubi possedit animum nimia vis vini, quidquid mali 20
latebat emergit. Non facit ebrietas vitia sed protrahit: tunc
libidinosus ne cubiculum quidem expectat, sed cupiditatibus
suis quantum petierunt sine dilatione permittit; tunc in-
5 pudicus morbum profitetur ac publicat; tunc petulans non
linguam, non manum continet. Crescit insolenti superbia,
crudelitas saevo, malignitas livido; omne vitium laxatur et
prodit. Adice illam ignorationem sui, dubia et parum expla- 21
nata verba, incertos oculos, gradum errantem, vertiginem
10 capitis, tecta ipsa mobilia velut aliquo turbine circumagente
totam domum, stomachi tormenta cum effervescit merum ac
viscera ipsa distendit. Tunc tamen utcumque tolerabile est,
dum illi vis sua est: quid cum somno vitiatur et quae ebrietas
fuit cruditas facta est? Cogita quas clades ediderit publica 22
15 ebrietas: haec acerrimas gentes bellicosasque hostibus tradidit,
haec multorum annorum pertinaci bello defensa moenia
patefecit, haec contumacissimos et iugum recusantes in
alienum egit arbitrium, haec invictos acie mero domuit.
Alexandrum, cuius modo feci mentionem, tot itinera, tot 23
20 proelia, tot hiemes per quas victa temporum locorumque
difficultate transierat, tot flumina ex ignoto cadentia, tot
maria tutum dimiserunt: intemperantia bibendi et ille
Herculaneus ac fatalis scyphus condidit. Quae gloria est 24
capere multum? cum penes te palma fuerit et propinationes
25 tuas strati somno ac vomitantes recusaverint, cum superstes
toti convivio fueris, cum omnes viceris virtute magna et
nemo vini tam capax fuerit, vinceris a dolio. M. Antonium, 25
magnum virum et ingeni nobilis, quae alia res perdidit et in
externos mores ac vitia non Romana traiecit quam ebrietas
30 nec minor vino Cleopatrae amor? Haec illum res hostem rei

- publicae, haec hostibus suis inparem reddidit; haec crudelem fecit, cum capita principum civitatis cenanti referrentur, cum inter apparatusissimas epulas luxusque regales ora ac manus proscriptorum recognosceret, cum vino gravis sitiret tamen sanguinem. Intolerabile erat quod ebrius fiebat cum 5 haec faceret: quanto intolerabilius quod haec in ipsa ebrietate faciebat! Fere vinolentiam crudelitas sequitur; vitiatur enim exasperaturque sanitas mentis. Quemadmodum <morosos> difficilesque faciunt diutini morbi et ad minimam rabidos offensionem, ita ebrietates continuae efferant animos; nam 10 cum saepe apud se non sint, consuetudo insaniae durat et vitia vino concepta etiam sine illo valent.
- 27 Dic ergo quare sapiens non debeat ebrius fieri; deformitatem rei et inopportunitatem ostende rebus, non verbis. Quod facillimum est, proba istas quae voluptates vocantur, ubi 15 transcenderunt modum, poenas esse. Nam si illud argumentaberis, sapientem multo vino non inebriari et retinere rectum tenorem etiam si temulentus sit, licet colligas nec veneno poto moriturum nec sopore sumpto dormiturum nec elleboro accepto quidquid in visceribus haerebit eiecturum deiectionumque. Sed si temptantur pedes, lingua non constat, quid est quare illum existimes in parte sobrium esse, in parte ebrium? Vale.

LIBER VNDECIMVS

84 SENECA LVCILIO SVO SALVTEM

Itinera ista quae segnitiam mihi excutiunt et valetudini 1
meae prodesse iudico et studiis. Quare valetudinem adiuvent
5 vides: cum pigrum me et neglegentem corporis litterarum
amor faciat, aliena opera exerceo. Studio quare prosint
indicabo: a lectionibus <non> recessi. Sunt autem, ut existimo,
necessariae, primum ne sim me uno contentus, deinde ut,
cum ab aliis quaesita cognovero, tum et de inventis iudicem
10 et cogitem de inveniendis. Alit lectio ingenium et studio
fatigatum, non sine studio tamen, reficit. Nec scribere tantum 2
nec tantum legere debemus: altera res contristabit vires et
exhauriet (de stilo dico), altera solvet ac diluet. Invicem hoc
et illo commeandum est et alterum altero temperandum, ut
15 quidquid lectione collectum est stilus redigat in corpus. Apes, 3
ut aiunt, debemus imitari, quae vagantur et flores ad mel
faciendum idoneos carpunt, deinde quidquid attulere dis-
ponunt ac per favos digerunt et, ut Vergilius noster ait,

liquentia mella
20 stipant et dulci distendunt nectare cellas.

De illis non satis constat utrum sucum ex floribus ducant qui 4
protinus mel sit, an quae collegerunt in hunc saporem mixtura
quadam et proprietate spiritus sui mutant. Quibusdam enim
placet non faciendi mellis scientiam esse illis sed colligendi.

Aiunt inveniri apud Indos mel in arundinum foliis, quod aut ros illius caeli aut ipsius arundinis umor dulcis et pinguior gignat; in nostris quoque herbis vim eandem sed minus manifestam et notabilem poni, quam persequatur et contrahat animal huic rei genitum. Quidam existimant conditura 5 et dispositione in hanc qualitatem verti quae ex tenerrimis virentium florentiumque decerpserint, non sine quodam, ut ita dicam, fermento, quo in unum diversa coalescunt.

- 5 Sed ne ad aliud quam de quo agitur abducar, nos quoque has apes debemus imitari et quaecumque ex diversa lectione 10 conguessimus separare (melius enim distincta servantur), deinde adhibita ingenii nostri cura et facultate in unum saporem varia illa libamenta confundere, ut etiam si apparuerit unde sumptum sit, aliud tamen esse quam unde sumptum est appareat. Quod in corpore nostro videmus sine ulla opera 15
- 6 nostra facere naturam (alimenta quae accepimus, quamdiu in sua qualitate perdurant et solida innatant stomacho, onera sunt; at cum ex eo quod erant mutata sunt, tunc demum in vires et in sanguinem transeunt), idem in his quibus aluntur ingenia praestemus, ut quaecumque hausimus non patiamur 20
- 7 integra esse, ne aliena sint. Concoquamus illa; alioqui in memoriam ibunt, non in ingenium. Adsentiamur illis fideliter et nostra faciamus, ut unum quiddam fiat ex multis, sicut unus numerus fit ex singulis cum minores summas et dissidentes computatio una comprehendit. Hoc faciat animus noster: 25 omnia quibus est adiutus abscondat, ipsum tantum ostendat
- 8 quod effecit. Etiam si cuius in te comparebit similitudo quem admiratio tibi altius fixerit, similem esse te volo quomodo filium, non quomodo imaginem: imago res mortua est. 'Quid

ergo? non intelletur cuius imiteris orationem? cuius argu-
 mentationem? cuius sententias?' Puto aliquando ne intellegi
 quidem posse, si magni vir ingenii omnibus quae ex quo
 voluit exemplari traxit formam suam impressit, ut in unitatem
 5 illa competant. Non vides quam multorum vocibus chorus 9
 constet? unus tamen ex omnibus redditur. Aliqua illic acuta
 est, aliqua gravis, aliqua media; accedunt viris feminae, inter-
 ponuntur tibiae: singulorum illic latent voces, omnium
 apparent. De choro dico quem veteres philosophi noverant: 10
 10 in commissionibus nostris plus cantorum est quam in theatris
 olim spectatorum fuit. Cum omnes vias ordo canentium
 implevit et cavea aeneatoribus cincta est et ex pulpito omne
 tiliarum genus organorumque consonuit, fit concentus ex
 dissonis. Talem animum esse nostrum volo: multae in illo
 15 artes, multa praecepta sint, multarum aetatum exempla,
 sed in unum conspirata.

'Quomodo' inquis 'hoc effici poterit?' Adsidua intentione: 11
 si nihil egerimus nisi ratione suadente, nihil vitaverimus nisi
 ratione suadente. Hanc si audire volueris, dicet tibi: relinque
 20 ista iamdudum ad quae discurritur; relinque divitias, aut
 periculum possidentium aut onus; relinque corporis atque
 animi voluptates, molliunt et enervant; relinque ambitum,
 tumida res est, vana, ventosa, nullum habet terminum, tam
 sollicita est ne quem ante se videat quam ne secum, laborat
 25 invidia et quidem duplici. Vides autem quam miser sit si is
 cui invidetur et invidet. Intueris illas potentium domos, illa 12

tumultuosa rixa salutantium limina? multum habent contumeliarum ut intres, plus cum intraveris. Praeteri istos gradus divitum et magno adgestu suspensa vestibula: non in praerupto tantum istic stabis sed in lubrico. Huc potius te ad sapientiam derige, tranquillissimasque res eius et simul
 13 amplissimas pete. Quaecumque videntur eminere in rebus humanis, quamvis pusilla sint et comparatione humillimorum exstent, per difficiles tamen et arduos tramites adeuntur. Confragosa in fastigium dignitatis via est; at si conscendere hunc verticem libet, cui se fortuna summisit, omnia quidem
 10 sub te quae pro excelsissimis habentur aspicias, sed tamen venies ad summa per planum. Vale.

- 1 Peperceram tibi et quidquid nodosi adhuc supererat praeterieram, contentus quasi gustum tibi dare eorum quae a
 15 nostris dicuntur ut probetur virtus ad explendam beatam vitam sola satis efficax. Iubes me quidquid est interrogationum aut nostrarum aut ad traductionem nostram excogitarum comprehendere: quod si facere voluero, non erit epistula sed liber. Illud totiens testor, hoc me argumentorum genere
 20 non delectari; pudet in aciem descendere pro dis hominibusque susceptam subula armatum.
- 2 'Qui prudens est et temperans est; qui temperans est, et constans; qui constans est inperturbatus est; qui inperturbatus est sine tristitia est; qui sine tristitia est beatus est;
 25 ergo prudens beatus est, et prudentia ad beatam vitam satis est.'
- 3 Huic collectioni hoc modo Peripatetici quidam respondent, ut inperturbatum et constantem et sine tristitia sic interpre-

tentur tamquam inperturbatus dicatur qui raro perturbatur et modice, non qui numquam. Item sine tristitia eum dici aiunt qui non est obnoxius tristitiae nec frequens nimiusve in hoc vitio; illud enim humanam naturam negare, alicuius
 5 animum immunem esse tristitia; sapientem non vinci maerore, ceterum tangi; et cetera in hunc modum sectae suae respondentia. Non his tollunt adfectus sed temperant. Quantulum 4
 autem sapienti damus, si inbecillissimis fortior est et maestissimis laetior et effrenatissimis moderatior et humillimis maior!
 10 Quid si miretur velocitatem suam Ladas ad claudos debilesque respiciens?

Illa vel intactae segetis per summa volaret
 gramina nec cursu teneras laeisset aristas,
 vel mare per medium fluctu suspensa tumentis
 15 ferret iter, celeres nec tingeret aequore plantas.

Haec est pernicitas per se aestimata, non quae tardissimorum conlatione laudatur. Quid si sanum voces leviter febricitantem? non est bona valetudo mediocritas morbi. 'Sic' inquit 5
 'sapiens inperturbatus dicitur quomodo apyrina dicuntur non
 20 quibus nulla inest duritia granorum sed quibus minor.' Falsum est. Non enim deminutionem malorum in bono viro intellego sed vacationem; nulla debent esse, non parva; nam si ulla sunt, crescent et interim inpedient. Quomodo oculos maior et perfecta suffusio excaecat, sic modica turbat. Si das 6
 25 aliquos adfectus sapienti, impar illis erit ratio et velut torrente quodam auferetur, praesertim cum illi non unum adfectum des cum quo conluctetur sed omnis. Plus potest quamvis mediocrium turba quam posset unius magni violentia. Habet 7

pecuniae cupiditatem, sed modicam; habet ambitionem, sed non concitatam; habet iracundiam, sed placabilem; habet inconstantiam, sed minus vagam ac mobilem; habet libidinem, sed non insanam. Melius cum illo ageretur qui unum vitium integrum haberet quam cum eo qui leviora quidem, sed
 5
 8 omnia. Deinde nihil interest quam magnus sit adfectus: quantuscumque est, parere nescit, consilium non accipit. Quemadmodum rationi nullum animal optemperat, non ferum, non domesticum et mite (natura enim illorum est surda suadenti), sic non sequuntur, non audiunt adfectus,
 10
 quantulicumque sunt. Tigres leonesque numquam feritatem exuunt, aliquando summittunt, et cum minime expectaveris exasperatur torvitas mitigata. Numquam bona fide vitia
 9 mansuescunt. Deinde, si ratio proficit, ne incipient quidem adfectus; si invita ratione coeperint, invita perseverabunt.
 15
 Facilius est enim initia illorum prohibere quam impetum regere.

Falsa est itaque ista mediocritas et inutilis, eodem loco habenda quo si quis diceret modice insaniendum, modice
 10 aegrotandum. Sola virtus habet, non recipiunt animi mala
 20
 temperamentum; facilius sustuleris illa quam rexeris. Numquid dubium est quin vitia mentis humanae inveterata et dura, quae morbos vocamus, inmoderata sint, ut avaritia, ut crudelitas, ut inpotentia [impietas]? Ergo inmoderati sunt
 11 et adfectus; ab his enim ad illa transitur. Deinde, si das
 25
 aliquid iuris tristitiae, timori, cupiditati, ceteris motibus pravis, non erunt in nostra potestate. Quare? quia extra nos sunt quibus irritantur; itaque crescent prout magnas habuerint minoresve causas quibus concitentur. Maior erit

timor, si plus quo exterreatur aut propius aspexerit, acrior
cupiditas quo illam amplioris rei spes evocaverit. Si in nostra **12**
potestate non est an sint adfectus, ne illud quidem est, quanti
sint: si ipsis permisisti incipere, cum causis suis crescent tan-
5 tique erunt quanti fient. Adice nunc quod ista, quamvis
exigua sint, in maius excedunt; numquam perniciosa servant
modum; quamvis levia initia morborum serpunt et aegra
corpora minima interdum mergit accessio. Illud vero cuius **13**
dementiae est, credere quarum rerum extra nostrum arbi-
10 trium posita principia sunt, earum nostri esse arbitri
terminos! Quomodo ad id finiendum satis valeo ad quod
prohibendum parum valui, cum facilius sit excludere quam
admissa conprimere?

Quidam ita distinxerunt ut dicerent, 'temperans ac pru- **14**
15 dens positione quidem mentis et habitu tranquillus est,
eventu non est. Nam, quantum ad habitum mentis suae, non
perturbatur nec contristatur nec timet, sed multae extrin-
secus causae incidunt quae illi perturbationem adferant.'
Tale est quod volunt dicere: iracundum quidem illum non **15**
20 esse, irasci tamen aliquando; et timidum quidem non esse,
timere tamen aliquando, id est vitio timoris carere, adfectu
non carere. Quod si recipitur, usu frequenti timor transibit
in vitium, et ira in animum admissa habitum illum ira carentis
animi retexet. Praeterea si non contemnit venientes extrin- **16**
25 secus causas et aliquid timet, cum fortiter eundum erit
adversus tela, ignes, pro patria, legibus, libertate, cunctanter
exibit et animo recedente. Non cadit autem in sapientem
haec diversitas mentis. Illud praeterea iudico observandum, **17**
ne duo quae separatim probanda sunt misceamus; per se
30 enim colligitur unum bonum esse quod honestum, per se
rursus ad vitam beatam satis esse virtutem. Si unum bonum

est quod honestum, omnes concedunt ad beate vivendum
sufficere virtutem; e contrario non remittetur, si beatum
18 sola virtus facit, unum bonum esse quod honestum est. Xenocrates et Speusippus putant beatum vel sola virtute fieri
posse, non tamen unum bonum esse quod honestum est. 5
Epicurus quoque iudicat, cum virtutem habeat, beatum
esse, sed ipsam virtutem non satis esse ad beatam vitam, quia
beatum efficiat voluptas quae ex virtute est, non ipsa vir-
tus. Inepta distinctio: idem enim negat umquam virtutem
esse sine voluptate. Ita si ei iuncta semper est atque insepara- 10
bilis, et sola satis est; habet enim secum voluptatem, sine
19 qua non est etiam cum sola est. Illud autem absurdum est,
quod dicitur beatum quidem futurum vel sola virtute, non
futurum autem perfecte beatum; quod quemadmodum
fieri possit non reperio. Beata enim vita bonum in se per- 15
fectum habet, inexsuperabile; quod si est, perfecte beata est.
Si deorum vita nihil habet maius aut melius, beata autem vita
20 divina est, nihil habet in quod amplius possit attolli. Praeter-
ea, si beata vita nullius est indigens, omnis beata vita
perfecta est eademque est et beata et beatissima. Numquid 20
dubitas quin beata vita summum bonum sit? ergo si sum-
mum bonum habet, summe beata est. Quemadmodum sum-
mum bonum adiectionem non recipit (quid enim supra
summum erit?), ita ne beata quidem vita, quae sine summo
bono non est. Quod si aliquem 'magis' beatum induxeris, 25
induces et 'multo magis'; innumerabilia discrimina summi
boni facies, cum summum bonum intellegam quod supra se
21 gradum non habet. Si est aliquis minus beatus quam alius,

sequitur ut hic alterius vitam beatioris magis concupiscat quam suam; beatus autem nihil suae praefert. Utrumlibet ex his incredibile est, aut aliquid beato restare quod esse quam quod est malit, aut id illum non malle quod illo melius est.
 5 Utique enim quo prudentior est, hoc magis se ad id quod est optimum extendet et id omni modo consequi cupiet. Quomodo autem beatus est qui cupere etiam nunc potest, immo qui debet?

Dicam quid sit ex quo veniat hic error: nesciunt beatam
 10 vitam unam esse. In optimo illam statu ponit qualitas sua, non magnitudo; itaque in aequo est longa et brevis, diffusa et angustior, in multa loca multasque partes distributa et in unum coacta. Qui illam numero aestimat et mensura et partibus, id illi quod habet eximium eripit. Quid autem est in
 15 beata vita eximium? quod plena est. Finis, ut puto, edendi 23 bibendique satietas est. Hic plus edit, ille minus: quid refert? uterque iam satur est. Hic plus bibit, ille minus: quid refert? uterque non sitit. Hic pluribus annis vixit, hic paucioribus: nihil interest si tam illum multi anni beatum fecerunt quam
 20 hunc pauci. Ille quem tu minus beatum vocas non est beatus: non potest hoc nomen inminui.

‘Qui fortis est sine timore est; qui sine timore est sine
 tristitia est; qui sine tristitia est beatus est.’ 24

Nostrorum haec interrogatio est. Adversus hanc sic responde
 25 dere conantur: falsam nos rem et controversiosam pro confessa vindicare, eum qui fortis est sine timore esse. ‘Quid ergo?’ inquit ‘fortis inminentia mala non timebit? istuc dementis alienatique, non fortis est. Ille vero’ inquit ‘moderatissime timet, sed in totum extra metum non est.’ Qui hoc
 30 dicunt rursus in idem revolvuntur, ut illis virtutum loco sint minora vitia; nam qui timet quidem, sed rarius et minus, non caret malitia, sed levioe vexatur. ‘At enim dementem puto

- qui mala inminentia non extimescit.' Verum est quod dicis, si mala sunt; sed si scit mala illa non esse et unam tantum turpitudinem malum iudicat, debet secure pericula aspicere et aliis timenda contemnere. Aut si stulti et amentis est mala
- 26** non timere, quo quis prudentior est, hoc timebit magis. 'Ut 5 vobis' inquit 'videtur, praebebit se periculis fortis.' Minime: non timebit illa sed vitabit; cautio illum decet, timor non decet. 'Quid ergo?' inquit 'mortem, vincula, ignes, alia tela fortunae non timebit?' Non; scit enim illa non esse mala sed
- 27** videri; omnia ista humanae vitae formidines putat. Describe 10 captivitatem, verbera, catenas, egestatem et membrorum lacerationes vel per morbum vel per iniuriam et quidquid aliud adtuleris: inter lymphatos metus numerat. Ista timidis timenda sunt. An id existimas malum ad quod aliquando
- 28** nobis nostra sponte veniendum est? Quaeris quid sit malum? 15 cedere iis quae mala vocantur et illis libertatem suam dedere, pro qua cuncta patienda sunt: perit libertas nisi illa contemnimus quae nobis iugum inponunt. Non dubitarent quid conveniret forti viro si scirent quid esset fortitudo. Non est enim inconsulta temeritas nec periculorum amor nec formi- 20 dabilium adpetitio: scientia est distinguendi quid sit malum et quid non sit. Diligentissima in tutela sui fortitudo est et eadem patientissima eorum quibus falsa species malorum est.
- 29** 'Quid ergo? si ferrum intentatur cervicibus viri fortis, si pars subinde alia atque alia suffoditur, si viscera sua in sinu 25 suo vidit, si ex intervallo, quo magis tormenta sentiat, repetitur et per adsiccata vulnera recens demittitur sanguis, non timet? istum tu dices nec dolere?' Iste vero dolet (sensum enim hominis nulla exuit virtus), sed non timet:

invictus ex alto dolores suos spectat. Quaeris quis tunc animus illi sit? qui aegrum amicum adhortantibus.

‘Quod malum est nocet; quod nocet deteriore facit; 30
dolor et paupertas deteriore non faciunt; ergo mala non
5 sunt.’

‘Falsum est’ inquit ‘quod proponitis; non enim, si quid nocet, etiam deteriore facit. Tempestas et procella nocet gubernatori, non tamen illum deteriore facit.’ Quidam e 31
Stoicis ita adversus hoc respondent: deteriore fieri guber-
10 natorem tempestate ac procella, quia non possit id quod proposuit efficere nec tenere cursum suum; deteriore illum in arte sua non fieri, in opere fieri. Quibus Peripateticus ‘ergo’ inquit ‘et sapientem deteriore faciet paupertas, dolor, et quidquid aliud tale fuerit; virtutem enim illi non eripiet,
15 sed opera eius inpediet’. Hoc recte diceretur nisi dissimilis 32
esset gubernatoris condicio et sapientis. Huic enim propositum est in vita agenda non utique quod temptat efficere, sed omnia recte facere: gubernatori propositum est utique navem in portum perducere. Artes ministrae sunt, praestare debent
20 quod promittunt, sapientia domina reatrixque est; artes serviunt vitae, sapientia imperat.

Ego aliter respondendum iudico: nec artem gubernatoris 33
deteriore ulla tempestate fieri nec ipsam administrationem artis. Gubernator tibi non felicitatem promisit sed utilem
25 operam et navis regendae scientiam; haec eo magis apparet quo illi magis aliqua fortuita vis obstitit. Qui hoc potuit dicere, ‘Neptune, numquam hanc navem nisi rectam’, arti satis fecit: tempestas non opus gubernatoris inpedit sed successum. ‘Quid ergo?’ inquit ‘non nocet gubernatori ea 34
30 res quae illum tenere portum vetat, quae conatus eius inritos efficit, quae aut refert illum aut detinet et exarmat?’ Non

- tamquam gubernatori, sed tamquam naviganti nocet: alio-
 qui (gubernator ille non est.) Gubernatoris artem adeo non
 impedit ut ostendat; tranquillo enim, ut aiunt, quilibet
 gubernator est. Navigio ista obsunt, non rectori eius, qua
 35 rector est. Duas personas habet gubernator, alteram com- 5
 munem cum omnibus qui eandem conscenderunt navem:
 ipse quoque vector est; alteram propriam: gubernator est.
 Tempestas tamquam vectori nocet, non tamquam guber-
 36 natori. Deinde gubernatoris ars alienum bonum est: ad eos
 quos vehit pertinet, quomodo medici ad eos quos curat: 10
 (sapiientis) commune bonum est: (est) et eorum cum quibus
 vivit et proprium ipsius. Itaque gubernatori fortasse noceatur
 cuius ministerium aliis promissum tempestate impeditur:
 37 sapienti non nocetur a paupertate, non a dolore, non ab aliis
 tempestatibus vitae. Non enim prohibentur opera eius omnia, 15
 sed tantum ad alios pertinentia: ipse semper in actu est, in
 effectu tunc maximus cum illi fortuna se opposuit; tunc enim
 ipsius sapientiae negotium agit, quam diximus et alienum
 bonum esse et suum.
- 38 Praeterea ne aliis quidem tunc prodesse prohibetur cum 20
 illum aliquae necessitates premunt. Propter paupertatem
 prohibetur docere quemadmodum tractanda res publica sit,
 at illud docet, quemadmodum sit tractanda paupertas. Per
 totam vitam opus eius extenditur. Ita nulla fortuna, nulla res
 actus sapientis excludit; id enim ipsum agit quo alia agere 25
 prohibetur. Ad utrosque casus aptatus est: bonorum rector
 39 est, malorum victor. Sic, inquam, se exercuit ut virtutem tam
 in secundis quam in adversis exhiberet nec materiam eius
 sed ipsam intueretur; itaque nec paupertas illum nec dolor

nec quidquid aliud inperitos avertit et praecipites agit prohibet. Tu illum premi putas malis? utitur. Non ex ebore 40
 tantum Phidias sciebat facere simulacra; faciebat ex aere. Si marmor illi, si adhuc viliorem materiam obtulisses,
 5 fecisset quale ex illa fieri optimum posset. Sic sapiens virtutem, si licebit, in divitiis explicabit, si minus, in paupertate; si poterit, in patria, si minus, in exilio; si poterit, imperator, si minus, miles; si poterit, integer, si minus, debilis. Quamcumque fortunam acceperit, aliquid ex illa memorabile efficiet.
 10 Certi sunt domitores ferarum qui saevissima animalia et ad 41
 occursum expavescenda hominem pati subigunt nec asperitatem excussisse contenti usque in contubernium mitigant: leonis faucibus magister manum insertat, osculatur tigrim suus custos, elephantum minimus Aethiops iubet subsidere
 15 in genua et ambulare per funem. Sic sapiens artifex est domandi mala: dolor, egestas, ignominia, carcer, exilium ubique horrenda, cum ad hunc pervenere, mansueta sunt. Vale.

86

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM

20 In ipsa Scipionis Africani villa iacens haec tibi scribo, 1
 adoratis manibus eius et ara, quam sepulchrum esse tanti viri suspicor. Animum quidem eius in caelum ex quo erat redisse persuadeo mihi, non quia magnos exercitus duxit (hos enim et Cambyses furiosus ac furore feliciter usus habuit),
 25 sed ob egregiam moderationem pietatemque, quam magis in illo admirabilem iudico cum reliquit patriam quam cum defendit. Aut Scipio Romae esse debebat aut Roma in

- 2 libertate. 'Nihil' inquit 'volo derogare legibus, nihil institutis;
aequum inter omnes cives ius sit. Utere sine me beneficio meo,
patria. Causa tibi libertatis fui, ero et argumentum: exeo, si
3 plus quam tibi expedit crevi.' Quidni ego admirer hanc
magnitudinem animi, qua in exilium voluntarium secessit et 5
civitatem exoneravit? Eo perducta res erat ut aut libertas
Scipioni aut Scipio libertati faceret iniuriam. Neutrum fas
erat; itaque locum dedit legibus et se Liternum recepit tam
suum exilium rei publicae inputaturus quam Hannibalis.
- 4 Vidi villam exstructam lapide quadrato, murum circum- 10
datum silvae, turres quoque in propugnaculum villae utrim-
que subrectas, cisternam aedificiis ac viridibus subditam quae
sufficere in usum vel exercitus posset, balneolum angustum,
tenebricosum ex consuetudine antiqua: non videbatur maiori-
5 bus nostris caldum nisi obscurum. Magna ergo me voluptas 15
subiit contemplantem mores Scipionis ac nostros: in hoc
angulo ille 'Carthaginis horror', cui Roma debet quod tantum
semel capta est, abluerat corpus laboribus rusticis fessum.
Exercebat enim opere se terramque (ut mos fuit priscis) ipse
subigebat. Sub hoc ille tecto tam sordido stetit, hoc illum 20
pavimentum tam vile sustinuit: at nunc quis est qui sic lavari
6 sustineat? Pauper sibi videtur ac sordidus nisi parietes ma-
gnis et pretiosis orbibus refulserunt, nisi Alexandrina marmora
Numidicis crustis distincta sunt, nisi illis undique operosa
et in picturae modum variata circumlitio praetexitur, nisi 25
vitro absconditur camera, nisi Thasius lapis, quondam rarum
in aliquo spectaculum templo, piscinas nostras circumdedit,

in quas multa sudatione corpora exsaniata demittimus, nisi
aquam argentea epitonia fuderunt. Et adhuc plebeias fistulas 7
loquor: quid cum ad balnea libertinorum pervenero? Quan-
tum statuarum, quantum columnarum est nihil sustinen-
5 tium sed in ornamentum positarum impensae causa! quantum
aquarum per gradus cum fragore labentium! Eo deliciarum
pervenimus ut nisi gemmas calcare nolimus.

In hoc balneo Scipionis minimae sunt rimae magis quam 8
fenestrae muro lapideo exsectae, ut sine iniuria munimenti
10 lumen admitterent; at nunc blattaria vocant balnea, si qua
non ita aptata sunt ut totius diei solem fenestris amplissimis
recipiant, nisi et lavantur simul et colorantur, nisi ex solio
agros ac maria prospiciunt. Itaque quae concursum et admira-
tionem habuerant cum dedicarentur, ea in antiquorum
15 numerum reiciuntur cum aliquid novi luxuria commenta est
quo ipsa se obrueret. At olim et pauca erant balnea nec ullo 9
cultu exornata: cur enim exornaretur res quadrantaria et in
usum, non in oblectamentum reperta? Non suffundebatur
aqua nec recens semper velut ex calido fonte currebat, nec
20 referre credebant in quam perlucida sordes deponerent. Sed, 10
di boni, quam iuvat illa balinea intrare obscura et gregali
tectorio inducta, quae scires Catonem tibi aedilem aut
Fabium Maximum aut ex Corneliis aliquem manu sua
temperasse! Nam hoc quoque nobilissimi aediles fungebantur
25 officio intrandi ea loca quae populum receptabant exigendi-
que munditias et utilem ac salubrem temperaturam, non
hanc quae nuper inventa est similis incendio, adeo quidem
ut convictum in aliquo scelere servum vivum lavari oporteat.
Nihil mihi videtur iam interesse, ardeat balineum an caleat.

- 11 Quantae nunc aliqui rusticitatis damnant Scipionem quod non in caldarium suum latis specularibus diem admiserat, quod non in multa luce decoquebatur et expectabat ut in balneo concoqueret! O hominem calamitosum! nesciit vivere. Non saccata aqua lavabatur sed saepe turbida et, 5 cum plueret vehementius, paene lutulenta. Nec multum eius intererat an sic lavaretur; veniebat enim ut sudorem illic
- 12 ablueret, non ut unguentum. Quas nunc quorundam voces futuras credis? 'Non invideo Scipioni: vere in exilio vixit qui sic lavabatur.' Immo, si scias, non cotidie lavabatur; nam, ut 10 aiunt qui priscos mores urbis tradiderunt, brachia et crura cotidie abluebant, quae scilicet sordes opere collegerant, ceterum toti nundinis lavabantur. Hoc loco dicet aliquis: 'liquet mihi inmundissimos fuisse'. Quid putas illos oluisse? militiam, laborem, virum. Postquam munda balnea inventa 15
- 13 sunt, spurciores sunt. Descripturus infamem et nimiis notabilem deliciis Horatius Flaccus quid ait?

Pastillos Buccillus olet.

Dares nunc Buccillum: proinde esset ac si hircum oleret, Gargonii loco esset, quem idem Horatius Buccillo opposuit. 20 Parum est sumere unguentum nisi bis die terque renovatur, ne evanescat in corpore. Quid quod hoc odore tamquam suo gloriantur?

- 14 Haec si tibi nimium tristia videbuntur, villae inputabis,

in qua didici ab Aegialo, diligentissimo patre familiae (is enim nunc huius agri possessor est) quamvis vetus arbustum posse transferri. Hoc nobis senibus discere necessarium est, quorum nemo non olivetum alteri ponit, †quod vidi illud
 5 arborum trimum et quadrimum fastidiendi fructus aut deponere.† Te quoque proteget illa quae 15

tarda venit seris factura nepotibus umbram,

ut ait Vergilius noster, qui non quid verissime sed quid decentissime diceretur aspexit, nec agricolas docere voluit
 10 sed legentes delectare. Nam, ut alia omnia transeam, hoc 16
 quod mihi hodie necesse fuit deprehendere, adscribam:

vere fabis satio est; tunc te quoque, Medica, putres
 accipiunt sulci, et milio venit annua cura.

An uno tempore ista ponenda sint et an utriusque verna sit
 15 satio, hinc aestimes licet: Iunius mensis est quo tibi scribo, iam proclivis in Iulium: eodem die vidi fabam metentes, milium serentes.

Ad olivetum revertar, quod vidi duobus modis positum: 17
 magnarum arborum truncos circumcisis ramis et ad unum
 20 redactis pedem cum rapo suo transtulit, amputatis radicibus, relicto tantum capite ipso ex quo illae pependerant. Hoc fimo tinctum in scrobem demisit, deinde terram non adgessit tantum, sed calcavit et pressit. Negat quicquam esse hac, 18
 ut ait, pisatione efficacius. Videlicet frigus excludit et ven-

- tum; minus praeterea movetur et ob hoc nascentes radices prodire patitur ac solum adprendere, quas necesse est cereas adhuc et precario haerentes levis quoque revellat agitatio. Rapum autem arboris antequam obruat radit; ex omni enim materia quae nudata est, ut ait, radices exeunt novae. Non 5 plures autem super terram eminere debet truncus quam tres aut quattuor pedes; statim enim ab imo vestietur nec magna pars eius quemadmodum in olivetis veteribus arida et retorrída
- 19 erit. Alter ponendi modus hic fuit: ramos fortes nec corticis duri, quales esse novellarum arborum solent, eodem genere 10 deposuit. Hi paulo tardius surgunt, sed cum tamquam a planta processerint, nihil habent in se abhorridum aut triste.
- 20 Illud etiam nunc vidi, vitem ex arbusto suo annosam transferri; huius capillamenta quoque, si fieri potest, colligenda sunt, deinde liberalius sternenda vitis, ut etiam ex corpore 15 radicescat. Et vidi non tantum mense Februario positas sed etiam Martio exacto; tenent et complexae sunt non suas
- 21 ulmos. Omnes autem istas arbores quae, ut ita dicam, grandiscapiae sunt, ait aqua adiuvandas cisternina; quae si prodest, habemus pluviam in nostra potestate. 20

Plura te docere non cogito, ne quemadmodum Aegialus me sibi adversarium paravit, sic ego parem te mihi. Vale.

- 1 Naufragium antequam navem ascenderem feci: quomodo acciderit non adicio, ne et hoc putes inter Stoica paradoxa 25

ponendum, quorum nullum esse falsum nec tam mirabile quam prima facie videtur, cum volueris, adprobabo, immo etiam si nolueris.

Interim hoc me iter docuit quam multa haberemus super-
 5 vacua et quam facile iudicio possemus deponere quae, si
 quando necessitas abstulit, non sentimus ablata. Cum paucis- 2
 simis servis, quos unum capere vehiculum potuit, sine ullis
 rebus nisi quae corpore nostro continebantur, ego et Maxi-
 mus meus biduum iam beatissimum agimus. Culcita in terra
 10 iacet, ego in culcita; ex duabus paenulis altera stragulum,
 altera opertorium facta est. De prandio nihil detrahi potuit; 3
 paratum fuit †non magis horat†, nusquam sine caricis, num-
 quam sine pugillaribus; illae, si panem habeo, pro pulmen-
 tario sunt, si non habeo, pro pane. Cotidie mihi annum no-
 15 vum faciunt, quem ego faustum et felicem reddo bonis
 cogitationibus et animi magnitudine, qui numquam maior
 est quam ubi aliena seposuit et fecit sibi pacem nihil timendo,
 fecit sibi divitias nihil concupiscendo. Vehiculum in quod 4
 inpositus sum rusticum est; mulae vivere se ambulando
 20 testantur; mulio excalceatus, non propter aestatem. Vix a me
 obtineo ut hoc vehiculum velim videri meum: durat adhuc
 perversa recti verecundia, et quotiens in aliquem comitatum
 lautiozem incidimus invitus erubesco, quod argumentum est
 ista quae probo, quae laudo, nondum habere certam sedem
 25 et immobilem. Qui sordido vehiculo erubescit pretioso
 gloriabitur. Parum adhuc profeci: nondum audeo frugalita- 5
 tem palam ferre; etiamnunc curo opiniones viatorum.

Contra totius generis humani opiniones mittenda vox erat:
 ‘insanitis, erratis, stupetis ad supervacua, neminem aestimatis

suo. Cum ad patrimonium ventum est, diligentissimi computatores sic rationem ponitis singulorum quibus aut pecuniam credituri estis aut beneficia (nam haec quoque iam
 6 **expensa fertis):** late possidet, sed multum debet; habet domum formosam, sed alienis nummis paratam; familiam 5 nemo cito speciosiore[m] producet, sed nominibus non respondet; si creditoribus solverit, nihil illi supererit. Idem in reliquis quoque facere debebitis et excutere quantum proprii quisque habeat.' Divitem illum putas quia aurea supellex etiam in via sequitur, quia in omnibus provinciis arat, quia 10 magnus kalendari liber volvitur, quia tantum suburbanis agri possidet quantum invidiose in desertis Apuliae possideret: cum omnia dixeris, pauper est. Quare? quia debet. 'Quantum?' inquis. Omnia; nisi forte iudicas interesse utrum aliquis ab homine an a fortuna mutuum sumpserit. Quid ad 15 rem pertinent mulae saginatae unius omnes coloris? quid ista vehicula caelata?

Instratos ostro alipedes pictisque tapetis:
 aurea pectoribus demissa monilia pendent,
 tecti auro fulvum mandunt sub dentibus aurum. 20

Ista nec dominum meliorem possunt facere nec mulam.
 9 **M. Cato Censorius,** quem tam e re publica fuit nasci quam Scipionem (alter enim cum hostibus nostris bellum, alter cum moribus gessit), cantherio vehebatur et hippoperis quidem inpositis, ut secum utilia portaret. O quam cuperem 25 illi nunc occurrere aliquem ex his trossulis, in via divitibus, cursores et Numidas et multum ante se pulveris agentem! Hic sine dubio cultior comitatorque quam M. Cato videretur, hic qui inter illos apparatus delicatos cum maxime

dubitat utrum se ad gladium locet an ad cultrum. O quantum **10**
 erat saeculi decus, imperatorem, triumphalem, censorium,
 quod super omnia haec est, Catonem, uno caballo esse
 contentum et ne toto quidem; partem enim sarcinae ab
 5 utroque latere dependentes occupabant. Ita non omnibus
 obesis mannis et asturconibus et tolutariis praeferres unicum
 illum equum ab ipso Catone defrictum?

Video non futurum finem in ista materia ullum nisi quem **11**
 ipse mihi fecero. Hic itaque contiscam, quantum ad ista
 10 quae sine dubio talia divinavit futura qualia nunc sunt qui
 primus appellavit 'inpedimenta'. Nunc volo paucissimas
 adhuc interrogationes nostrorum tibi reddere ad virtutem
 pertinentes, quam satisfacere vitae beatae contendimus.

'Quod bonum est bonos facit (nam et in arte musica quod **12**
 15 bonum est facit musicum); fortuita bonum non faciunt; ergo
 non sunt bona.'

Adversus hoc sic respondent Peripatetici ut quod primum
 proponimus falsum esse dicant. 'Ab eo' inquiunt 'quod est
 bonum non utique fiunt boni. In musica est aliquid bonum
 20 tamquam tibia aut chorda aut organum aliquod aptatum ad
 usus canendi; nihil tamen horum facit musicum.' His respon- **13**
 debimus, 'non intellegitis quomodo posuerimus quod bonum
 est in musica. Non enim id dicimus quod instruit musicum,
 sed quod facit: tu ad supellectilem artis, non ad artem venis.
 25 Si quid autem in ipsa arte musica bonum est, id utique
 musicum faciet.' Etiamnunc facere istuc planius volo. Bonum **14**
 in arte musica duobus modis dicitur, alterum quo effectus
 musici adiuvatur, alterum quo ars: ad effectum pertinent
 instrumenta, tibiae et organa et chordae, ad artem ipsam non

pertinent. Est enim artifex etiam sine istis: uti forsitan non potest arte. Hoc non est aequè duplex in homine; idem enim est bonum et hominis et vitae.

- 15 'Quod contemptissimo cuique contingere ac turpissimo potest bonum non est; opes autem et lenoni et lanistae 5 contingunt; ergo non sunt bona.'

- 'Falsum est' inquiunt 'quod proponitis; nam et in grammatice et in arte medendi aut gubernandi videmus bona
16 humillimis quibusque contingere.' Sed istae artes non sunt magnitudinem animi professae, non consurgunt in altum nec 10 fortuita fastidiunt: virtus extollit hominem et super cara mortalibus conlocat; nec ea quae bona nec ea quae mala vocantur aut cupit nimis aut expavescit. Chelidon, unus ex Cleopatrae mollibus, patrimonium grande possedit. Nuper Natalis, tam improbae linguae quam impurae, in cuius ore 15 feminae purgabantur, et multorum heres fuit et multos habuit heredes. Quid ergo? utrum illum pecunia impurum effecit an ipse pecuniam inspurgavit? quae sic in quosdam
17 homines quomodo denarius in cloacam cadit. Virtus super ista consistit; suo aere censetur; nihil ex istis quolibet in- 20 currentibus bonum iudicat. Medicina et gubernatio non interdicit sibi ac suis admiratione talium rerum; qui non est vir bonus potest nihilominus medicus esse, potest gubernator, potest grammaticus tam mehercules quam cocus. Cui contingit habere rem non quamlibet, hunc non quemlibet 25
18 dixeris; qualia quisque habet, talis est. Fiscus tanti est quantum habet; immo in accessionem eius venit quod habet. Quis pleno sacculo ullum pretium ponit nisi quod pecuniae in eo conditae numerus effecit? Idem evenit magnorum dominis patrimoniorum: accessiones illorum et appendices 30

sunt. Quare ergo sapiens magnus est? quia magnum animum
 habet. Verum est ergo quod contemptissimo cuique contingit
 bonum non esse. Itaque indolentiam numquam bonum dicam: **19**
 habet illam cicada, habet pulex. Ne quietem quidem et mo-
 5 lestia vacare bonum dicam: quid est otiosius verme? Quaeris
 quae res sapientem faciat? quae deum. Des oportet illi divi-
 num aliquid, caeleste, magnificentum: non in omnes bonum cadit
 nec quemlibet possessorem patitur. Vide **20**

10 et quid quaeque ferat regio et quid quaeque recuset:
 hic segetes, illic veniunt felicius uvae,
 arborei fetus alibi atque iniussa virescunt
 gramina. Nonne vides, croceos ut Tmolus odores,
 India mittit ebur, molles sua tura Sabaei,
 at Chalybes nudi ferrum?

15 Ista in regiones discripta sunt, ut necessarium mortalibus **21**
 esset inter ipsos commercium, si invicem alius aliquid ab alio
 peteret. Summum illud bonum habet et ipsum suam sedem;
 non nascitur ubi ebur, nec ubi ferrum. Quis sit summi boni
 locus quaeris? animus. Hic nisi purus ac sanctus est, deum
 20 non capit.

‘Bonum ex malo non fit; divitiae [autem fiunt] fiunt autem **22**
 ex avaritia; divitiae ergo non sunt bonum.’

‘Non est’ inquit ‘verum, bonum ex malo non nasci; ex sacri-
 legio enim et furto pecunia nascitur. Itaque malum quidem
 25 est sacrilegium et furtum, sed ideo quia plura mala facit
 quam bona; dat enim lucrum, sed cum metu, sollicitudine,

- 23 tormentis et animi et corporis.' Quisquis hoc dicit, necesse
est recipiat sacrilegium, sicut malum sit quia multa mala
facit, ita bonum quoque ex aliqua parte esse, quia aliquid
boni facit: quo quid fieri portentuosius potest? Quamquam
sacrilegium, furtum, adulterium inter bona haberi prorsus 5
persuasimus. Quam multi furto non erubescunt, quam multi
adulterio gloriantur! nam sacrilegia minuta puniuntur,
24 magna in triumphis feruntur. Adice nunc quod sacrilegium,
si omnino ex aliqua parte bonum est, etiam honestum erit et
recte factum vocabitur, †nostra enim actio est† quod nullius 10
mortalium cogitatio recipit. Ergo bona nasci ex malo non
possunt. Nam si, ut dicitis, ob hoc unum sacrilegium malum
est, quia multum mali adfert, si remiseris illi supplicia, si
securitatem sponderis, ex toto bonum erit. Atqui maxi-
25 mum scelerum supplicium in ipsis est. Erras, inquam, si illa 15
ad carnificem aut carcerem differs: statim puniuntur cum
facta sunt, immo dum fiunt. Non nascitur itaque ex malo
bonum, non magis quam ficus ex olea: ad semen nata respon-
dent, bona degenerare non possunt. Quemadmodum ex
turpi honestum non nascitur, ita ne ex malo quidem bonum; 20
nam idem est honestum et bonum.
- 26 Quidam ex nostris adversus hoc sic respondent: 'putemus
pecuniam bonum esse undecumque sumptam; non tamen
ideo ex sacrilegio pecunia est, etiam si ex sacrilegio sumitur.
Hoc sic intellege. In eadem urna et aurum est et vipera: si 25
aurum ex urna sustuleris, non ideo sustuleris quia illic et
vipera est; non ideo, inquam, mihi urna aurum dat quia
viperam habet, sed aurum dat, cum et viperam habeat.
Eodem modo ex sacrilegio lucrum fit, non quia turpe et

sceleratum est sacrilegium, sed quia et lucrum habet. Quemadmodum in illa urna vipera malum est, non aurum quod cum vipera iacet, sic in sacrilegio malum est scelus, non lucrum.' A quibus <dissentio>; dissimillima enim utriusque 27
5 rei condicio est. Illic aurum possum sine vipera tollere, hic lucrum sine sacrilegio facere non possum; lucrum istud non est adpositum sceleri sed inmixtum.

'Quod dum consequi volumus in multa mala incidimus, id 28
10 bonum non est; dum divitias autem consequi volumus, in multa mala incidimus; ergo divitiae bonum non sunt.'

'Duas' inquit 'significationes habet propositio vestra: unam, dum divitias consequi volumus, in multa nos mala incidere. In multa autem mala incidimus et dum virtutem consequi volumus: aliquis dum navigat studii causa, naufragium fecit, aliquis captus est. Altera significatio talis est: per 29
15 quod in mala incidimus bonum non est. Huic propositioni non erit consequens per divitias nos aut per voluptates in mala incidere; aut si per divitias in multa mala incidimus, non tantum bonum non sunt divitiae sed malum sunt; vos autem illas
20 dicitis tantum bonum non esse. Praeterea' inquit 'conceditis divitias habere aliquid usus: inter commoda illas numeratis. Atqui eadem ratione <ne> commodum quidem erunt; per illas enim multa nobis incommoda eveniunt.' His quidam hoc 30
25 respondent: 'erratis, qui incommoda divitibus inputatis. Illae neminem laedunt: aut sua nocet cuique stultitia aut aliena nequitia, sic quemadmodum gladius neminem occidit: occidentis telum est. Non ideo divitiae tibi nocent si propter divitias tibi nocetur.' Posidonius, ut ego existimo, melius, qui 31
30 ait divitias esse causam malorum, non quia ipsae faciunt aliquid, sed quia facturos irritant. Alia est enim causa efficiens,

- quae protinus necessest noceat, alia praecedens. Hanc praecedentem causam divitiae habent: inflant animos, superbiam pariunt, invidiam contrahunt, et usque eo mentem alienant
- 32** ut fama pecuniae nos etiam nocitura delectet. Bona autem omnia carere culpa decet; pura sunt, non corrumpunt animos, 5 non sollicitant; extollunt quidem et dilatant, sed sine tumore. Quae bona sunt fiduciam faciunt, divitiae audaciam; quae bona sunt magnitudinem animi dant, divitiae insolentiam. Nihil autem aliud est insolentia quam species magnitudinis
- 33** falsa. 'Isto modo' inquit 'etiam malum sunt divitiae, non 10 tantum bonum non sunt.' Essent malum si ipsae nocerent, si, ut dixi, haberent efficientem causam: nunc praecedentem habent et quidem non iritantem tantum animos sed adtrahentem; speciem enim boni offundunt veri similem ac plerisque credibilem. Habet virtus quoque praecedentem causam 15 ad invidiam; multis enim propter sapientiam, multis propter iustitiam invidetur. Sed nec ex se hanc causam habet nec veri similem; contra enim veri similior illa species hominum animis obicitur a virtute, quae illos in amorem et admirationem vocet. 20
- 35** Posidonius sic interrogandum ait: 'quae neque magnitudinem animo dant nec fiduciam nec securitatem non sunt bona; divitiae autem et bona valetudo et similia his nihil horum faciunt; ergo non sunt bona'. Hanc interrogationem magis etiamnunc hoc modo intendit: 'quae neque magni- 25 tudinem animo dant nec fiduciam nec securitatem, contra autem insolentiam, tumorem, arrogantiam creant, mala sunt; a fortuitis autem in haec inpellimur; ergo non sunt bona'.
- 36** 'Hac' inquit 'ratione ne commoda quidem ista erunt.'

Alia est commodorum condicio, alia bonorum: commodum est quod plus usus habet quam molestiae; bonum sincerum esse debet et ab omni parte innoxium. Non est id bonum quod plus prodest, sed quod tantum prodest. Praeterea commodum 37
5 et ad animalia pertinet et ad imperfectos homines et ad stultos. Itaque potest ei esse incommodum mixtum, sed commodum dicitur a maiore sui parte aestimatum: bonum ad unum sapientem pertinet; inviolatum esse oportet.

Bonum animum habe: unus tibi nodus, sed Herculaneus 38
10 restat: 'ex malis bonum non fit; ex multis paupertatibus divitiae fiunt; ergo divitiae bonum non sunt'.

Hanc interrogationem nostri non agnoscunt, Peripatetici et fingunt illam et solvunt. Ait autem Posidonius hoc sophisma, per omnes dialecticorum scholas iactatum, sic ab 15
Antipatro refelli: 'paupertas non per possessionem dicitur, 39
sed per detractionem' (vel, ut antiqui dixerunt, orbationem; Graeci *κατὰ στέρησιν* dicunt); 'non quod habeat dicit, sed quod non habeat. Itaque ex multis inanibus nihil impleri potest: divitias multae res faciunt, non multae inopiae.
20 Aliter' inquit 'quam debes paupertatem intellegis. Paupertas enim est non quae pauca possidet, sed quae multa non possidet; ita non ab eo dicitur quod habet, sed ab eo quod ei deest.'

Facilius quod volo exprimerem, si Latinum verbum esset 40
25 quo *ἀνυπαρξία* significaretur. Hanc paupertati Antipater adsignat: ego non video quid aliud sit paupertas quam parvi possessio. De isto videbimus, si quando valde vacabit,

quae sit divitiarum, quae paupertatis substantia; sed tunc quoque considerabimus numquid satius sit paupertatem permulcere, divitiis demere supercilium quam litigare de
 41 verbis, quasi iam de rebus iudicatum sit. Putemus nos ad contionem vocatos: lex de abolendis divitibus fertur. His 5 interrogationibus suasuri aut dissuasuri sumus? his effecturi ut populus Romanus paupertatem, fundamentum et causam imperii sui, requirat ac laudet, divitias autem suas timeat, ut cogitet has se apud victos repperisse, hinc ambitum et largitiones et tumultus in urbem sanctissimam temperatis- 10 simam inrupisse, nimis luxuriose ostentari gentium spolia, quod unus populus eripuerit omnibus facilius ab omnibus uni eripi posse? Haec satius est suadere, et expugnare adfectus, non circumscribere. Si possumus, fortius loquamur; si minus, apertius. Vale. 15

1 De liberalibus studiis quid sentiam scire desideras: nullum suspicio, nullum in bonis numero quod ad aes exit. Meritoria artificia sunt, hactenus utilia si praeparant ingenium, non detinent. Tamdiu enim istis inmorandum est quamdiu nihil 20 animus agere maius potest; rudimenta sunt nostra, non opera. Quare liberalia studia dicta sint vides: quia homine libero digna sunt. Ceterum unum studium vere liberale est quod liberum facit, hoc est sapientiae, sublime, forte, magnanimum: cetera pusilla et puerilia sunt. An tu quicquam in 25 istis esse credis boni quorum professores turpissimos omnium

ac flagitiosissimos cernis? Non discere debemus ista, sed didicisse.

Quidam illud de liberalibus studiis quaerendum iudicaverunt, an virum bonum facerent: ne promittunt quidem
 5 nec huius rei scientiam adfectant. Grammaticae circa curam 3
 sermonis versatur et, si latius evagari vult, circa historias,
 iam ut longissime fines suos proferat, circa carmina. Quid
 horum ad virtutem viam sternit? Syllabarum enarratio et
 verborum diligentia et fabularum memoria et versuum lex
 10 ac modificatio—quid ex his metum demit, cupiditatem ex-
 imit, libidinem frenat? Ad geometriam transeamus et ad 4
 musicen: nihil apud illas invenies quod vetet timere, vetet
 cupere. Quae quisquis ignorat, alia frustra scit.

* * * utrum doceant isti virtutem an non: si non docent, ne
 15 tradunt quidem; si docent, philosophi sunt. Vis scire quam non
 ad docendam virtutem consederint? aspice quam dissimilia
 inter se omnium studia sint: atqui similitudo esset idem docen-
 tium. Nisi forte tibi Homerum philosophum fuisse persuadent, 5
 cum his ipsis quibus colligunt negent; nam modo Stoicum
 20 illum faciunt, virtutem solam probantem et voluptates refugi-
 entem et ab honesto ne immortalitatis quidem pretio receden-
 tem, modo Epicureum, laudantem statum quietae civitatis et
 inter convivia cantusque vitam exigentis, modo Peripateticum,
 tria bonorum genera inducentem, modo Academicum, omnia
 25 incerta dicentem. Apparet nihil horum esse in illo, quia
 omnia sunt; ista enim inter se dissident. Demus illis Home-
 rum philosophum fuisse: nempe sapiens factus est antequam
 carmina ulla cognosceret; ergo illa discamus quae Homerum

- 6 fecere sapientem. Hoc quidem me quaerere, uter maior aetate fuerit, Homerus an Hesiodus, non magis ad rem pertinet quam scire, cum minor Hecuba fuerit quam Helena, quare tam male tulerit aetatem. Quid, inquam, annos Patrocli et Achillis inquirere ad rem existimas pertinere? 5
- 7 Quaeris Ulixes ubi erraverit potius quam efficias ne nos semper erremus? Non vacat audire utrum inter Italiam et Siciliam iactatus sit an extra notum nobis orbem (neque enim potuit in tam angusto error esse tam longus): tempestates nos animi cotidie iactant et nequitia in omnia Ulixis mala in- 10 pellit. Non deest forma quae sollicitet oculos, non hostis; hinc monstra effera et humano cruore gaudentia, hinc insidiosa blandimenta aurium, hinc naufragia et tot varietates malorum. Hoc me doce, quomodo patriam amem, quomodo uxorem, quomodo patrem, quomodo ad haec tam honesta 15
- 8 vel naufragus navigem. Quid inquiris an Penelopa inpudica fuerit, an verba saeculo suo dederit? an Ulixem illum esse quem videbat, antequam sciret, suspicata sit? Doce me quid sit pudicitia et quantum in ea bonum, in corpore an in animo posita sit. 20
- 9 Ad musicum transeo. Doces me quomodo inter se acutae ac graves consonent, quomodo nervorum disparem reddentium sonum fiat concordia: fac potius quomodo animus secum meus consonet nec consilia mea discrepent. Monstras mihi qui sint modi flebiles: monstra potius quomodo inter 25 adversa non emittam flebilem vocem.
- 10 Metiri me geometres docet latifundia potius quam doceat quomodo metiar quantum homini satis sit; numerare docet me et avaritiae commodat digitos potius quam doceat nihil

ad rem pertinere istas computationes, non esse felicior
 cuius patrimonium tabularios lassat, immo quam supervacua
 possideat qui infelicissimus futurus est si quantum habeat per
 se computare cogetur. Quid mihi prodest scire agellum in **11**
 5 partes dividere, si nescio cum fratre dividere? Quid prodest
 colligere subtiliter pedes iugeri et comprehendere etiam si quid
 decempedam effugit, si tristem me facit vicinus inpotens et
 aliquid ex meo abradens? Docet quomodo nihil perdam ex
 finibus meis: at ego discere volo quomodo totos hilaris
 10 amittam. 'Paterno agro et avito' inquit 'expellor.' Quid? **12**
 ante avum tuum quis istum agrum tenuit? cuius, non dico
 hominis, sed populi fuerit potes expedire? Non dominus isto,
 sed colonus intrasti. Cuius colonus es? si bene tecum agitur,
 heredis. Negant iurisconsulti quicquam usu capi publicum:
 15 hoc quod tenes, quod tuum dicis, publicum est et quidem
 generis humani. O egregiam artem! scis rotunda metiri, in **13**
 quadratum redigis quamcumque acceperis formam, intervalla
 siderum dicis, nihil est quod in mensuram tuam non cadat: si
 artifex es, metire hominis animum, dic quam magnus sit,
 20 dic quam pusillus sit. Scis quae recta sit linea: quid tibi
 prodest, si quid in vita rectum sit ignoras?

Venio nunc ad illum qui caelestium notitia gloriatur: **14**

frigida Saturni sese quo stella receptet,
 quos ignis caeli Cyllenius erret in orbis.

25 Hoc scire quid proderit? ut sollicitus sim cum Saturnus et
 Mars ex contrario stabunt aut cum Mercurius vespertinum
 faciet occasum vidente Saturno, potius quam hoc discam,

15 ubicumque sunt ista, propitia esse nec posse mutari? Agit illa continuus ordo factorum et inevitabilis cursus; per stas vices remeant et effectus rerum omnium aut movent aut notant. Sed sive quidquid evenit faciunt, quid inmutabilis rei notitia proficiet? sive significant, quid refert providere 5 quod effugere non possis? Scias ista, nescias: fient.

16 Si vero solem ad rapidum stellasque sequentes ordine respicies, numquam te crastina fallit hora, nec insidiis noctis capiere serenae.

Satis abundeque provisum est ut ab insidiis tutus essem. 10

17 'Numquid me crastina non fallit hora? fallit enim quod nescienti evenit.' Ego quid futurum sit nescio: quid fieri possit scio. Ex hoc nihil deprecabor, totum expecto: si quid remittitur, boni consulo. Fallit me hora si parcit, sed ne sic quidem fallit. Nam quemadmodum scio omnia accidere 15 posse, sic scio et non utique casura; itaque secunda expecto, malis paratus sum.

18 In illo feras me necesse est non per praescriptum euntem; non enim adducor ut in numerum liberalium artium pictores recipiam, non magis quam statuarios aut marmorarios aut 20 ceteros luxuriae ministros. Aequae luctatores et totam oleo ac luto constantem scientiam expello ex his studiis liberalibus; aut et unguentarios recipiam et cocos et ceteros voluptatibus

19 nostris ingenia accommodantes sua. Quid enim, oro te, libe-

- rale habent isti ieiuni vomitores, quorum corpora in sagina, animi in macie et veterno sunt? An liberale studium istuc esse iuventuti nostrae credimus, quam maiores nostri rectam exercuerunt hastilia iacere, sudem torquere, equum agitare, 5 arma tractare? Nihil liberos suos docebant quod discendum esset iacentibus. Sed nec hae nec illae docent aluntve virtutem; quid enim prodest equum regere et cursum eius freno temperare, adfectibus effrenatissimis abstrahi? quid prodest multos vincere luctatione vel caestu, ab iracundia vinci?
- 10 'Quid ergo? nihil nobis liberalia conferunt studia?' Ad 20 alia multum, ad virtutem nihil; nam et hae viles ex professo artes quae manu constant ad instrumenta vitae plurimum conferunt, tamen ad virtutem non pertinent. 'Quare ergo liberalibus studiis filios erudimus?' Non quia virtutem dare 15 possunt, sed quia animum ad accipiendam virtutem praeparant. Quemadmodum prima illa, ut antiqui vocabant, litteratura, per quam pueris elementa traduntur, non docet liberales artes sed mox percipiendis locum parat, sic liberales artes non perducunt animum ad virtutem sed expediunt.
- 20 Quattuor ait esse artium Posidonius genera: sunt vulgares 21 et sordidae, sunt ludicrae, sunt pueriles, sunt liberales. Vulgares opificum, quae manu constant et ad instruendam vitam occupatae sunt, in quibus nulla decoris, nulla honesti simulatio est. Ludicrae sunt quae ad voluptatem oculorum atque 22 aurium tendunt; his adnumeres licet machinatores qui pegmata per se surgentia excogitant et tabulata tacite in sublime crescentia et alias ex inopinato varietates, aut dehiscentibus quae cohaerebant aut his quae distabant sua sponte coeuntibus aut his quae eminebant paulatim in se residentibus.
- 30 His inperitorum feriuntur oculi, omnia subita quia causas non novere mirantium. Pueriles sunt et aliquid habentes 23

liberalibus simile hae artes quas *ἐγκυκλίους* Graeci, nostri autem liberales vocant. Solae autem liberales sunt, immo, ut dicam verius, liberae, quibus curae virtus est.

- 24 'Quemadmodum' inquit 'est aliqua pars philosophiae naturalis, est aliqua moralis, est aliqua rationalis, sic et haec 5 quoque liberalium artium turba locum sibi in philosophia vindicat. Cum ventum est ad naturales quaestiones, geometriae testimonio statur; ergo eius quam adiuvat pars est.'
- 25 Multa adiuvant nos nec ideo partes nostri sunt; immo si partes essent, non adiuvarent. Cibus adiutorium corporis 10 nec tamen pars est. Aliquod nobis praestat geometria ministerium: sic philosophiae necessaria est quomodo ipsi faber,
- 26 sed nec hic geometriae pars est nec illa philosophiae. Praeterea utraque fines suos habet; sapiens enim causas naturalium et quaerit et novit, quorum numeros mēsurasque geometres 15 persequitur et supputat. Qua ratione constant caelestia, quae illis sit vis quaeve natura sapiens scit: cursus et recursus et quasdam obversationes per quas descendunt et adlevantur ac speciem interdum stantium praebent, cum caelestibus stare
- 27 non liceat, colligit mathematicus. Quae causa in speculo 20 imagines exprimat sciet sapiens: illud tibi geometres potest dicere, quantum abesse debeat corpus ab imagine et qualis forma speculi quales imagines reddat. Magnum esse solem philosophus probabit, quantus sit mathematicus, qui usu quodam et exercitatione procedit. Sed ut procedat, inpe- 25 tranda illi quaedam principia sunt; non est autem ars sui iuris
- 28 cui precarium fundamentum est. Philosophia nil ab alio

petit, totum opus a solo excitat: mathematice, ut ita dicam, superficiaria est, in alieno aedificat; accipit prima, quorum beneficio ad ulteriora perveniat. Si per se iret ad verum, si totius mundi naturam posset comprehendere, dicerem multum
5 conlaturam mentibus nostris, quae tractatu caelestium crescunt trahuntque aliquid ex alto.

Una re consummatur animus, scientia bonorum ac malorum inmutabili; nihil autem ulla ars alia de bonis ac malis quaerit. Singulas lubet circumire virtutes. Fortitudo con- 29
10 temprix timendorum est; terribilia et sub iugum libertatem nostram mittentia despicit, provocat, frangit: numquid ergo hanc liberalia studia corroborant? Fides sanctissimum humani pectoris bonum est, nulla necessitate ad fallendum cogitur, nullo corrumpitur praemio: 'ure', inquit 'caede, occide: non
15 prodam, sed quo magis secreta quaeret dolor, hoc illa altius condam'. Numquid liberalia studia hos animos facere possunt? Temperantia voluptatibus imperat, alias odit atque abigit, alias dispensat et ad sanum modum redigit nec umquam ad illas propter ipsas venit; scit optimum esse modum cupitorum
20 non quantum velis, sed quantum debeas sumere. Humanitas 30
vetat superbum esse adversus socios, vetat amarum; verbis, rebus, adfectibus comem se facilemque omnibus praestat; nullum alienum malum putat, bonum autem suum ideo maxime quod alicui bono futurum est amat. Numquid liberalia
25 studia hos mores praecipiant? non magis quam simplicitatem, quam modestiam ac moderationem, non magis quam frugalitatem ac parsimoniam, non magis quam clementiam, quae alieno sanguini tamquam suo parcat et scit homini non esse homine prodige utendum.

30 'Cum dicatis' inquit 'sine liberalibus studiis ad virtutem 31

- non perveniri, quemadmodum negatis illa nihil conferre virtuti?' Quia nec sine cibo ad virtutem pervenitur, cibus tamen ad virtutem non pertinet; ligna navi nihil conferunt, quamvis non fiat navis nisi ex lignis: non est, inquam, cur aliquid putes eius adiutorio fieri sine quo non potest fieri. 5
- 32 Potest quidem etiam illud dici, sine liberalibus studiis veniri ad sapientiam posse; quamvis enim virtus discenda sit, tamen non per haec discitur. Quid est autem quare existimem non futurum sapientem eum qui litteras nescit, cum sapientia non sit in litteris? Res tradit, non verba, et nescio an certior 10
- 33 memoria sit quae nullum extra se subsidium habet. Magna et spatiosa res est sapientia; vacuo illi loco opus est; de divinis humanisque discendum est, de praeteritis de futuris, de caducis de aeternis, de tempore. De quo uno vide quam multa quaerantur: primum an per se sit aliquid; deinde an aliquid 15 ante tempus sit sine tempore; cum mundo coeperit an etiam
- 34 ante mundum quia fuerit aliquid, fuerit et tempus. Innumera- biles quaestiones sunt de animo tantum: unde sit, qualis sit, quando esse incipiat, quamdiu sit, aliunde alio transeat et domicilia mutet in alias animalium formas aliasque coniectus, 20 an non amplius quam semel serviat et emissus vagetur in toto; utrum corpus sit an non sit; quid sit facturus cum per nos aliquid facere desierit, quomodo libertate sua usus cum ex hac effugerit cavea; an obliviscatur priorum et illinc nosse se incipiat unde corpori abductus in sublime secessit. 25
- 35 Quamcumque partem rerum humanarum divinarumque conprenderis, ingenti copia quaerendorum ac discendorum fatigaberis. Haec tam multa, tam magna ut habere possint liberum hospitium, supervacua ex animo tollenda sunt. Non

dabit se in has angustias virtus; laxum spatium res magna desiderat. Expellantur omnia, totum pectus illi vacet.

'At enim delectat artium notitia multarum.' Tantum 36
itaque ex illis retineamus quantum necessarium est. An tu
5 existimas reprehendum qui supervacua usibus comparat et
pretiosarum rerum pompam in domo explicat, non putas
eum qui occupatus est in supervacua litterarum supellectile?
Plus scire velle quam sit satis intemperantiae genus est. Quid 37
quod ista liberalium artium consecratio molestos, verbosos,
10 intempestivos, sibi placentes facit et ideo non discentes
necessaria quia supervacua didicerunt? Quattuor milia libro-
rum Didymus grammaticus scripsit: misererer si tam multa
supervacua legisset. In his libris de patria Homeri quaeritur,
in his de Aeneae matre vera, in his libidinosior Anacreon an
15 ebriosior vixerit, in his an Sappho publica fuerit, et alia quae
erant dediscenda si scires. I nunc et longam esse vitam nega!

Sed ad nostros quoque cum perveneris, ostendam multa 38
securibus recidenda. Magno inpendio temporum, magna
alienarum aurium molestia laudatio haec constat: 'o homi-
20 nem litteratum!' Simus hoc titulo rusticiore contenti: 'o
virum bonum!' Itane est? annales evolvam omnium gentium 39
et quis primus carmina scripserit quaeram? quantum tem-
poris inter Orphea intersit et Homerum, cum fastos non
habeam, computabo? et Aristarchi notas quibus aliena
25 carmina conpunxit recognoscam, et aetatem in syllabis con-
teram? Itane in geometriae pulvere haerebo? adeo mihi
praeceptum illud salutare excidit: 'tempori parce'? Haec
sciam? et quid ignorem? Apion grammaticus, qui sub 40
C. Caesare tota circulatus est Graecia et in nomen Homeri

ab omnibus civitatibus adoptatus, aiebat Homerum utraque materia consummata, et Odyssia et Iliade, principium adiecisse operi suo quo bellum Troianum complexus est. Huius rei argumentum adferebat quod duas litteras in primo versu posuisset ex industria librorum suorum numerum continen- 5
 41 tes. Talia sciat oportet qui multa vult scire.

Non vis cogitare quantum temporis tibi auferat mala valetudo, quantum occupatio publica, quantum occupatio privata, quantum occupatio cotidiana, quantum somnus?
 42 Metire aetatem tuam: tam multa non capit. De liberalibus 10 studiis loquor: philosophi quantum habent supervacui, quantum ab usu recedentis! Ipsi quoque ad syllabarum distinctiones et coniunctionum ac praepositionum proprietates descenderunt et invidere grammaticis, invidere geometris; quidquid in illorum artibus supervacuum erat transtulere in 15 suam. Sic effectum est ut diligentius loqui scirent quam
 43 vivere. Audi quantum mali faciat nimia subtilitas et quam infesta veritati sit. Protagoras ait de omni re in utramque partem disputari posse ex aequo et de hac ipsa, an omnis res in utramque partem disputabilis sit. Nausiphanes ait ex his 20
 44 quae videntur esse nihil magis esse quam non esse. Parmenides ait ex his quae videntur nihil esse †universo†. Zenon Eleates omnia negotia de negotio deiecit: ait nihil esse. Circa eadem fere Pyrrhonei versantur et Megarici et Eretrici et Academici,
 45 qui novam induxerunt scientiam, nihil scire. Haec omnia in 25 illum supervacuum studiorum liberalium gregem coice; illi mihi non profuturam scientiam tradunt, hi spem omnis scientiae eripiunt. Satius est supervacua scire quam nihil.

Illi non praeferunt lumen per quod acies derigatur ad verum,
hi oculos mihi effodiunt. Si Protagorae credo, nihil in rerum
natura est nisi dubium; si Nausiphani, hoc unum certum est,
nihil esse certi; si Parmenidi, nihil est praeter unum; si
5 Zenoni, ne unum quidem. Quid ergo nos sumus? quid ista 46
quae nos circumstant, alunt, sustinent? Tota rerum natura
umbra est aut inanis aut fallax. Non facile dixerim utris
magis irascar, illis qui nos nihil scire voluerunt, an illis qui ne
hoc quidem nobis reliquerunt, nihil scire. Vale.

Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page.

X

5

SLUB DRESDEN

3 0679867